

LIBER III

DE MATHEMATICA

MATHEMATICA Latine dicitur doctrinalis scientia, quae abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas est, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est par, inpar, vel ab aliis huiuscemodi in sola ratiocinatione tractamus. Cuius species sunt quattuor: id est Arithmetica, Musica, Geometria et Astronomia. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Musica est disciplina quae de numeris loquitur, qui inveniuntur in sonis. Geometria est disciplina magnitudinis et formarum. Astronomia est disciplina quae cursus caelestium siderum atque figuras contemplatur omnes atque habitudines stellarum. Quas disciplinas deinceps paulo latius indicamus, ut earum causae competenter possint ostendi.

DE VOCABVL O ARITHMETICAE DISCIPLINAE. Arithmetica I est disciplina numerorum. Graeci enim numerum $\alpha\rho\iota\theta\mu\circ\tau$ dicunt. Quam scriptores saecularium litterarum inter disciplinas mathematicas ideo primam esse voluerunt, quoniam ipsa ut sit nullam aliam indiget disciplinam. Musica autem et Geometria 2 et Astronomia, quae sequuntur, ut sint atque subsstant istius 20 egent auxilium.

DE AVCTORIBVS EIVS. Numeri disciplinam apud Graecos II primum Pythagoram autmant conscripsisse, ac deinde a Nicomacho diffusius esse dispositam; quam apud Latinos primus Apuleius, deinde Boetius transtulerunt.

² considerat] significat *B*   ³ sep. aut ab *K*   ⁴ par et inp. vel in al. *K*   ⁶ artimedica disc. quantitas (*ex quantas*) *K*   ⁸ geometrica disc. *K*   ⁹ magn.] similitudinis *C Vercellensis* ²⁰²   ¹¹ at. omn. *BCT* et habitudinis st. qui disc. *K*   ¹⁵ dicunt *ABT*: vocant *CK*   ¹⁶ qua scr. lit. saec. *K*   ¹⁸ indicat *K*   ²¹ Numeros vel num. disc. *K* ²² aucupant *T*: nuncupant *C ante corr.*   ²³ diffusus *T*

ISIDORI

III QVID SIT NVMERVS. Numerus autem est multitudo ex unitatis constituta. Nam unum semen numeri esse, non numerum. Numero nummus nomen dedit, et a sui frequentatione vocabulum indidit. Vnus a Graeco nomen trahit; Graeci enim unum ² ἑνα dicunt: sic duo et tres, quos illi δύο et τρία appellant. Quatuor vero a figura quadrata nomen sumpserunt. Quinque autem non secundum naturam, sed secundum placitum voluntatis vocabulum acceperunt ab eo, qui numeris nomina indidit. Sex ³ autem et septem a Graeco veniunt. In multis enim nominibus quae in Graeco aspirationem habent, nos pro aspiratione S ponimus. Inde est pro ἔξ sex, [et] pro ἑπτά septem, sicut pro herpillo herba serpillum. Octo vero per translationem, sicut illi ⁴ et nos: ita illi ἑννέα, nos novem: illi δέκα, nos decem. Dicti autem decem a Graeca etymologia, eo quod ligent et coniungant infra iacentes numeros. Nam δεσμός coniungere vel ligare apud ¹⁰ eos dicitur. Porro viginti dicti quod sint decem bis geniti, U pro B littera posita. Triginta, quod a ternario denario gignantur: sic usque ad nonaginta. Centum vero vocati a cantho, quod est circulum; ducenti a duo centum. Sic et reliqui usque ad mille. Mille autem a multitudine, unde et militia, quasi ²⁰ multititia: inde et milia, quae Graeci mutata littera myriada vocant.

IV QVID PRAESTENT NVMERI. Ratio numerorum contemnenda non est. In multis enim sanctarum scripturarum locis quantum mysterium habent elucet. Non enim frustra in laudibus Dei dictum est (Sap. 11, 21): ‘Omnia in mensura et ²⁵ numero et pondere fecisti.’ Senarius namque [numerus] qui

² nam unum numerum (*om. rell.*) *KL* semen numeri *CDB¹* ut vid. *T¹* ut vid.: semel numeri *AB²*: semel numerum *T²* non numeri *T*: numerum *B* ³ nummus] numerus *K* sua *T* ⁴ unum mono di. *K* ⁵ quos] quod *B* δύο dia codd. ⁶ vero fig. *B* ¹¹ inde est] id est *T²* (*om. T*) et hab. *K*: *om. BCT* ¹³ ἑννέα] nea codd. ¹⁴ et] er *C¹* ¹⁵ inf. iac. num. *om. K*: num. *om. A* ¹⁷ a ternarius *T*: ternario *K* gignatur *T* ¹⁸ vocatum *T* canto *C*: cantu *BKT Col.* ¹⁹ circulus *B* (*non Col.*) reliquis *T*: reliqua *B* ²¹ milia] militia *K* quae *om. K* myriada *K*: -des *BT*: -das *Col.* : miridia *C¹* ²² vocantur *T* ²³ numeri *C* continenda *AK* ²⁴ sacrarum *K* ²⁵ habent licet enim *K* ²⁶ *om. mens. K* ²⁷ numerus *hab. K*: *om. BCT*

partibus suis perfectus est, perfectionem mundi quadam numeri [sui] significatione declarat. Similiter et quadraginta dies, quibus Moyses et Helias et ipse Dominus ieunaverunt, sine numerorum cognitione non intelleguntur. Sic et alii in scripturis **3**
5 sacris numeri existunt, quorum figuras nonnisi noti huius artis scientiae solvere possunt. Datum est etiam nobis ex aliqua parte sub numerorum consistere disciplina, quando horas per eam dicimus, quando de mensuum curriculo disputamus, quando spatium anni redeuntis agnoscamus. Per numerum **4**
10 siquidem ne confundamur instruimur. Tolle numerum in rebus omnibus, et omnia pereunt. Adime saeculo computum, et cuncta ignorantia caeca complectitur, nec differri potest a ceteris animalibus, qui calculi nesciunt rationem.

DE PRIMA DIVISIONE PARIVM ET INPARIVM. Numerus **V**
15 dividitur in [his] paribus et inparibus. Par numerus dividitur in his: pariter par, pariter inpar, et inpariter par. Inpar numerus dividitur in his: primum et simplum, secundum et compositum, tertium mediocrem; qui quodammodo primus et incompositus est, alio vero modo secundus et compositus est.
20 Par numerus est, qui in duabus aequis partibus dividi potest, **2** ut **II**, **IV** et **VIII**. Inpar vero numerus est, qui dividi aequis partibus nequit, uno medio vel deficiente vel superante, ut **III**, **V**, **VII**, **IX** et reliqui. Pariter par numerus est, qui secundum **3** parem numerum pariter dividitur, quoisque ad indivisibilem **25** perveniat unitatem; ut puta **LXIV** habet medietate **XXXII**, hic autem **XVI**, **XVI** vero **VIII**, octonarius **IV**, quaternarius **II**, binarius unum, qui singularis indivisibilis est. Pariter inpar est, qui **4**

2 sui hab. *BT*: *om.* *CK*   **5** fig. numeri sine notitia h. a. sc. so. non po. *K* (*non A Col.*)   **6** aliqua] magna *T* (*non Col.*)   **8** dicimus *K*: discimus *BCT*   q. m. curricula supputamus *T*   curricula *K* (*et fort. Isid.*): curriculis *B*   **10** confundantur *K*   **11** adimes calculo *K* (*non A*)   **13** nescit *T*   **15** his hab. *KLA*: *om.* *BCDTU*   paribus ... in his *om.* *A* partibus *KL*   et in inparibus *BU* ut vid.   **16** pariter par *om.* *KL*   par pariter *om.* *T* (*non U*)   par. Inpar *om.* *KLA*   **17** pr. simp. sec. comp. tert. med. *T*   secundum incomposite *C*
18 inconsp. alio *T*: compositus alio *K*: comp. est alio *BC*   **19** est *om.* *K*   **22** med. ut def. *K*   **23** Pariter *om.* *K*   **25** pervenant *K*: pervenit *T* sex. et quatt. *T*: sex. quatt. *BC*: **LXIII** *K*   habent *K* trig. et duos *BC*   **26** octo et octonarius *BC*   **27** singulis *AK*   inpar] par *K*

ISIDORI

in partes aequas recipit sectionem, sed partes eius mox indissecabiles permanent, ut vi, x et xxxviii, l. Mox enim hunc numerum divideris, incurris in numerum quem secare non possis. Inpariter par numerus est, cuius partes etiam dividi possunt, sed usque ad unitatem non perveniant, ut xxiv. Hi 5 enim in medietatem divisi xii faciunt rursumque in aliam medietatem vi, deinde in aliam tres; et ultra divisionem non recipit sectio illa, sed ante unitatem invenitur terminus, quem secare 6 non possis. Inpariter inpar est, qui ab inpari numero inpariter mensuratur, ut xxv, xl ix; qui dum sint impares numeri, ab in- 10 paribus etiam partibus dividuntur, ut septies septeni xl ix et quinquies quini xxv. Inparium numerorum alii simplices sunt, 7 alii compositi, alii mediocres. Simplices sunt, qui nullam aliam partem habent nisi solam unitatem, ut ternarius solam tertiam, et quinarius solam quintam, et septenarius solam septimam. 15 His enim una pars sola est. Compositi sunt, qui non solum unitate metiuntur, sed etiam alieno numero procreantur, ut novem, xv et xxi. Dicimus enim ter terni, et septies terni, ter 8 quini, et quinques quini. Mediocres numeri sunt, qui quodammodo simplices et inconpositi esse videntur, alio modo 20 et compositi; [ut] verbi gratia, novem ad xxv dum comparatus fuerit, primus est et inconpositus, quia non habet communem numerum nisi solum monadicum: ad quindecim vero si comparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus praeter monadicum, id est ternarius nu- 25 merus; qui(a) novem mensurat ter terni, et quindecim ter quini.

9 Item parium numerorum alii sunt superflui, alii diminutivi, alii perfecti. Superflui sunt, quorum partes simul ductae pleni-

1 partem eius *T* indesecabiles *BCT*: indisectabiles *K* 2 enim
ut *T*² hunc] unum *T* 3 incurres *C* num: aliud q. *T*² quea *K*
secare] dividere *B* 4 poteris *T* 5 hic e. in medietate divisus *K*
9 quia ab *K*(non *A*) 11 et sept. *K*: usepties *T* septem codd.:
corr. Schwarz quadraginta novem *T* ex corr.: quadrages est nonus *K*:
quadrae nonus *BC* 12 viginti quinque *T* ex corr.: xxv *K*: vies quinque
(-qui) *BC* 17 alieno] ab alio *K* 18 et om. *K* xxi *K*: vig. unus
B: vig. et uno *C* *T* 19 sunt numeri *T*: numerus est *K* 21 ut
hab. *BT*: om. *CK* 22 est et] erum *T*¹ quia] quod *K* 24 est et]
est om. *T*¹: et om. *K* 25 propter *K* 26 qui codd.

tudinem suam excedunt, ut puta duodenarius. Habet enim partes quinque: duodecimam, quod est unum; sextam, quod duo; quartam, quod tria; tertiam, quod quattuor; dimidiam, quod sex. Vnum enim et duo, et tria, et quattuor, et sex simul ducta ⁵ XVI faciunt et longe a duodenario excedunt: sic et alii similes plurimi, ut duodecimimus, et multi tales. Diminutivi numeri ¹⁰ sunt, qui partibus suis computati minorem summam efficiunt, ut puta denarius, cuius partes sunt tres: decima, quod est unum; quinta, quod duo; dimidia, quod quinque. Vnum enim et ¹⁵ duo et quinque simul ducta octonarium faciunt, longe a denario minorem. Similis est huic octonarius, vel alii plurimi qui in partes redacti infra consistunt. Perfectus numerus est, qui suis ²⁰ partibus adinpletur, ut senarius; habet enim tres partes, sextam, tertiam, [et] dimidiā: sexta eius unum est, tertia duo, dimidia tres. Haec partes in summam ductae, id est unum et duo et tria simul eundem consummant perficiuntque senarium. Sunt autem perfecti numeri intra denarium VI, intra centenarium XXVIII, intra millenarium CCCCXCVI.

DE SECVNDA DIVISIONE TOTIVS NVMERI. Omnis numerus VI ²⁵ (1) aut secundum se consideratur, (2) aut ad aliquid. (1) Iste dividitur sic: alii enim sunt aequales, alii inaequales. (2) Iste dividitur sic: alii sunt maiores, alii sunt minores. Maiores dividuntur sic: multiplices, superparticulares, superpartientes, multiplices superparticulares, multiplices superpartientes. Mi- ³⁰ nores dividuntur sic: submultiplices, subsuperparticulares, subsuperpartientes, submultiplices subsuperparticulares, submulti- plices subsuperpartientes. Per se numerus est, qui sine relatione ³⁵ aliqua dicitur, ut III. IV. V. VI, et ceteri similes. Ad aliquid

² quod est primum s. q. est secundam quartam quod est tertia tert. q. est quarta quod est sexta K ⁴ sex] sextam B¹: sexta B² ⁶ plurimi similis T Diminutivi BC: Diminuti KT ⁷ summam omni. T ⁸ unum] prima K ⁹ quod sunt duo K ¹² infra] in summa K ¹³ partes tres K ¹⁴ et hab. BC: om. KT ¹⁵ unum sunt T ¹⁶ perficiuntque numerum senarium K ²⁰ ad aliquid . . . aequales omni. AKL ²¹ iste (alt.) sed T (non U) ²² alii minores B ²⁵ subsuperparticulares (prius) subparticulares T: superparticulares B ²⁷ subsuperpartientes (alt.) superpartientes B

ISIDORI

numerus est, qui relative ad alios comparatur ; ut verbi gratia **iv** ad **ii** dum comparatus fuerit, duplex dicitur [et multiplex], **vi** ad **iii**, **viii** ad **iv**, **x** ad **v** ; et iterum **iii** ad unum triplex, **vi** ad **3 ii**, **ix** ad **iii** et ceteri. Aequales numeri dicuntur, qui secundum quantitatem aequales sunt, ut verbi gratia **ii** ad **ii**, **iii** ad **iii**, **x** **5** ad **x**, **c** ad **c**. Inaequales numeri sunt, qui ad invicem comparati inaequalitatem demonstrant, ut **iii** ad **ii**, **iv** ad **iii**, **v** ad **iv**, **x** ad **vi** ; et universaliter maior minor aut minor maiori **4** huiusmodi dum comparatus fuerit, inaequalis dicitur. Maior numerus est, qui habet in se illum minorem numerum, ad quem **10** comparatur, et aliquid plus ; ut verbi gratia quinarius numerus trinario numero fortior est, eo quod habet quinarius numerus in se trinarium numerum et alias partes eius duas, et reliqui tales. **5** [Minor numerus est, qui continetur a maiori, ad quem comparatur, cum aliqua parte sui, ut ternarius ad quinarium. Continetur enim ab eo cum duabus partibus suis.] Multiplex numerus est, qui habet in se minorem numerum bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter ; ut verbi gratia **ii** ad unum dum comparati fuerint, duplex est ; **iii** ad unum, triplex ; **iv** quadruplex, et reliqui. Econtra submultiplex numerus est, qui intra **20** multiplicem continetur bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter ; ut verbi gratia unus a **ii** bis continetur, a **iii** ter, a **iv** quater, a **7 v** quinques, et ab aliis multipliciter. Superparticularis numerus est, dum fortior continet intra se inferiorem numerum, circa quem comparatur, similiter et unam partem eius ; ut verbi gratia **25** **iii** ad **ii** dum comparati fuerint, continent intra se **ii** et alium unum, qui media pars est duorum ; **iv** ad **iii** dum comparati fuerint, continent in se **iii**, et alium unum, qui est tertia pars

2 et multiplex hab. CKTU : om. B   **5** **ii** ad **ii** om. K   **6** qui invicem **K**   **7** **v** ad **iv** om. K   **8** maior minoris **K**   at minor maiores **T** : om. **K** (*non A*)   **9** dum om. **AK**   **11** comparatur (-rat *A*) ad aliquid **KA**   **12** numero om. **K** (*non A*)   in se quin. num. **C** numerus om. **D**   **13** numerum om. **CD**   partes om. **K** (*non A*) **14** Minor numerus... partibus suis hab. BCTU : om. **ADKL**   **16** enim hab. TU : om. **BC**   **17** in se illum min. **B**   numerum om. **K** **18** et multiplic. et ver. **K**   **21** cont. ut bis **K**   **24** inter se **B**   inf. num. cont. int. se **K**   **25** comparantur **B**   simpliciter Col.   **26** duo et... in se om. **C**   **27** ad **iii**] aut tres **B**   **28** continent **B**

trium. Iterum v ad iv dum comparati fuerint, habent in se quaternarium numerum, et alium unum, qui quarta pars esse dicitur quaternarii numeri, et ceteri tales. Superpartiens numerus est, qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes eius ii, aut iii, aut iv, aut v, aut alias ; ut verbi gratia v ad iii dum comparati fuerint, habent in se quinarius numerus trinarium, et super hoc alias partes eius ii ; vii ad iv dum comparati fuerint, habent in se iv, et alias iii partes eius ; ix ad v dum comparati fuerint, habent in se v, et alias iv. partes eius. Subsuperpartiens numerus est, qui continentur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus aut tribus aut pluribus ; [ut] verbi gratia iii continentur a v cum aliis ii partibus suis ; v a ix cum iv partibus suis. Subsuperparticularis numerus est minor, qui continentur in fortiori numero cum alia una parte sua, aut media, aut tertia, aut quarta, aut quinta ; ut verbi gratia ii ad iii, iii ad iv, iv ad v, et ceteri. Multiplex superparticularis numerus est, qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet in se totum inferiorem numerum multipliciter cum aliqua parte eius ; ut verbi gratia v ad ii dum comparati fuerint, continent in se bis ii, iv, et unam partem eius ; ix ad iv dum comparati fuerint, continent in se bis iv, viii, et unam partem eius. [Submultiplex [sub]superparticularis numerus est qui, dum ad fortiori sibi numerum comparatus fuerit, continetur ab eo multiplicitate cum alia una parte sua ; ut verbi gratia ii ad v dum comparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sua.] Multiplex superpartionalis numerus est, qui dum comparatus ad

4 qui se T 5 alia sunt ver. T 6 fuer. compar. K habet BCT ex corr. 7 quin. num. om. K ternarium numerum et K 8 comparat T alias partes (om. iii) T 9 ix] viii K 10 alias iii (om. partes eius) K : alias partes eius quattuor T Superpartiens T 11 suis om. K 12 ut hab. K: om. BCT 13 quinque ad viiiii K: v ad viiiii C 14 suis (ult.) om. K § 10 post § 7 TU et fort. Isid. (non Col.) 17 ceteris K Submultiplex particularis BCDK (non U) 18 comparatur CDK 20 ut verbi . . . § 12 partibus eius om. KL 21 ut om. B ii] iii (tres) BCTU 21 ix ad iv . . . cap. vii, § i discreti sunt om. U¹ 22 viii om. BC¹ Submultiplex subs. . . parte sua hab. T: om. BCDK 24 continet eum T: correxi ex Cassiod. 27 Submultiplex superparticularis CD: Multiplex superpartiens B fort. recte comparatur T

ISIDORI

inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus eius; ut verbi gratia **VIII** ad **III** dum comparati fuerint, continent in se bis **III**, cum aliis **II** partibus eius; **XIV** ad **VI** dum comparati fuerint, continent intra se bis **VI** cum aliis **II** partibus eius; [**XVI** ad **VII** dum comparati fuerint, continent eum bis cum aliis **II** partibus eius; **XXI** ad **IX** dum comparati fuerint, continent intra se bis **IX** cum aliis **III** partibus **III** eius]. Submultiplex superpartionalis numerus est, qui dum ad fortiorum sibi comparatus fuerit, continentur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis; ut verbi gratia **III** ad **VIII** **X** continentur bis cum aliis **II** partibus suis; **IV** ad **XI** continentur bis cum **III** partibus suis.

VII DE TERTIA DIVISIONE TOTIVS NVMERI. Numeri (1) aut discreti sunt, (2) aut continent. Iste dividitur sic: (1) lineales, (2) superficiosi, (3) solidi. Discretus numerus est, qui a discretis monadibus continetur, ut verbi gratia **III. IV. V.** **VI.** et reliqui. Continens numerus est, qui coniunctis monadibus continetur; [ut] verbi gratia ternarius numerus in magnitudine intellegatur, id est in linea, aut spatium aut solidum dicitur **3** continens: similiter quaternarius et quinarius numeri. Linealis numerus est, qui inchoans a monade linealiter scribitur usque ad infinitum. Vnde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam haec littera unum significat apud Graecos **4** (*sequitur figura*). Superficialis numerus est, qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur, ut trigonus, quadratus, **25**

¹ eum] cum **D**   ² **VIII** ad **III** *BC*   ⁴ ad **VI**] ad **VII** *K¹*: ad **XVI** *BCDT*   ⁵ **xvi** ad ... duabus partibus eius *om.* *AL*: **xvi** ad ... tribus partibus eius *om.* *K¹*   ⁶ **xvi**] **xxvi** *K²*   ad **VII** *C*: ad **VIII** *K²*: ad **III** *BDT*   continent continent eum intra se bis octo cum **D**: continent intra se bis octo cum **K²**   ⁶ duabus partibus... cum aliis *om.* *K²*   **xxi** ad **IX**] **xii** ad **VIII** *B*: **xxii** (viginti duo) ad **VIII** *ACDL*: **xxii** ad **VII** *T* continent *om.* *T*   ⁷ bis **IX**] bis octo *BCDT*   ⁸ **III** *om.* *D*.   ⁸ superpartionalis *K*: suprapartionalis *T* (*non Col.*)   ¹⁰ part. eius ut *K*   ¹¹ continentur (*prius*) *om.* *K*   ¹³ aut (*prius*) divisiones *T*   ¹⁶ **III** ad **III** v ad **VI** *CK* (ad *pro a'* (*non Col.*))   ¹⁷ qui] quia (qui a) *CT*   ¹⁸ ut *hab.* *K*: *om.* *BCT*   num. si in *T*   ¹⁹ id est in *I. T Col.*: id est *I.* *BC*: id linea *K*   ²⁰ numerus *B*   §§ 3-6 *figurarum varietates in* *codd.* *persequi nolo*   ²² finitum *K*   ²³ quoniam] quam (*vel quum*) *T* ²⁴ est] et *T*   ²⁵ altitudine *K*

ETYMOLOGIARVM LIB. III. vi-viii

quiqueangulus vel circulatus numeri, et ceteri, qui semper in
plano pede, id est superficie continentur. Trigonus numerus
est ita (*seq. figura*). Quadratus numerus est ita (*seq. figura*).
Quinqueangulus ita (*seq. figura*). Circularis numerus est ita,
5 qui dum similiter multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se con-
vertitur, ut verbi gratia quinques quini xxv, ita (*seq. figura*).
Solidus numerus est, qui longitudine et latitudine vel altitudine
continetur, ut sunt pyramides, qui in modum flammeae consur-
gunt, ita (*seq. figura*). Cubus, ut sunt tesserae, ita (*seq. figura*).
10 Sphaerae, quibus est aequalis undique rotunditas, ita (*seq.*
figura). Sphaericus autem numerus est, qui a circulato numero
multiplicatus a se inchoat et in se convertitur. Quinques
quini xxv. Hic circulus dum in se ipsum multiplicatus fuerit,
facit sphaeram, id est quinques xxv cxxv.

15 DE DIFFERENTIA ARITHMETICAE, GEOMETRIAE ET MUSI- VIII
CAE. Inter Arithmeticam [autem] et Geometriam et Musicam
hoc interest, ut media invenias. In Arithmeticā primo sic
quaeris. Coniungis extrema, et dividis, et facis medium:
utputa fac extrema esse vi et XII, simul iungis et faciunt x et
20 VIII; partiris media et facis IX, quod est analogicum arithme-
ticae, ut medius quot monadibus superat primum, his supereretur
ab extremo. Superant enim IX VI tribus monadibus, his supe-
ratur a XII. Secundum geometriam vero ita quaeris. Extrema 2
multiplicata tantum faciunt, quantum et media duplicata, ut
25 puta VI et XII multiplicata facient septuagies dipondius, media
VIII et IX multiplicata tantundem faciunt. Secundum musi- 3

i quinqueangolis K: quinqueangularis T et cetera K   2 contin-
netur K   trigonius numerus ita T   4 quinqueangulis T: quinque-
angulatus CK   5 simili T revertitur K   6 xxv] vicies quin-
quies K: vies quinquis B: vies quinques C: sexies (*pro vies*) quinquis T
et est ita K: et ita T   7 et lat. vel alt. *Cassiodorus*: et lat. K: et alt.
BCT Col.   10 quibus aeq. K equali undique runditas C   12 et ad
se revertitur K   13 xxv (*prius*) vicies quinques K: vies quinquis
BC: bies quinquis T   16 autem hab. BT: om. CK   17 medium T
invenies BT   primum K   si qu. B   18 facies med. K   19 insi-
mul K   x VIII K   20 medianam et faciunt K   analogiatum (*ex*
anag-) K: analogium BC¹   21 monadibus] monadies BT: nonadies
C¹: monadae K   primus *codd.*   24 tantum . . . multiplicata om. C¹
dupl.] multiplicata *delt.*   25 facient K: faciet BC: faciunt T depondies
K   26 VIII et VIII T

ISIDORI

cam ita: Qua parte superat medius primum, eadem parte superatur medius ab extremo. Vtputa vi et viii; duabus partibus superant, quae duae partes tertia media, vii[1], superatur ab ultima nona.

IX QVOT NVMERI INFINITI EXISTVNT. Numeros autem in-⁵ finitos esse certissimum est, quoniam in quocumque numero finem faciendum putaveris, idem ipse non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus, et quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione atque scientia numerorum **2** non solum duplicari, verum etiam multiplicari potest. Ita vero ¹⁰ suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicunque alteri possit. Ergo et disparates inter se atque diversi sunt, et singuli quique finiti sunt, et omnes infiniti sunt.

X DE INVENTORIBVS GEOMETRIAET VOCABVLO EIVS. Geo-¹⁵ metriae disciplina primum ab Aegyptiis reperta dicitur, quod, inundante Nilo et omnium possessionibus limo obductis, initium terrae dividenda per lineas et mensuras nomen arti dedit. Quae deinde longius acumine sapientium profecta et maris et **2** caeli et aeris spatia metiuntur. Nam provocati studio sic coepe-²⁰ runt post terrae dimensionem et caeli spatia querere: quanto intervallo luna a terris, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem caeli quanta se mensura distenderet, sicque intervalla ipsa caeli orbisque ambitum per numerum stadiorum ratione **3** probabili distinxerunt. Sed quia ex terrae dimensione haec ²⁵ disciplina coepit, ex initio sui et nomen servavit. Nam geom-

¹ ita qua] itaque codd. (etiam A): itaque qua dett.   parte C: partes ABT: partem K   primam C¹   ² media ad extrema K (non A)
³ superantur B (A n. l.)   viii] viii (octo) AB: et octo C: octus T:
⁵ octabus K   superantur K   ⁵ Numerus ATU; Numerum K (non D)
⁷ autem] hoc K   infinitum K: -tus A   ⁷ idem om. C¹   non dico]
⁹ nomodico T ut vid.   8 ingenti multitudine K   ⁹ in om. K   numerum
¹¹ K   ¹¹ propria aetatibus B   ¹³ divisi T   singulari C¹   ¹⁵ Ge-
¹⁷ metricae C: Geometrica A: Geometrica est K   ¹⁶ d. quae pr. K
¹⁷ undante ABC   omnibus K   positionibus A   ¹⁸ dividenter B
²¹ nomen arti] numeri K (non A)   ¹⁹ perfecta C¹: om. K (non A):
²⁵ vel provecta   ²⁰ sic om. K   ²¹ et om. K   ²⁴ studiorum T
²⁵ quae A   ²⁶ accepit K: accipit A   nam] tam K

tria de terra et de mensura nuncupata est. Terra enim Graece γῆ vocatur, μέτρα mensura. Huius disciplinae ars continet in se lineamenta, intervalla, magnitudines et figuræ, et in figuris dimensiones et numeros.

5 DE QVADRIPERTITA DIVISIONE GEOMETRIAE. Geometriae XI quadripertita divisio est, in planum, in magnitudinem numerabilem, in magnitudinem rationalem, et in figuras solidas. Planae 2 figuræ sunt, quae longitudine et latitudine continentur, quae sunt iuxta Platonem numero quinque. Numerabilis magnitudo 10 est, quae numeris arithmeticæ dividi potest. Magnitudines 3 rationales sunt, quorum mensuram scire possumus, irrationales vero, quorum mensuræ quantitas cognita non habetur.

DE FIGVRIS GEOMETRIAE. Figuræ solidae sunt, quae longitude, latitudine et altitudine continentur, ut est cubus, cuius species 15 quinque in plano. Quarum prima circulus est figura plana, quae vocatur circumducta; cuius in medio punctus est, quo cuncta convergunt, quod centrum geometriæ vocant, Latini punctum circuli nuncupant (*sequitur figura*). Quadrilatera 2 figura est in plano quadrata; quae sub quattuor rectis lineis 20 iacet, ita (*seq. figura*). Dianatheton grammon figura plana, [ita] (*seq. figura*). Orthogonium, id est rectiangulum figura plana. Est enim triangulum et habet angulum rectum (*seq. figura*). Isopleuros figura plana, recta et subter constituta (*seq. figura*). Sphaera est figura in rotundum formata, partibus 3 cunctis aequalis (*seq. figura*). Cubus est figura propria solida, quae

1 de terra om. K (non A) nuncupata ABCT: vocata K enim om. K
 2 disciplina K 3 magnitudinis BK figura et in figuras K 5 Geom.
 om. C 7 rationabilem K 8 quae et l. K: qui ex l. M 11 mensuram . . . quorum om. T 12 cognita om. K
 13 long. et lat. cont. B 14 huius T 15 q. plano (*ex prima plano*)
 pede prima circ. est fig. ita (*seq. fig.*) circulus est figura plana K 17 qui
 cu. convergent K geometrici K 18 circulum punctum T 19 nunc.
 plano pede DK: nunc pl. pe. ita B 20 iacet plano pede T gr.
 plano pede fig. pl. K (non M): gr. fig. pl. plano pede T 21 ita hab.
 BK: om. CMT rectianguli T figura . . . enim triangulum om. M
 fig. vel triangulum pl. K 23 const. plano pede T (non U) 24 est
 om. K 25 equalis in solidum T (non U): aequalibus C propria
 om. T (non U)

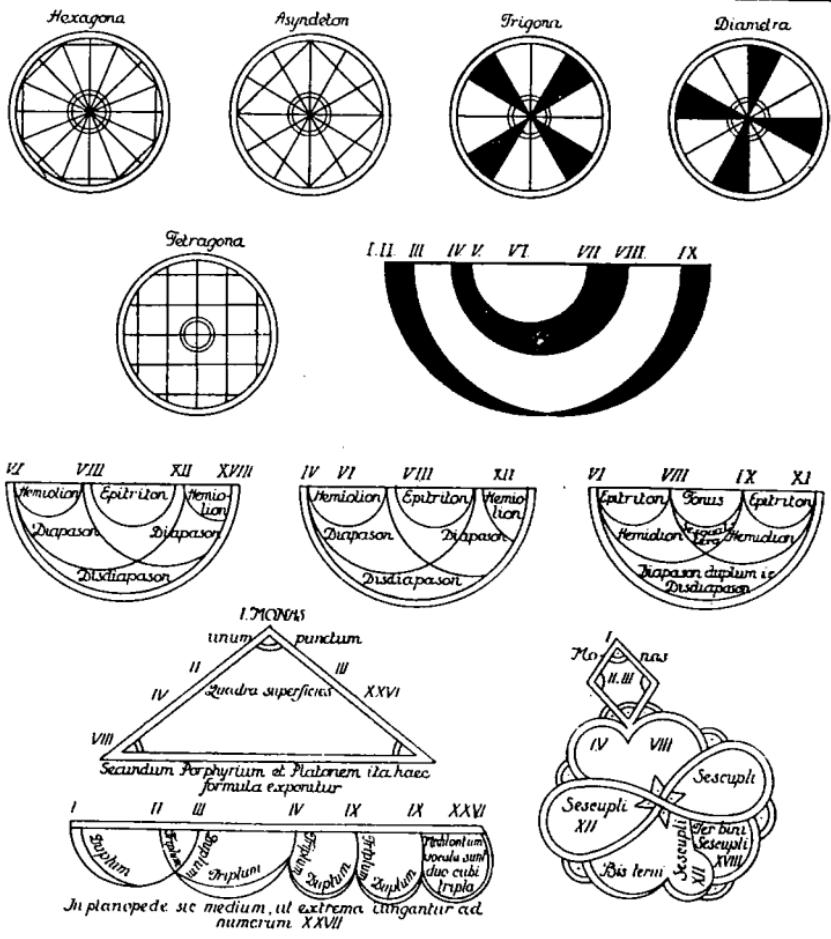
ISIDORI

4 longitudine, latitudine et altitudine continetur (*seq. figura*). Cylindrus est figura quadrata, habens superius semicirculum (*seq. figura*). **5** Conon, figura quae ab ampio in angustum finit, sicut **6** orthogonium (*seq. figura*). Pyramis est figura, quae in modum ignis ab ampio in acumen consurgit ; ignis enim apud Graecos **5** **7** $\pi\hat{\nu}\rho$ appellatur (*seq. figura*). Sicut autem infra X omnis est numerus, ita intra hunc circulum omnium figurarum concluditur ambitus (*seq. figura*). Prima autem figura huius artis punctus est, cuius pars nulla est. Secunda linea, praeter latitudinem longitudo. Recta linea est, quae ex aequo in suis punctis **10** iacet. Superficies vero, quod longitudines et latitudines solas habet. Superficiei vero fines lineae sunt, quorum formae ideo in superioribus decem figuris positae non sunt, quia inter eas inveniuntur.

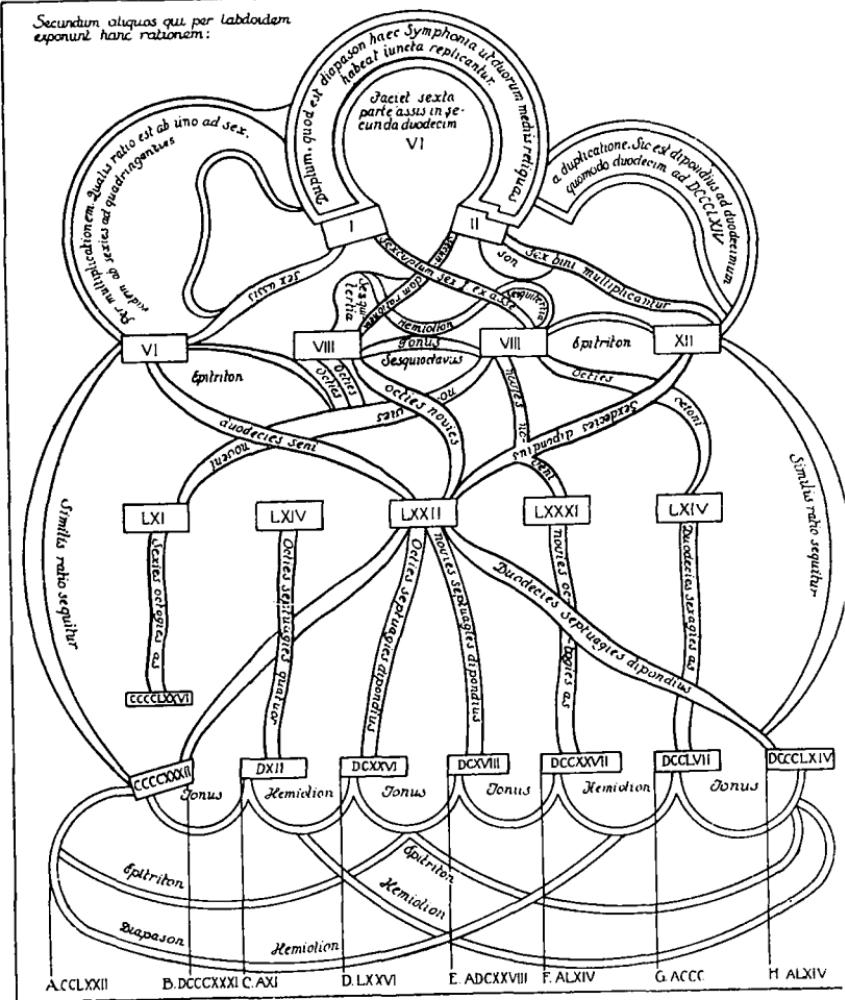
XIII DE NVMERIS GEOMETRIAIE. Numeros autem secundum **15** Geometriam ita quaeris. Extrema quippe eius multiplicata tantum faciunt, quantum et media duplicata : utputa VI et XII multiplicata faciunt septuagies dipondius, media VIII et IX multiplicata tantundem faciunt.

XIV EXPOSITIO FIGVRARVM INFRA SCRIPTARVM. Alia ratio in **20** motu stellarum similiter octo figuris colligitur : aut quod diametra sint aut quadrata aut trigona aut hexagona aut asyndeta aut simul aut circumferens, id est superferens aut superfertur. Diametra sunt quando quinque signa intersunt. Tetragona, quando duo. Hexagona, quando unum. Asyndeton, quando **25** nullum. Simul, quando in eadem particula sunt. Superferens, quando supervenit aut actum facit. Superfertur quando antecedit. Trigona, quando tria media. Item secundum rationem aliam sunt octo differentiae, id est : signum, partes, fines, con-

¹ latitudine *om.* *T* (*non U*) cont. in solidum in solidum *CT* (*non U*)
⁵ in ampio *B* surgit *AT* enim *om.* *K* (*non A*) ⁶ $\pi\hat{\nu}\rho$] pirum
(ex prum) *T* : pirim *A* : phirin *C* : pirin *B* : phyrin *K* ⁷ intra uno
circulo *B¹C¹* (*non A*) ⁸ punctus cuius *C¹* ¹⁰ que per ex equo (*ex*
quo) *T* ¹¹ quod] quae *B* ¹² superficie] superficies *codd.* (*etiam A*)
¹³ intra *BC* ¹⁷ multiplicata *K* (*non A*) ¹⁸ cap. XIV hab. (*cum figuris*)
γ: *om.* *ab* ²⁰ scriptarum *T* ²³ superferens aut
superf.] sufferens (*ut vid.*) aut circumferuntur *T* ²⁶ vel superfertur ²⁹ alia
T finesqueovcntu (*ut vid.*) retrogradus *T*

Secundum aliquos qui per labdorem
exponunt hanc rationem:

ventu, retrogradu an recto itinere, latitudo et longitudo. Ratio 3
 interioris formae. Posset huius loci talis quaestio nasci. Cum
 in ordine numeri prius VIII sint, hic prius IX posuit, quoniam
 in ratione arithmeticæ vel geometriæ plus sunt VIII quam IX.
 5 VIII enim cubus est vel solidum, id est corpus quod plus invenire non potest. IX vero superficies sunt, id est res quae plena non est, sed indiget perfectionem. Hic duo cubi, id est duae 4 soliditates, hoc modo inveniuntur. Senarius primus perfectus est; dividitur enim paribus numeris sic: sexta per as; in tertia 10 per dupondios; ter bini, sex; in dimidium, id est bis terni, sex. Aliud quod ita dividias per pares numeros invenies, quod a proposito conveniens sit. Inter primum in ordine, id est x, qui 5 propter primum perfectum numerum cum primo versu multiplicans sexies noveni, LIV; novies seni, LIV. + Facitque materia 15 tot partes habuisse cognoscitur non in merito duobus, + (e) quibus habet unum in tali ordine: I, II, III, IV, IX, VIII, alias simul XXVII.]

DE MVSICA

DE MVSICA ET EIUS NOMINE. Musica est peritia modu- XV
 lationis sono cantuque consistens. Et dicta Musica per de-
 rivationem a Musis. Musae autem appellatae ἀπὸ τοῦ μάσται,
 id est a quaerendo, quod per eas, sicut antiqui voluerunt, vis
 carminum et vocis modulatio quaereretur. Quarum sonus, 2
 quia sensibilis res est, et praeterfluit in praeteritum tempus in-
 25 primiturque memoriae. Inde a poetis Iovis et Memoriae filias
 Musas esse confictum est. Nisi enim ab homine memoria
 teneantur soni, pereunt, quia scribi non possunt.

3 hic prius U: hinc p. T 7 hic duo cubi] fort. hi duo cubi 9 per
 as] per has T 11 a proposito] fort. ad propositum 16 alius simul T
Figuras quemadmodum in T exhibentur reddidit Arevalus, coll. 869-72
 19 peritia om. K non A) 20 dicta] inde K: dicta ex deleta A
 21 μάσται] maso CT: mason ABK: muson Col.: μάσθαι Arevalus (ex Plat.
 Cratyl. 406A 22 vel quod T 23 quaeritur K: quaeretur C
 24 so. ex sensibili re est pr. K non A) 25 memoria K filia
 musica esse K 26 hominis T ex corr. memoriae K

ISIDORI

XVI DE INVENTORIBVS EIVS. Moyses dicit repertorem musicae artis fuisse Tubal, qui fuit de stirpe Cain ante diluvium. Graeci vero Pythagoram dicunt huius artis invenisse primordia ex malleorum sonitu et cordarum extensione percussa. Alii Linum Thebaeum et Zetum et Amphion in musica arte primos claruisse 5 ferunt. Post quos paulatim directa est praecepit haec disciplina et aucta multis modis, eratque tam turpe Musicam nescire quam litteras. Interponebatur autem non modo sacris, sed et omnibus sollemnibus, omnibusque laetis vel tristioribus rebus. 3 Vt enim in veneratione divina hymni, ita in nuptiis Hymenaei, 10 et in funeribus threni, et lamenta ad tibias canebantur. In conviviis vero lyra vel cithara circumferebatur, et accubantibus singulis ordinabatur conviviale genus canticorum.

XVII QVID POSSIT MVSICA. Itaque sine Musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim sine illa. Nam et ipse mundus quadam harmonia sonorum fertur esse compositus, et caelum ipsud sub harmoniae modulatione revolvi. Musica movet affectus, provocat in diversum habitum sensus. In proeliis quoque tubae concentus pugnantes accendit, et quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit ad certamen animus fortior. Siquidem 20 et remiges cantus hortatur, ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet, et singulorum operum fatigationem modulatione 3 vocis solatur. Excitos quoque animos musica sedat, sicut de David legitur, qui ab spiritu inmundo Saulem arte modulationis eripuit. Ipsas quoque bestias, necnon et serpentes, volucres 25 atque delphinias ad auditum suae modulationis musica provocat. Sed et quidquid loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus

1 dixit *K*   3 vero *om.* *T*   4 extensarum percussura *K*
 9 solemnissimis omnibus l. *K*: sollemnibusque l. *T*   10 enim] vero *T*
 11 threna *K*   lam. a tibiis vero ly. (can. in con. *om.*) *K*: lam. ad tibi
 vivis vero l. *A*   13 ordinabantur *K*: ornabatur *A*   14 nulla *om.* *K*
 (non *A*)   16 sonorum *om.* *K* (non *A*)   17 ipsum compositum sub *K*
 (non *A*)   armonia *T*.   17 effectus *B*   19 concentus dat quantum
 veh. *K* (non *A*)   20 tantum *K* (non *A*, animus] miles *K* (non *A*)
 siq. rimiges milites ea. hortantur *K*   21 quosque *K*   22 mulcet
ABCT: tollit *K*   modulatione *K*   23 solvitur *C*   Excitatos *B*
 24 quia ab *C*   26 ad audiendum *T*   musica *om.* *K*   27 et *om.* *T*
 cursibus *K*

ETYMOLOGIARVM LIB. III. xvi-xx

commovemur, per musicos rythmos harmoniae virtutibus probatur esse sociatum.

DE TRIBVS PARTIBVS MVSICAE. Musicae partes sunt tres, XVIII id est, harmonica, rythmica, metrica. Harmonica est, quae decernit in sonis acutum et gravem. Rythmica est, quae requirit incursionem verborum, utrum bene sonus an male cohaereat. Metrica est, quae mensuram diversorum metrorum probabili ratione cognoscit, ut verbi gratia heroicon, iambicon, elegiacon, et cetera.

10 DE TRIFORMI MVSICAE DIVISIONE. Ad omnem autem XIX sonum, quae materies cantilenarum est, triformem constat esse naturam. Prima est harmonica, quae ex vocum cantibus constat. Secunda organica, quae ex flatu consistit. Tertia rythmica, quae pulsu digitorum numeros recipit. Nam aut voce 2 15 editur sonus, sicut per fauces, aut flatu, sicut per tubam vel tibiam, aut pulsu, sicut per citharam, aut per quodlibet aliud, quod percutiendo canorum est.

DE PRIMA DIVISIONE MVSICAE QVAE HARMONICA DICITVR. XX

Prima divisio Musicae, quae harmonica dicitur, id est, modulatio 20 vocis, pertinet ad comoedos, tragicos, vel choros, vel ad omnes qui voce propria canunt. Haec ex animo et corpore motum facit, et ex motu sonum, ex quo colligitur Musica, quae in homine vox appellatur. Vox est aer spiritu verberatus, unde et verba sunt 25 nuncupata. Proprie autem vox hominum est, seu inrationabilium animantium. Nam in aliis abusive non proprie sonitum vocem vocari, ut 'vox tubae infremuit', (Virg. Aen. 3, 556):

Fractasque a litore voces.

I probatur *om.* C¹ 4 qua decernunt K 5 requiritur K 6 incursione K: in concusione Cassiod. (et Isid.?) 7 est *om.* C mensura K 8 eroico iambico vel elegiaco K 11 qui K 12 cantibus] canticum K 13 consistit] constat K rithmetica K: arithmeticā C¹ 14 quae ex p. d. sonum recipit K (*non A*) Nam aut a voce K: Nam a voce A 15 aut a flatu K: aut flatus AT tubam] tubula T vel tibiam *om.* AK 17 quod] quid K (*non A*) 20 tra- coedos choros K 21 fac. ex mo. K 23 aer per spiritum T 24 propriæ au. vocis hom. sunt seu K (*non A*) rationabilium K: irrationalium BC¹ 25 animantium BC (ex -atium) T: vel animalium K: animum vel animantium A 27 a litore C¹: ab litore T: ad littore B: litore K

ISIDORI

Nam proprium est ut litorei sonent scopuli, et (Virg. Aen. 9, 503):

At tuba terribilem sonitum procul aere canoro.

Harmonica est modulatio vocis et concordantia plurimorum 3 sonorum, vel coaptatio. Symphonia est modulationis tempera- 5 mentum ex gravi et acuto concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu. Per hanc quippe voces acutiores gravioresque concordant, ita ut quisquis ab ea dissonuerit, sensum auditus offendat. Cuius contraria est diaphonia, id est 4 voces discrepantes vel dissonae. Euphonia est suavitas vocis. 10 5 Haec et melos a suavitate et melle dicta. Diastema est vocis 6 spatium ex duobus vel pluribus sonis aptatum. Diesis est spatia quaedam et deductiones modulandi atque vergentes de 7 uno in altero sono. Tonus est acuta enuntiatio vocis. Est enim 15 harmoniae differentia et quantitas, quae in vocis accentu vel tenore consistit: cuius genera in quindecim partibus musici dividerunt, ex quibus hyperlydius novissimus et acutissimus, hypodorus 8 omnium gravissimus. Cantus est inflexio vocis, nam sonus 9 directus est; praecedit autem sonus cantum. Arsis est vocis elevatio, hoc est initium. Thesis vocis positio, hoc est finis. 20 10 Suaves voces sunt subtile et spissae, clarae atque acutae. Per- spicuae voces sunt, quae longius protrahuntur, ita ut omnem 11 inpleant continuo locum, sicut clangor tubarum. Subtile voces sunt, quibus non est spiritus, qualis est infantium, vel mulierum, vel aegrotantium, sicut in nervis. Quae enim subtilissimae cor- 25 12 dae sunt, subtile ac tenues sonos emittunt. Pingue sunt voces,

1 sonum *K*   litore sonant *B¹*: litorie sonant *C¹*: litorei sonant *T*:
litora sonant *K*   3 ad tubam *C¹*: adulit *T*: *om. K*   sonum *K*   cano
K: sanorum *C¹*   5 coaptatio] quod apta in *K*   modulationis *om. K*
7 flatu vel pulsu *K*   per ... grav.] lyrasque propter voces agutiam
graviumque *K* (*non A*)   9 cuius *BCT*: cui *K*   12 ablata *K* (*non A*)
13 fort. did.   atque] aut *K*   15 voce acc. *C¹*   16 musicae (-ce) *BCT*
17 et agutissus *A*: *om. K*   18 gratissimus *B*   19 vocis (*alt.*) *om.*
K (*non A*)   20 hoc est finis *om. K* (*non A*)   21 subtile ... voces
sunt *om. KLA*   clarae *BCT*: hilarae (*corr. -res*) *D*   22 ita tomnem *K*
23 continuo *K*: continuum *BCT*   24 inf. mul. vel egr. *K* (*non A*):
inf. vel mul. egr. *T* (*non U*)   25 verbis *K*   enim] inter *K*: *om. A¹*
conditae *A*   26 sunt *om. K*

quando spiritus multus simul egreditur, sicut virorum. Acuta vox tenuis, alta, sicut in cordis videmus. Dura vox est, quae violenter emittit sonos, sicut tonitruum, sicut incudis sonos, quotiens in durum malleus percutitur ferrum. Aspera vox est 13
 5 rauca, et quae dispergitur per minutos et indissimiles pulsus. Caeca vox est, quae, mox emissâ fuerit, conticescit, atque suffocata nequaquam longius producitur, sicut est in fictilibus. Vinnola est vox mollis atque flexibilis. Et vinnola dicta a vinno,
 10 hoc est cincinno molliter flexo. Perfecta autem vox est alta, 14
 15 suavis et clara : alta, ut in sublime sufficiat ; clara, ut aures adinpleat ; suavis, ut animos audientium blandiat. Si ex his aliquid defuerit, vox perfecta non est.

DE SECVNDA DIVISIONE, QVAE ORGANICA DICITVR. Secunda XXI est divisio organica in his, quae spiritu reflante completa in 15 sonum vocis animantur, ut sunt tubae, calami, fistulae, organa, pandoria, et his similia instrumenta. Organum vocabulum est 2 generale vasorum omnium musicorum. Hoc autem, cui folles adhibentur, alio Graeci nomine appellant. Vt autem organum dicatur, magis ea vulgaris est Graecorum consuetudo. Tuba 3 20 primum a Tyrrhenis inventa, de quibus Vergilius (Aen. 8, 526) :

Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
 Adhibebatur autem non solum in proeliis, sed in omnibus festis diebus propter laudis vel gaudii claritatem. Vnde et in Psalterio dicitur (81, 4) : 'Canite in initio mensis tuba, in die insignis 25 sollemnitatis vestrae.' Praeceptum enim fuerat Iudeis ut in initio novae lunae tuba clangerent, quod etiam et hucusque faciunt. Tibias excogitatas in Phrygia ferunt : has diu 4

2 vox est ten.	K	3 sonum quotiens K: sonos sicut quotiens C		
4 malleis K	5 pauca TV	dissimiles K	7 vinnola ACT:	
vinnolata BK	8 vox vox K	vinnola ABCT:	vinnolata K:	
iuno C	9 hec est T: id est K	est om. K	10 ut sublimis	
sufficiat A: ut in sublime efficiat K		11 inpleat T	animum K:	
-mus A	blandiatur K (non A)	12 est KT: erit ABC	14 complecta A	
			compl. et in sonu K (non A)	18 adh.] debentur B
21 tyrrinesque tu. K	aera TUV (non W)			22 adhibeat (-dib.)
B' C	23 laudes K	psalmo K (non A)		
25 nostre T	enim om. C	ut initium K: ut initio B	26 tubam	
K: tube T	et] ad K: om. T			
		27 excogitasse B		

ISIDORI

quidem funeribus tantum adhibitas, mox et sacris gentilium. Tibias autem appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis cruribusque hinnulorum fierent, deinde per abusionem ita coeptas vocari etiam quae non de cruribus ossibusque essent.

5 Hinc et tibicen, quasi tibiarum cantus. Calamus nomen est 5 proprium arboris a calendo, id est fundendo voces vocatus.

6 Fistulam quidam putant a Mercurio inventam, alii a Fauno, quem Graeci vocant Pan. Nonnulli eam ab Idi pastore Agrigentino ex Sicilia. Fistula autem dicta, quod vocem emittat.

7 Nam φώς Graece vox, στόλια missa appellatur. Sambuca in 10 musicis species est symphoniarum. Est enim genus ligni frangilis, unde tibiae conponuntur. Pandorius ab inventore vocatus. De quo Vergilius (Ecl. 2, 32) :

Pan primus calamos cera coniungere plures
instituit, Pan curat ovis oviumque magistros.

Fuit enim apud gentiles deus pastoralis, qui primus dispare calamos ad cantum aptavit, et studiosa arte conposuit.

XXII DE TERTIA DIVISIONE, QVAE RYTHMICA NVNCVPATVR.

Tertia est divisio rythmica, pertinens ad nervos et pulsum, cui dantur species cithararum diversarum, tympanum quoque, cymbalum, sistrum, acetabula aenea et argentea, vel alia quae metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitus et cetera

2 huiuscmodi. Citharae ac psalterii repertor Tubal, ut praedictum est, prohibetur. Iuxta opinionem autem Graecorum citharae usus repertus fuisse ab Apolline creditur. Forma 25 citharae initio similis fuisse traditur pectori humano, quo uti vox a pectore, ita ex ipsa cantus ederetur, appellatamque eadem

3 fierent] fuerint *K*   per] post *B*   5 hic *T*: hec *K*   cantor *dett.*
 Cal. autem no. *T*   6 canendo *T*   8 pan vo. *K*   ab Idi *om.* *K*:
 abi a *M*: avi *A*   pastores *T (non U)*   9 excilicia *U*   quod]
 quae *B*   emicat *B*   10 fos grece vox stolia missa greci appellantur
T: grece syx orls fistola appellatur latine musa *K*: grece fos vox istolia
 lisa appellatur *A*: fos grece vox stolia missa grece appellatur *C*   11 est
 (*prius*) *om.* *K*   afrigalis *K (non A)*   12 un. et tib. *K (non A)*
 15 magister *BCIK* (*etiam T?*)   16 en. gentilis de. *K*   17 cal. cantus
 apt. *K*   19 pulsus *BK*   20 citharum (*cy-, cita-*) *CKT*   21 quae
 metallico] atque alia quo *K (non A)*   22 repercussa *B*   25 post
 creditur *sequuntur* (*LXXI. 39-40*) sed et gentilium . . . merito perculerunt
KL (non A)   26 quo *BCT*: qua *K*

de causa. Nam pectus Dorica lingua κιθάρα vocari. Paulatim 3 autem plures eius species extiterunt, ut psalteria, lyrae, barbitae, phoenices et pectides, et quae dicuntur Indicae, et feriuntur a duobus simul. Item aliae atque aliae, et quadrata forma vel 5 trigonali. Chordarum etiam numerus multiplicatus, et commutatum genus. Veteres autem citharam fidiculam vel fidicem nominaverunt, quia tam concinunt inter se chordae eius, quam bene conveniat inter quos fides sit. Antiqua autem cithara septemchordis erat. Vnde et Vergilius (Aen. 6, 646) :

10 Septem discrimina vocum.

Discrimina autem ideo, quod nulla chorda vicinae chordae similem sonum reddat. Sed ideo septem chordae, vel quia totam vocem implet, vel quia septem motibus sonat caelum. Chordas autem dictas a corde, quia sicut pulsus est 6 cordis in pectore, ita pulsus chordae in cithara. Has primus Mercurius excogitavit, idemque prior in nervos sonum strinxit. Psalterium, quod vulgo canticum dicitur, a psallendo nominatum, quod ad eius vocem chorus consonando respondeat. Est autem similitudo citharae barbaricae in modum Δ literae; sed 15 psalterii et citharae haec differentia est, quod psalterium lignum illud concavum, unde sonus redditur, superius habet et deorsum feriuntur chordae, et desuper sonant. Cithara vero concavatem ligni inferius habet. Psalterium autem Hebraei decachordon usi sunt propter numerum Decalogi legis. Lyra dicta 8 25 ἀπὸ τοῦ ληψέν, id est a varietate vocum, quod diversos sonos efficiat. Lyram primum a Mercurio inventam fuisse dicunt, hoc modo. Cum regrediens Nilus in suos meatus varia in campis reliquisset animalia, relicta etiam testudo est. Quae cum putrefacta esset, et nervi eius renansissent extenti intra corium, per-

1 de causa] decus KB ex corr. κιθάρα] citaram B: citharam CT: cythara K 5 multiplicati sunt et co. B: multiplicatus est non mutatum K 6 autem om. T 8 fide B¹ sit] desit T in ras. apud anticos cith. K (non A) 11 Discrimen K 12 simili sonu K vel (prius) om. T 13 quod totam voce impletur K modis B 16 in nervis so. extrinxit K 17 quod om. KA 18 consonandum T 21 illum K ante corr. T (T²?) 23 autem] vero K (non A) 24 decalogum BCK 25 ληψέν] lirin codd. (cf. VIII. vii. 4) 28 quae] qui K 29 extenti] extedit T

ISIDORI

cussa a Mercurio sonitum dedit; ad cuius speciem Mercurius lyram fecit et Orpheo tradidit, qui eius rei maxime erat studiosus. Vnde existimatur eadem arte non feras tantum, sed et saxa atque silvas cantus modulatione applicuisse. Hanc musici propter studii amorem et carminis laudem etiam inter sidera suarum fabularum commentis conlocatam esse finxerunt. Tympanum est pellis vel corium ligno ex una parte extentum. Est enim pars media symphoniae in similitudinem cribri. Tympanum autem dictum quod medium est, unde et margaritum medium tympanum dicitur; et ipsud, ut symphonia, ad virgulam percutitur. Cymbala acitabula quaedam sunt, quae percussa invicem se tangunt et faciunt sonum. Dicta autem cymbala, quia cum ballematia simul percutiuntur; cum enim Graeci dicunt σύν, βαλά ballematia. Sistrum ab inventrice vocatum. Isis enim regina Aegyptiorum id genus invenisse probatur. Iuvenalis (13, 93):

Isis et irato feriat mea lumina sistro.

Inde et hoc mulieres percutiunt, quia inventrix huius generis mulier. Vnde et apud Amazonas sistro ad bellum seminarum exercitus vocabatur. Tintinabulum de sono vocis nomen habet, sicut [et] plausus manuum, stridor valvarum. Symphonia vulgo appellatur lignum cavum ex utraque parte pelle extenta, quam virgulis hinc et inde musici feriunt, fitque in ea ex concordia gravis et acuti suavissimus cantus.

XXIII DE NVMERIS MVSICIS. Numeros autem secundum musicam ita quaeris. Positis extremis, utputa VI et decas dipondius, vides quot monadibus superetur VI a XII, et est VI

existimatur (*ex extim-*) *T:* et estimatur *BC:* et existimatur *K* eandem artem *K* 4 sillabas *T* ca. et modolatio *K* 5 studium *T* 6 continentis *T* conlocatum *K* 7 extentum *BCT:* tectum *K* 8 enim *om.*, *C* 10 et ipsa sym. *K* § 11 *om.* *K* (*non A*) 13 cum ballematia *ACHTU Bern. 224:* cibala ematica *B:* cum ballematiis *V ut vid.* simul . . . ballematia *om. A* percutiunt *H* ei enim *B* grecus dicitur *H* σύν, βαλά] cimbala *codd.:* cum balle **** alii *V:* cimbale *Renn.* (*pro συμβαλεῖν?*) perc. Gr. en. cimbala ball. dicunt *D* 16 visis et ir. fe. mea limena *K* 17 unde *B* 18 mul. extetit un. *KC* et *om. K* 19 vocabitur *B¹* 20 et *hab. BCT: om.* *K* 21 lignum est cavum *K*, quam virgula *K:* quod vergilius *B* 23 gravi et acuti *T:* gravi et aguto *K* 24 Num. au. musicae *K* (*non A*) 25 positi *K* 26 sex ad duodecim *T*

monadibus : ducis per quadratum, sexies seni faciunt xxxvi. Coniungis extrema illa prima, vi ad xii, simul efficiunt xviii. Partiris tricies sexies per decas octo, efficit dipondius. Hos iungis cum summa minore, id est sexies, erunt viii et erit 5 medium inter vi et xii. Quapropter viii superant vi duabus monadibus, id est tertia de vi, et superantur viii a xii quattuor monadibus, tertia portione. Qua parte ergo superat, eadem superatur. Sed haec ratio quemadmodum in mundo est ex 2 volubilitate circulorum, ita et in microcosmo in tantum praeter 10 vocem valet, ut sine ipsius perfectione etiam homo symphonii carens non constet. Eiusdem musicae perfectione etiam metra consistunt in arsi et thesi, id est elevatione et positione.

DE ASTRONOMIA

DE ASTRONOMIAE NOMINE. Astronomia est astrorum lex, XXIV
15 quae cursus siderum et figuras et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

DE INVENTORIBVS EIVS. Astronomiam primi Aegyptii XXV invenerunt. Astrologiam vero et nativitatis observantiam Chaldaeui primi docuerunt. Abraham autem instituisse Aegyptios 20 Astrologiam Iosephus auctor adseverat. Graeci autem dicunt hanc artem ab Atlante prius excogitatam, ideoque dictus est sustinuisse caelum. Quisquis autem ille fuit, motu caeli et 2 ratione animi excitatus per temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus, per intervallorum spatia moderata, con- 25 sideravit dimensiones quasdam et numeros, quae definiendo ac secernendo in ordinem nectens Astrologiam repperit.

2 vi et xii K 3 decus octo K: decus octus BCT efficiet
depondius C: efficiunt dipondium K 4 summag minorum T id
est om. K (non A) 5 sexies (-xis) crunt ABCT: sex et sunt K
erunt med. K 6 de vi K: de sexis BCT superantur C: superant
BT: superat K 7 eadem] ea K 8 Sed ad hec K est om. B
10 vo. velut sine K 11 consistat cius mus. B 12 in arsis et thesis
(te-) codd. 15 sid. ac fig. C 20 adseverat BCT: edisserit K 25 et
om. BC 26 ac secernendo om. KL (non A)

ISIDORI

XXVI DE INSTITVTORIBVS EIVS. In utraque autem lingua diversorum quidem sunt de astronomia scripta volumina, inter quos tamen Ptolemaeus rex Alexandriae apud Graecos praeципius habetur: hic etiam et canones instituit, quibus cursus astrorum inveniatur. 5

XXVII DE DIFFERENTIA ASTRONOMIAE ET ASTROLOGIAE. Inter Astronomiam autem et Astrologiam aliquid differt. Nam Astronomia caeli conversionem, ortus, obitus motusque siderum continet, vel qua ex causa ita vocentur. Astrologia vero partim **2** naturalis, partim superstitionis est. Naturalis, dum exequitur **10** solis et lunae cursus, vel stellarum certas temporum stationes. Superstitionis vero est illa quam mathematici sequuntur, qui in stellis auguriantur, quique etiam duodecim caeli signa per singula animae vel corporis membra disponunt, siderumque cursu nativitates hominum et mores praedicare conantur. 15

XXVIII DE ASTRONOMIAE RATIONE. Astronomiae ratio modis plurimis constat. Definit enim quid sit mundus, quid [sit] caelum, quid sphaerae situs et cursus, quid axis caeli et poli, quae sint climata caeli, qui cursus solis et lunae atque astrorum, et cetera. 20

XXIX DE MVNDO ET EIVS NOMINE. Mundus est is qui constat ex caelo, [et] terra et mare cunctisque sideribus. Qui ideo mundus est appellatus, quia semper in motu est; nulla enim requies eius elementis concessa est. 25

XXX DE FORMA MVNDI. Forma mundi ita demonstratur. **25**
Nam quemadmodum erigitur mundus in septentrionalem

¹ In . . . sunt om. *B* autem om. *A*   ³ tamen om. *K* *Phill.* 1831 :
add. *A*² in ras.   ⁴ etiam] et *K* (*non A*)   ⁵ inventur *A*   ⁷ autem
om. *KL* (*non A*)   ⁸ conversio est or. subitus *K*   ⁹ vocetur *K*:
vocantur *A* vero om. *K* (*non A*)   ¹⁰ sup. est] plurastitiosa *A*
¹¹ temporumque *C* (*non A*)   ¹² qui] quibus *T*   ¹³ caeli om. *T*
¹⁴ singule *T*   ¹⁵ praedicere *B* (*non A*)   ¹⁶ modibus pluribus *K*:
modis pluribus *Phill.* 1831 (*non A*)   ¹⁷ sit hab. *AK* *Phill.* 1831 : om.
BCT   ¹⁸ axes caeli *B*: axecelii *T*   et poli om. *T*   ¹⁹ quid
sint *AT*: quae sunt *C*   qui] quid *KA*   atque om. *A*   ²¹ is om.
KA: his *T*: hic *BC*   ²² et hab. *T*: om. *ABCK*   ideo *BCT*:
idcirco *KA*   ²³ inmotus *B* (*non A*)   ²⁴ elementa *C*: elementi
K (*non A*)   ²⁵ Forma *KT*: Formatio *BC*: Forma vero *A* mon-
stratur *KA*   ²⁶ erigitur] est *K* *Phill.* 1831 (*non A*).

plagam, ita declinatur in australem. Caput autem eius et quasi facies orientalis regio est, ultima pars septentrionalis est.

DE CAELO ET EIVS NOMINE. Caelum philosophi rotundum, volubile atque ardens esse dixerunt; vocatumque hoc nomine, eo quod tamquam vas caelatum impressa signa habeat stellarum. Distinxit enim eum Deus claris luminibus, et inplevit ² sole scilicet et lunae orbe fulgenti, et astrorum micantium splendentibus signis adornavit. Hoc autem Graece ὥπαρος dicitur ἀπὸ τοῦ ὥπαρθαι, id est a videndo, eo quod aer per-¹⁰ spicuus sit et ad speculandum purior.

DE SPHAERAE CAELESTIS SITV. Sphaera caeli est species ^{XXXII} quaedam in rotundo formata, cuius centrum terra est ex omnibus partibus aequaliter conclusa. Hanc sphaeram nec principium habere dicunt nec terminum, ideo quod in rotundum, quasi circulus, unde incipiat vel ubi desinat non facile comprehendatur. Philosophi autem mundi septem caelos, id ² est planetas, globorum consono motu introduxerunt, quorum orbibus conexa memorant omnia, quos sibi innexos et velut insertos versari retro, et [e] contrario ceteris motu ferri ²⁰ arbitrantur.

DE EIVSDEM SPHAERAE MOTV. Sphaerae motus duobus ^{XXXIII} axibus volvitur, quorum unus est septentrionalis, qui numquam occidit, appellaturque Boreus; alter Australis, qui numquam videtur, et Austronotius dicitur. His duobus polis moveri ² sphaeram caeli dicunt, et cum motu eius sidera in ea fixa ab ²⁵ oriente usque ad occidentem circuire, septentrionibus breviores gyros iuxta cardinem peragentibus.

1 et om. K Phill. 1831 (*non A*)   2 pars ultima K Phill. 1831 (*non A*)
 4 voc. . . . quod om. K Phill. 1831 (*non A*)   5 eo] et T   6 eum
 om. K Phill. 1831 (*non A*)   nominibus *A*   et inplevit om. K Phill.
 1831: et om. *A*   7 solis TK Phill. 1831 (*non A*)   scil. lun. *A*
 8 hic *ABT*   9 a om. K (*non A*)   eo] et *B* (*non A*)   persp. sit]
 praescusse *A*   14 ideo] id est *C* (*non A*)   quod om. *B*¹ (*non A*)
 15 quasi . . . incipiat *A*   16 conpraehenditur *B* (*non A*) autem
 om. K (*non A*)   17 glob. . . . introd.] dixerunt *A*   18 conmemorant *T*
 quae ibi innexa vel inserta K (*non A*)   19 e om. ACK: hab. BT
 certis *T*   motus ABC¹: motibus KT   23 occidit . . . numquam om. *A*
 app. Bor. om. K Phill. 1831   25 commotu BA: ob motu K   26 usque
 occidente K (*non A*)

ISIDORI

- XXXIV DE EIVSDEM SPHAERAE CVRSV. Sphaera caeli ab oriente et occidente semel in die et nocte vertitur viginti quattuor horarum spatiis, quibus sol cursum suum super terras et sub terras sua volubilitate concludit.
- XXXV DE CELERITATE CAELI. Tanta celeritate sphaera caeli 5 dicitur currere ut, nisi adversus praecipitem eius cursum astra currenerent, qui eam remorarent, mundi ruinam faceret.
- XXXVI DE AXE CAELI. Axis est septentrionis linea recta, quae per medianam pilam sphaerae tendit; et dicta axis quod in ea sphaera ut rota volvitur, vel quia ibi plastrum est. 10
- XXXVII DE CAELESTIBVS POLIS. Poli sunt circuli, qui currunt per axem. Horum alter est Septentrionalis, qui numquam occidit, appellaturque Boreus; alter Australis, qui numquam videtur, et Austronotius dicitur; et dicti poli quod sint axium cycli ex usu plastrorum, a poliendo scilicet nominati; sed polus 15 Boreus semper videtur, Austronotius numquam, quia dextra caeli altiora sunt, pressa Austris.
- XXXVIII DE CARDINIBVS CAELI. Cardines caeli extremae partes sunt axis. Et dictae cardines eo, quod per eos vertitur caelum, vel quia sicut cor volvuntur. 20
- XXXIX DE CONVEXIS CAELI. Convexa autem caeli extrema eius sunt, a curvitate dicta, ut est illud:
- Convexus quotiens cludit nox humida caelum.
Convexus enim curvum est, quasi conversum seu inclinatum,
et in modum circuli flexum. 25
- XL DE IANVIS CAELI. Ianuae caeli duae sunt, oriens et occasus. Nam una porta sol procedit, alia se recipit.

1 or. ad occidentem *A* 2 et in nocte *KA* 3 suum om. *T* super *AKT*: supra *BC* terra *K*: -am *A* subter *C* (*non A*) 4 terra *K*: -am *A* 6 currere *ABCK Col.*: volbi (-ui) *TUV* astra currenerent om. *K Phill.* 1831 (*non A*) 8 Axis caeli est *A* -onis *AC*: -onalis *BKT* quae om. *A* 11 per axis medium *K* (*non A*) 14 et (*alt.*) om. *K* (*non A*) cicli *ABC*: caeli (ce-) *KT* 17 pressa om. *K Phill.* 1831 (*non A*) 18 extremas p. *C*: extrema parte *K* (*non A*) 19 dicti *KA* 20 cor *BCT*: cardo *K*: currum *A* 22 unde est *T*: ut (*om. est*) *C* (*non A*) 24 enim om. *K Phill.* 1831 (*non A*) 25 circuli *T*: circum *ABCK Phill.* 1831 26 oriens (*hor-*) *BCT*: ortus *AK Phill.* 1831 27 alia *ABCT*: altera *K Phill.* 1831

DE GEMINA FACIE CAELI. Facies caeli vel caput orientalis XLI
regio, ultima septentrionalis. De qua Lucanus (4, 106):

Sic mundi pars ima iacet, quam Zona nivalis
perpetuaeque premunt hiemes.

5 DE QVATTVR PARTIBVS CAELI. Climata caeli, id est XLII
plagae vel partes, quattuor sunt, ex quibus prima pars orientalis
est, unde aliquae stellae oriuntur. Secunda occidentalis, ubi
nobis aliquae stellae occidunt. Tertia septentrionalis, ubi sol
peruenit in diebus maioribus. Quarta australis, ubi sol per-
10 venit noctibus maioribus. Oriens autem ab exortu solis est 2
nuncupatus. Occidens, quod diem faciat occidere atque
interire. Abscondit enim lumen mundo et tenebras superin-
ducit. Septentrio autem a septem stellis axis vocatus, quae
in ipso revolutae rotantur. Hic proprie et vertex dicitur eo
15 quod vertitur. Meridies autem vocata, vel quia ibi sol facit 3
medium diem quasi medidies, vel quia tunc purius micat aether.
Merum enim purum dicitur. Sunt et alia septem climata 4
caeli, quasi septem lineae ab oriente in occidentem, sub quibus
et mores hominum dispare atque animalia specialiter diversa
20 nascuntur, quae vocata sunt a locis quibusdam famosis; quorum
primum est Merois, secundum Syene, tertium Catachoras, id
est Africa, quartum Rhodus, quintum Hellespontus, sextum
Mesopontum, septimum Borusthenes.

DE HEMISPHAERIIS. Hemisphaeria dimidia pars sphaerae XLIII

1 Facies caeli vel *om.* K *Phill.* 1831 (*non A*) 3 quam] quia *A*
zona] sola *ABTV*: sole *Phill.* 1831 : *sulæ K*: *solæ C* 4 hiemis
BK: *yems T* 5 *Cardines cæ. A* 7 *occ. est ubi T* 8 *occident A*
9 *qu. autem aust. T* 10 *noctibus*] in occidentibus *K Phill.* 1831 (*non A*)
minoribus *K* (*non A*): maioribus (ai *in ras.*) *Phill.* 1831
autem *om.* *K Phill.* 1831 (*non A*) 11 *dies K Phill.* 1831 (*non A*)
mundus *K* (*non A*) 13 *septemtrion A*: septentrionalis *K Phill.* 1831
vocatur *K* (*non A*) qui *B*: queque *A* 14 *eo quod vert. om.*
K Phill. 1831 (*non A*) 15 *vocatur quia K*: *vocatus qui Phill.* 1831
diem *om. C* (*non A*) 16 *enim] autem K* (*non A*) parum d. *C*:
d. pu. *A* 19 *specialia K Phill.* 1831 (*non A*) 20 *vocitata sunt*
Cassiodorus: *vocantur K Phill.* 1831 (*non A*) 21 *Merois] aeris K*
Phill. 1831 : *erois A* 22 *Syene] soynis T*: *soni K Phill.* 1831 : *soinis C*:
somis B: *sonis A* 23 *catagoras K*: *catacoras B*: *cathogoras C*: *catho-*
coras T 24 *mesopontum om. K Phill.* 1831 (*non A*) 25 *brustenus*
ABKT Phill. 1831 : *brutenus C*

ISIDORI

est. Hemisphaerion supra terra est ea pars caeli quae a nobis tota videtur; Hemisphaerion sub terra est quae videri non potest, quam diu sub terra fuerit.

XLIV DE QVINQVE CIRCVLIS CAELI. Zonae caeli quinque sunt, quarum distinctionibus quaedam partes temperie sua incoluntur, 5 quaedam inmanitate frigoris aut caloris inhabitabiles existunt. Quae ideo zonae vel circuli appellantur, eo quod in circumdu-
2 ctione sphaerae existunt. Quorum primus circulus ideo ἀρκτικὸς appellatur, eo quod intra eum Arctorum signa inclusa prospiciuntur. Secundus circulus, θερινὸς qui τροπικὸς dicitur, quia 10 in eo circulo sol Aquilonis finibus aestatem faciens ultra eum circulum non transit, sed statim revertitur; et inde τροπικὸς 3 appellatur. Tertius circulus ἡμερινὸς, qui a Latinis ideo aequinoctialis appellatur, eo quod sol, cum ad eum orbem pervenerit, aequinoctium facit. Ἡμερινὸς enim Latine dies dicitur atque 15 nox, quo circulo dimidia sphaerae pars constituta prespicitur. Quartus autem circulus ἀνταρκτικὸς vocatus eo quod contrarius 4 sit circulo, quem ἀρκτικὸν nominamus. Quintus circulus χειμερινὸς τροπικὸς, qui a Latinis hiemalis sive brumalis appellatur, ideo quia sol cum ad eum circulum pervenerit, hiemem his, 20 qui ad Aquilonem sunt, facit, et aestatem his, qui in Austri partibus conmorantur.

XLV DE ZODIACO CIRCVLO. Zodiacus [autem] circulus [est], qui ex linearum quinque angulis, [et] ex una linea constat.

XLVI DE CANDIDO CIRCVLO. Lacteus circulus via est, quae in 25 sphaera videtur, a candore dicta, quia alba est. Quam aliqui

1 est (*prius*) *om.* *K*   *terra KT:* terras *BC*   3 fuerit] est 7
 XLIV (*cf. XIII. vi*)   5 includuntur *C¹*   7 id. sonum circ. *KC¹*
 9 arctorum (-rt-) *BC:* arcturi *KT*   10 ex eo terinos tropicos *B¹T:*
 terinus (-nos *C*) qui tropicus *C¹K*   11 circulo] circuiens *BC fort. recte:*
 circuens *K*   faciens] facit et *BCK fort. recte*   13 ἡμ.] emeritus (mer.)
A Col.: hism. *C:* imerinos *T:* intrinsecus *B:* isimerinos (*i.e.* ἰσημερινός)
K fort. recte   14 appellatur] est dictus *K Phill.* 1831 (*non A*)
 17 qu. autem circ. *A*   ἀντ... . (§ 4) Quintus circulus *om.* *KL Phill.*¹
 1831 *C¹*   19 quia latini *T*   20 circulum] locum in *ras.* *T*   21 fac-
 aes, autem *B*   ad austri partes *B*   22 autem *hab.* *ABU:* *om.*
CKMT Phill. 1831   est *hab.* *ABTU:* *om.* *CKM Phill.* 1831   24 et
hab. *K:* *om.* *BC¹TUM Phill.* 1831   25 vias sunt *C¹*   26 quam] quia *K*
 aliud dicuntur *C¹*

dicunt viam esse qua circuit sol, et ex splendoris ipsius transitu ita lucere.

DE MAGNITVDINE SOLIS. Magnitudo solis fortior terrae XLVII est, unde et eodem momento, quum oritur, et orienti simul et 5 occidenti aequaliter apparet. Quod vero tamquam cubitalis nobis videtur, considerare oportet quantum sol distat a terris, quae longitudine facit ut parvus videatur a nobis.

DE MAGNITVDINE LVNAE. Magnitudo quoque lunae minor XLVIII fertur esse quam solis. Nam dum sol superior sit a luna, et 10 tamen a nobis maior quam luna videtur, iam si prope nos accassesset, multo maior quam luna conspiceretur. Sicut autem sol fortior est terrae, ita terra fortior [est] lunae per aliquam quantitatem.

DE NATVRA SOLIS. Sol dum igneus sit, prae nimio motu XLIX 15 conversionis sua amplius incalescit. Cuius ignem dicunt philosophi aqua nutriri, et e contrario elemento virtutem luminis et caloris accipere. Vnde videmus eum saepius madidum atque rorantem.

DE CVRSV SOLIS. Solem per se ipsum moveri, non cum L 20 mundo verti. Nam si fixus caelo maneret, omnes dies et noctes aequales existerent; sed quoniam alio loco cras occasurum, alio occidisse hesterno videmus, apparet eum per se ipsum moveri, non cum mundo verti. Spatiis enim inaequalibus orbes annuos conficit propter temporum mutationes. Oriens diem facit, 25 occidens noctem inducit. Nam vadens longius ad meridiem 2

r qua] quae K: que C¹ splendoribus K Phill. 1831: his splendori- bus C¹ 3 est terrae K Phill. 1831 C¹ (non A) 4 quum oritur et om. K Phill. 1831 (non A): oritur et om. C¹ 6 nobis om. K Phill. 1831 C¹ (non A) quantum ABT: qñm (i.e. quoniam) K: qñm (i.e. quoniam) C¹: quam Phill. 1831 sol om. K Phill. 1831 C¹ 8 quo- que om. K Phill. 1831 C (non A) 9 solis] sol TC¹ dum ABT: cum CK et om. K Phill. 1831 C 10 tamen] non A. iam BT: nam KC¹ nos BT: nobis KC¹ 11 autem om. KC¹ 12 est om. B¹ terrae BT: terra ACK ita fort. (om. terra) C: ita et t. fort. B est hab. CK: om. ABT lunae BT: luna ACK 17 atque BT: ac CK 18 rotan- tem C 19 se om. C¹ 21 quoniam BT: cum CK 22 occidisse om. CK esterno K: externo BCT eum] enim B 24 conficeret C¹ oriens . . . inducit om. T (non V Col.) 25 vadendo longe a (corr. ad) meridie C

ISIDORI

hiemem facit, ut hibernis humoribus ac pruinis terra pinguescat. Accedens proprius ad septentrionem aestatem reddit, ut fruges maturitate durentur, et quae sunt in humidis incocta, fervesfacta mitescant.

LI DE EFFECTV SOLIS. Sol oriens diem facit, occidens noctem ⁵ inducit; nam dies est sol super terras, nox est sol sub terras. Ex ipso enim sunt horae: ex ipso dies, cum ascenderit: ex ipso etiam nox, cum occiderit: ex ipso menses et anni numerantur; ex ipso vicissitudines temporum fiunt. Quando autem per meridiem currit, vicinior terrae est; quando vero iuxta septentrionem, sublimis attollitur. [Cui ideo Deus diversa cursus instituit loca et tempora, ne, dum semper in isdem moraretur locis, cottidiano vapore eius consumeret; sed ut Clemens ait: ‘Cursus diversos accipit, quibus aeris temperies pro ratione temporum dispensatur, et ordo vicissitudinum permutationumque servatur. Nam dum ad superiora concenderit, ver temperat: ubi ad summum venerit, aestivos accedit calores: decedens rursus autumni temperiem reddit. Vbi vero ad inferiorem redit circulum, ex glaciali conpage caeli rigorem nobis hiberni frigoris derelinquit.’] (*sequitur figura circularis, quae in medio habet medium [est] mundi, circa autem stationes solis sic inscriptas: hic ortus solis in natale Domini; sexta hora diei; occasus in natale Domini; occasus in aequinoctio; occasus solis in natale Iohannis; semper media nox; ortus solis in natale Iohannis; hic ortus solis in aequinoctio.*) ²⁵

LII DE ITINERE SOLIS. Sol oriens per meridiem iter habet. Qui postquam ad occasum venerit et Oceano se tinxerit,

¹ et ^{C¹} hiberni ^{CKL} humoribus ^{ABCT}: geloribus ^{KL} ² proprius ^{codd.} statem ^B reddat ^{C¹} ⁶ supra ^B sub terra ^K ⁷ enim ^{om.}, ^T asc. et ex ^C ⁸ ip. enim ^{m.}, ^T enum. ^K ¹¹ cui ideo . . . derel. (*Isid. Nat. 17, 3*) hab. *CHKM Phill. 1831*: ^{om.}, ^{B¹DTU} diversos ^{codd.} ¹² constituit ^H isdem oraretut ^{C¹}: his demoraretur *KM Phill. 1831*: hisdem moraretur ^H ¹⁵ post rationem t. dispensatum ^C vicissitudinem ^{C¹} ¹⁶ servatur] accepit (-cip-) ^{CK}: accipitur ^H ad ^{om.}, ^{C¹ (non H)} ascenderit ^H ¹⁷ ubi autem ad sumum caeli ve. ^H ²⁰ hiberni ^{CH}: hiemis ^K ^{figuram om.}, ^{CT (non A)} ²¹ est ^{om.}, ^{K (non A)} ²⁷ ad occ. ven. ^{om.}, ^{C¹} ^{tinxerit BDT Mon. Rem.²}: trinxerit ^U: inmerserit ^{CG²K Phill. 1831}: inex (*seq. spat.*) ^A: intinxerit ^{G¹ Rem.¹}

per incognitas sub terra vias vadit et rursus ad orientem
recurrat.

DE LVMINE LVNAE. Lunam quidam philosophi dicunt ^{LIII} proprium lumen habere, globique eius unam partem esse lucifluam, aliam vero obscuram, [ita : (*sequitur figura*)] et paulatim se vertendo diversas formas efficere. Alii e contra aiunt lunam ² non suum lumen habere, sed solis radiis inluminari. Vnde et eclipsim patitur, si inter ipsam et solem umbra terrae interveniat. [Sol enim illi loco superior est. Hinc evenit ut, quando ¹⁰ sub illo est, parte superiore luceat, inferiore vero, quam habet ad terras, obscura sit.]

DE FORMIS LVNAE. Prima figura lunae bicornis est, ita ^{LIV} (*sequitur figura*). Secunda sectilis [habet, ita] (*seq. figura*). Tertia dimidia [habet ita] (*seq. figura*). Quarta plena [ita] (*seq. figura*). ¹⁵ Quinta iterum dimidia [ex maiore] [ita] (*seq. figura*). Sexta iterum sectilis [ita] (*seq. figura*). Septima bicornis [ita] (*seq. figura*). Septima autem semis et vicesima secunda semis ² in suo orbe mediae sunt (*seq. figura*). Ceterae [autem] pro portione sunt.

²⁰ **DE INTERLVNIO LVNAE.** Interlunium lunae est tempus ^{LV} illud inter deficientem et nascentem lunam. Est autem trigesima dies, quo luna non lucet. Quae ideo tunc videri non potest, quia soli coniuncta obscuratur; sed eodem momento renascens paulatim ab eo recedendo videtur.

1 terras *K* *Phill.* 1831   3 quidam *CKT* *Phill.* 1831: quidem *AB* 4 esse] est est *C¹*   5 *figuram* *hab.* *A* (*post ita*) *K* (*ante hinc evenit, § 2*): *om.*, *BCT*   pau. revertendo *C¹*   6 e contra *BT*: e contrario *K*: contrario *C*   8 ecl. si intus pat. *C¹*   9 intervenerat] se interponat *TV*: *9* sol . . . sit (*Isid. Nat.* 18, 3) *hab.* *CHK*: *om.*, *BT*: sol enim . . . est *bis-* *scriptis* *K¹*   illi] *illo C*   13 habet ita *hab.* *ACK*: *om.*, *BTU* ¹⁴ media *K* (*non C*)   habet ita *hab.* *CK*: *om.*, *BTU*   ita *hab.* *CK*: *om.*, *BTU* ¹⁵ demedia *K*   ex maiore *hab.* *ABTU*: *om.*, *CK*   ita *hab.* *CK*: *om.*, *BTU* ¹⁶ ita *hab.* *CK*: *om.*, *BTU* ita *hab.* *CK*: *om.*, *BTU* ¹⁷ autem *ABCCK*: iterum *TU*   semis . . . secunda *om.*, *T*: et duodecima *U*   semis *om.*, *U* ¹⁸ sui *B* orbe *TUB*: ordine *CK*   autem *hab.*, *CK*: *om.*, *TUB*   proportionales *U*: portionales *T*: proportiones *B*: praepositiones *C* ²⁰ est (*prius*) *om.*, *C¹*   21 autem *BT*: enim *CK*   22 quo *BKT*: qua *C* ideo nec vid. pot. *C*   23 codem *ABT*: dinuo de *K*: denuo de *Phill.* 1831: ideo de *C¹*

ISIDORI

LVI   DE CVRSV LVNAE. Luna amissi ac recepti luminis vicibus menstrua spatia moderat. Quae ideo obliquo incedit cursu et non recto, ut sol, scilicet ne incidat in centrum terrae et frequenter patiatur eclipsim. Vicinus est enim eius circulus terrae. Crescens autem orientem cornibus spectat, decrescens occidentem: merito, quia occasura et amissa est lumen.

LVII   DE VICINITATE LVNAE AD TERRAS. Luna vicinior est terris quam sol. Inde et breviori orbe celerius peragit cursum suum. Nam iter, quod sol in diebus trecentis sexaginta quinque peragit, ista per triginta dies percurrit. Vnde et antiqui menses in luna, annos autem in solis cursum posuerunt.

LVIII   DE ECLIPSI SOLIS. Eclipse solis est, quotiens luna trigesima ad eandem lineam, qua sol vehitur, pervenit, eique se obiiciens solem obscurat. Nam deficere nobis sol videtur, dum illi orbis lunae opponitur.

LIX   DE ECLIPSI LVNAE. Eclipse lunae est, quotiens in umbram terrae luna incurrit. Non enim suum lumen habere, sed a sole inluminari putatur, unde et defectum patitur si inter ipsam et solem umbra terrae interveniat. Patitur autem hoc quinta decima luna eo usque, quam diu centrum atque umbram obstantis terrae exeat videatque solem, vel a sole videatur.

LX   DE DIFFERENTIA STELLARVM, SIDERVM, ET ASTRORVM. Stellae et sidera et astra inter se differunt. Nam stella est quaelibet singularis. Sidera vero sunt stellis plurimis facta, ut **Hyades**, **Pleiades**. Astra autem stellae grandes, ut **Orion**, **Bootes**. Sed haec nomina scriptores confundunt, et astra pro stellis et stellas pro sideribus ponunt.

2 mens. in centrum spa. C¹K   moderat ABTU: moderata K: moderatur C   quea ideo . . . centrum om. C¹KL Phill. 1831   obl. inc. cu. et non rec. BDTU: non recto incedat cursu A   4 patitur C¹K enim est A: enim C¹K   5 autem ABT: que K: quea C¹   spectat K: expectat BCT   7 vic. est ter. T ante corr.   8 unde AT   brevior ABC   9 sol ante iter T: post quinque B   10 precurrit T   11 annos ABT: non K: nona C¹   12 lu. tr. ABT: tr. lu. CK   13 qua] que T s. v.] solvitur C¹   14 solem om. T   dum illi om. C¹   16 est ABT: om. C¹: fit K   17 occurrit K (non C)   sed a so. inl. om. T 19 autem ABT: enim CK   quarta CK   20 eo] et C   umbra obstanti K   21 vel] ve K   24 ut om. CK   25 au. sunt st. T (non V)   27 stellas] stellis B: stillis K: stella C

DE LVMINE STELLARVM. Stellas non habere proprium LXI
lumen, sed a sole inluminari dicuntur, sicut et luna.

DE STELLARVM SITV. Stellae immobiles sunt et cum caelo LXII
fixae perpetuo motu feruntur, neque cadunt per diem, sed solis
5 splendore obscurantur.

DE STELLARVM CVRSV. Sidera aut feruntur, aut moventur. LXIII
Feruntur, quae caelo fixa sunt et cum caelo volvuntur. Moventur
vero quaedam [sicut] planetae, id est erraticae, quae cursus suos
vagos certa tamen definitione conficiunt.

10 DE VARIO CVRSV STELLARVM. Stellae pro eo, quod per LXIV
diversos orbes caelestium planetarum feruntur, quaedam cele-
rius exortae serius occidunt: quaedam tardius exortae citius
ad occasum perveniunt: aliae pariter oriuntur et non simul
occidunt: omnes autem suo tempore ad cursum proprium re-
15 vertuntur.

DE STELLARVM INTERVALLIS. Stellae inter se diversis inter- LXV
vallis distant a terra, propterea dispari claritate magis minusve
nostris oculis apparent. Nam multae maiores sunt his quas
videmus conspicuas, sed longius positae parvae videntur a nobis.

20 DE CIRCVLARI NVMERO STELLARVM. Numerus circularis LXVI
stellarum est, per quod cognosci dicitur in quanto tempore
circulum suum unaquaeque stella percurrat, sive per longitu-
dinem, sive per latitudinem. Nam Luna totannis fertur explere 2
circulum suum, Mercurius annis xx, Lucifer annis ix, Sol annis
25 xix, Vesper [annis] xv, Phaethon annis xii, Saturnus [annis]
xxx. Quibus peractis ad reversionem circuli sui isdem signis
et partibus revertuntur. Quaedam sidera radiis solis praepedita 3
anomala fiunt, aut retrograda, aut stationaria, iuxta quod et
poeta meminit dicens (Lucan. 10, 201):

4 feriuntur <i>T</i>	8 sicut <i>T</i> : s (<i>i.e.</i> sunt) <i>B</i> : <i>om.</i> <i>CK</i> : <i>fort.</i> scilicet
terradicē <i>K</i>	9 <i>vagos om.</i> <i>T</i> c. t.] certamen <i>B</i> : certam <i>C</i> ¹
conficiuntur <i>B</i>	10 que <i>C</i> ¹ per <i>om.</i> <i>T</i> 12 cito <i>CK</i> (<i>non A</i>)
13 alia <i>CK</i>	17 a terra <i>om.</i> <i>CK</i> (<i>non A</i>) minusve] minus suaē <i>C</i> ¹
19 positas (<i>corr.</i> -ta) minores vid. <i>C</i>	21 est <i>om.</i> <i>C</i> ¹ <i>K</i> per quod <i>B</i> :
per quid <i>T</i> : per quem <i>CHK</i>	cognosci dicitur <i>BHT</i> : cognoscitur
(-nus-) <i>CK</i>	22 seu . . . seu <i>CK</i> 23 totannis] quotannis <i>B</i> ² : octo
an. <i>dett.</i>	25 annis <i>hab.</i> <i>CK</i> : <i>om.</i> <i>BT</i> Phaethontis (<i>fere</i>) <i>codd.</i>
saturni <i>CK</i>	annis <i>hab.</i> <i>KT</i> : <i>om.</i> <i>BC</i> 28 aut . . . aut] ad . . . ad <i>C</i> ¹

ISIDORI

Sol tempora dividit aevi :

mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
ire vetat, cursusque vagos ratione moratur.

LXVII   DE STELLIS PLANETIS. Quaedam stellae ideo planetae dicuntur, id est errantes, quia per totum mundum vario motu 5 discurrent. Vnde pro eo, quod errant, retrograda dicuntur, vel anomala efficiuntur, id est, quando particulas addunt et detrahunt. Ceterum quando tantum detrahunt, retrograda dicuntur ; stationem autem faciunt, quando stant.

LXVIII   DE PRAECEDENTIA ET ANTEGRADATIONE STELLARVM. Prae- 10 cedentia vel antegradatio stellarum est, dum stella motum suum agere videtur, et aliquid praeter consuetudinem praecedit.

LXIX   DE REMOTIONE VEL RETROGRADATIONE STELLARVM. Re- 15 motionis vel retrogradatio stellarum est, in quo stella, dum motum suum agat, simul et retrorsum moveri videtur.

LXX   DE STATV STELLARVM. Status stellarum est, qua dum stella semper movetur, tamen in aliquibus locis stare videntur.

LXXI   DE NOMINIBVS STELLARVM, QVIBVS EX CAVSIS NOMINA ACCEPERVNT. Sol appellatus eo quod solus appareat, obscuratis 2 fulgore suo cunctis sideribus. Luna dicta quasi Lucina, ablata 20 media syllaba. De qua Vergilius (Ecl. 4, 10) :

Casta fave Lucina.

Sumpsit autem nomen per derivationem a solis luce, eo quod ab eo lumen accipiat, acceptum reddat. Stellae dictae a stando, quia fixae stant semper in caelo nec cadunt. Nam quod 25 videmus [e] caelo stellas quasi labi, non sunt stellae, sed igniculi ab aethere lapsi ; qui fiunt, dum ventus altiora petens aethereum

¹ dividit . . . diem *om.* ² noctem diem *T:* noctem *B*
⁵ motu *BT:* modo *CK*   ⁶ retr. dic.] retrogradantur *BT:* retrograda dicunt *K*   ⁷ anomalae *C*   ⁸ retrogra *C*   ⁹ rationem *C¹* autem *om.*
CK (non A)   ¹¹ motum *BT:* cursum *CK*   suum *K:* consuetum *T:* suum consuetum *BC*   ¹² videatur *C¹*   ¹⁴ stellarum *om.* *CK*
dum *om.* *T*   modum *BC*   ¹⁵ agit *B*   ¹⁶ qua *T:* qui *K:* quae *C¹:*
quia *B*   ¹⁷ stellas *K*   movetur (mob-) *BT:* moveri (mob-) videtur
CK videtur *B*   ¹⁹ *eo* et *T*   ²⁴ ab ipso lu. *K (non A)*
acceptum reddat *om.* *K (non A)*   ²⁵ quia *ABT:* quod *K:* eo quod *C*
stant *ABT:* sint *CK*   ²⁶ e (ae) hab. *BT:* *om.* *ACK*   ²⁷ aethere]
vestere *C¹*   ventus *om.* *K (non A)*

ignem secum trahit, qui tractu suo imitatur stellas cadentes. Nam stellae cadere non possunt: immobiles enim, ut praedictum est, sunt, et cum caelo fixae feruntur. Sidera dicta, quod ea 4 navales considerando dirigunt ad cursum consilium, ne falla-
5 cibus undis aut ventis alibi deducantur. Quaedam autem stellae idcirco signa dicuntur, quia ea nautae observant in gubernandis remigiis, contemplantes aciem fulgoremque eorum, quibus rebus status caeli futurus ostenditur. Sed et omnes homines ea 5 intendunt ad praevidentas aeris qualitates per aestatem et 10 hiemem vernalemque temperiem. Ortu enim vel occasu suo certis stationibus temporum qualitatem significant. Signorum 6 primus Arcton, qui in axe fixus septem stellis in se revolutis rotatur. Nomen est Graecum, quod Latine dicitur ursa; quae quia in modum plaustri vertitur, nostri eam Septentrionem dixe-
15 runt. Triones enim proprie sunt boves aratorii, dicti eo quod 7 terram terant, quasi terones. Septentrones autem non occidere axis vicinitas facit, quia in eo sunt. Arctophylax dictus, quod 8 Arcton, id est Helicem Vrsam, sequitur. Eundem et Booten dixerunt, eo quod plaustro haeret: signum multis spectabile 20 stellis, inter quas Arcturus est. Arcturus sidus est post caudam 9 maioris ursae posita in signo Bootae. Vnde Arcturus dictus est, quasi ἀρκτού οὐρά, quia Bootis praecordiis conlocata est. Oritur autem autumnali tempore. Orion austro ante Tauri 10 vestigia fulget, et dictus Orion ab urina, id est ab inundatione

i secum ignem K (*non A*) tactu K (*non A*) suo imitatur] solvitur
 K: suo solvitur C¹ (*non A*) 2 stillae cad. K sunt ut pr. est T:
 ut praediximus sunt K (*non A*) 3 cum om. CK (*non A*) nav. ea
 CK (*non A*) 4 cons. iter dirigunt KC(-gant) 7 earum K 8 ost.
 fut. CK (*non A*) et om. CK 9 praevidendum K: praevidas C¹
 qualitatem K qu. significant prestantem et iemen vern. T 10 verna-
 lique temperiae K suo vel occ. CK 11 qualitate K: -tes B 12 axem
 fixas K fort. -tus 13 quae C¹ quae quia ABT: quique K: quac-
 que C¹ 14 nostri] nomini C¹ 15 arctorii C¹: arcturi K (*non A*)
 17 vicinitate C¹ dictus BT²: dicitur T¹: dicitur CK 18 lincem
 C¹ K eundem] unde T: eadem C¹ 19 plaustris K haberet C¹ K
 pectabiles C¹ 20 inter] in C¹ Arcturus (*alt.*) om. C¹ K situs C¹
 21 unde et arct. CK dictus est T: dicta est AB: dicitur CK 22 pr.
 socia conl. K 23 au. arcturus au. AB austro scripsi: austrum C¹:
 australis K: austri BT: astrum dett. 24 invitatione C¹

ISIDORI

aquarum. Tempore enim hiemis obortus mare et terras aquis
 II ac tempestatibus turbat. Hunc Latini Iugulam vocant, quod
 sit armatus, ut gladius, et stellarum luce terribilis atque claris-
 simus; in quo si haec fulgent omnia, serenitas portenditur, si
 12 obscuratur his acies, tempestas cernitur inminere. Hyades 5
 dictae ἀπὸ τοῦ νέαν, id est a suco et pluvii. Nam pluviae Graece
 νερός dicitur. Ortu quippe suo efficiunt pluvias. Vnde et eas
 Latini sucas appellaverunt, quia, quando nascuntur, pluviarum
 signa monstrantur. De quibus Vergilius (Aen. 1, 744):

Arcturum pluviasque Hyadas.

10

Sunt autem septem in fronte Tauri, et oriuntur tempore vernali.
 13 Pliades a pluralitate dictae, quia pluralitatem Graeci ἀπὸ τοῦ πλεῖστον appellant. Sunt enim stellae septem ante genua Tauri; ex quibus sex videntur, nam latet una. Has Latini Vergilias dicunt a temporis significatione, quod est ver, quando exo- 15 riuntur. Nam occasu suo hiemem, ortu aestatem, primaequae 14 navigationis tempus ostendunt. Canicula stella, quae et Sirius dicitur, aestivis mensibus in medio centro caeli est: et dum sol ad eam ascenderit, coniuncta cum sole duplicatur calor ipsius, et dissolvuntur corpora et vaporantur. Vnde et ex ipsa stella 20 dies caniculares dicuntur, quando et molestae sunt purgationes.
 15 Canis autem vocatur propter quod corpora morbo afficiat, vel propter flammarie candorem, quod eiusmodi sit ut prae ceteris lucere videatur. Itaque quo magis eam cognoscerent, Sirion 16 appellasse. Cometes stella est dicta eo quod comas luminis ex 25 se fundat. Quod genus sideris quando apparuerit, aut pesti-
 17 lentiam, aut famem, aut bella significat. Cometae autem Latine

1 abortus C¹   aquasque temp. K: aquasquettemp. C¹   4 haec
 fulgeant B: effulgent T   serena CK   si obsc. his BT: obscuratis
 his C¹K   5 tempestate C¹: tempestatis T²   6 ἀπὸ τοῦ νέαν om.
 C¹K   et a pl. CK   nam pluvia K   7 dicitur KT: dicuntur BC
 8 sicas T   pluvia sig. C¹   12 a] ad K   quia] qua T   app.
 ἀ. τ. π. CK   13 ianuam C¹K   15 quod est quando C¹: quod vere B
 oriuntur CK   16 que om. CK   17 st. est quae K   18 caeli est]
 celesti T   dum] cum K   19 concenderit C   calore B   20 ex
 om. T   21 dicitur C¹: om. T   22 mor. cor. CK (non A)   vel CK:
 sive B: aut T: Sirius Arev.   23 quod eiusmodi sit BT: quod eiusmodi
 A: quem emittit CK   24 eam] et C¹   25 dicta om. CK (non A)

crinitae appellantur, quia in modum crinum flamas spargunt ;
 quas Stoici dicunt esse ultra triginta, quarum nomina et effectus
 quidam Astrologi scripserunt. Lucifer dictus eo quod inter **18**
 omnia sidera plus lucem ferat ; est autem unus ex planetis.
5 Hic proprie et iubar dicitur eo quod iubas lucis effundat, sed
 et splendor solis ac lunae et stellarum iubar vocatur, quod in mo-
 dum iubae radii ipsorum extendantur. Vesperus stella [est] occi- **19**
 dentalis, quam cognominatam perhibent ab Hespero Hispaniae
 rege. Est autem et ipsa ex quinque stellis planetis, noctem du-
10 cens et solem sequens. Fertur autem quod haec stella oriens luci-
 ferum, occidens vesperum facit. De qua Statius (Theb. 6, 241) :

Et alterno dependitur unus in ortu.

Planetae stellae sunt quae non sunt fixae in caelo, ut reliquae, **20**
 sed in aere feruntur. Dictaë autem planetae ἀπὸ τῆς πλάνης, id
15 est ab errore. Nam interdum in austrum, interdum in septen-
 trionem, plerumque contra mundum, nonnumquam cum mundo
 feruntur. Quarum nomina Graeca sunt Phaethon, Phaenon,
 Pyrion, Hesperus, Stilbon. Has Romani nominibus deorum **21**
 suorum, id est Iovis, Saturni, Martis, Veneris, atque Mercurii
20 sacraverunt. Decepti enim et decipere volentes in eorum adulata-
 tionem, qui sibi aliquid secundum amorem praestitissent, sidera
 ostendebant in caelo, dicentes quod Iovis esset illud sidus et
 illud Mercurii : et concepta est opinio vanitatis. Hanc opinio-
 nem erroris diabolus confirmavit, Christus everit. Iam vero **22**
25 illa, quae ab ipsis gentilibus signa dicuntur, in quibus et animan-
 tum imago de stellis formatur, ut Arcton, [ut] Aries, Taurus,
 Libra et huiusmodi alia ; hi, qui sidera perviderunt, in nume-

2 et om. *T*   **3** quidem *K*   **4** lucem ferat *ABT* : lucis habeat *K* :
 lucis habet *C*   **5** et (prim.) om. *CK* (*non A*)   **5** et (prim.) om.
B (*non A*)   effundit *B¹*   **6** vocantur *BT*   in om. *CK*   **7** iubar *T*
 extenduntur *B*   est *hab.* *CK* ; *om.* *BT*   **8** ab espere *C¹* : ave-
 sperae *K* : avespero *BT*   **9** autem *BT* : *om.* *C¹* : enim *K*   **10** solem
 noctem *T*   haec *om.* *T*   **11** de quo *K*   **12** -perd- *B* : -prend- *Stat.*
15 in aus. . . ple. *om.* *C¹*   **17** phenonta *BCT* : fenonta *K*   **18** phiriona
BCT : firiona *K*   nom.] in omnibus *C¹*   **19** atque *BT* : et *CK*
21 sibi] in *T*   secus *C¹*   **22** quod *om.* *T*   **23** unitatis *C¹*   hanc] ac *T*
24 formavit *K* : formabit *C¹*   **26** ut *hab.* *BT* : *om.* *CK*   **27** eius
 modi *T*   praeviderunt *K*

ISIDORI

rum stellarum speciem corporis superstitionis vanitate permoti
 finixerunt, ex causis quibusdam deorum suorum et imagines
 23 et nomina conformantes. Nam Arietem primum signum, cui,
 ut Librae, medium mundi lineam tradunt, propter Ammonem
 Iovem ideo vocaverunt, in cuius capite, qui simulacra faciunt, 5
 24 arietis cornua fingunt. Quod signum gentiles ideo inter signa
 primum constituerunt, quia in Martio mense, qui est anni prin-
 cipium, solem in eo signo cursum suum agere dicunt. Sed et
 Taurum inter sidera conlocant, et ipsum in honorem Iovis, eo
 quod in bovem sit fabulose conversus, quando Europam trans- 10
 25 vexit. Castorem quoque et Pollucem post mortem inter notis-
 26 sima sidera constituere: quod signum Gemini dicunt. Cancrum
 quoque inde dixerunt, eo quod cum ad id signum mense Iunio
 sol venerit, retrograditur in modum cancri, brevioresque dies
 facit. Hoc enim animal incertam habet primam partem, deni- 15
 que ad utramque partem gressum dirigit, ita ut prior pars sit
 27 posterior et posterior prior. Leonem in Graecia ingentem Her-
 cules occidit, et propter virtutem suam hunc inter duodecim
 signa constituit. Hoc signum sol cum adtigerit, nimium calorem
 28 mundo reddit, et annuos flatus Etesias facit. Virginis etiam 20
 signum idcirco intra astra conlocaverunt, propter quod isdem
 diebus, in quibus per eum sol decurrit, terra exusta solis ardore
 29 nihil pariat. Est enim hoc tempus canicularium dierum. Libram
 autem vocaverunt ab aequalitate mensis ipsius, quia VIII kal.
 Octobres sol per illud signum currens aequinoctium facit. Vnde 25
 et Lucanus (4, 58):

Ad iustae pondera librae.

2 ex] et C¹K deorum suorum suorum imagines T 3 confirmantes T sig. iobi cui T 4 ut lib. BC: et lib. KT pr. amonem
 iobis C¹: proptere amore is K 8 solem om. C¹K signum T:
 om. B suum om. T dicuntur T 10 qu. et europ. T 12 consti-
 tuerunt BT geminum C¹K 13 inde om. B cum ad id CK:
 ad eum BT iulio sol dum ve. T 14 breviterque C¹K 15 hoc]
 hi C¹ 16 dirigat C¹ 18 hunc] inc T 20 annos K: annus
 C¹ et vestias C¹ 21 hisdem BCT: his K 22 exulta K:
 exulta B 24 qui ab CK 25 sol per] super T currens
 signum aequinoctii C¹K (non A)
 27 pondere T

Scorpium quoque et Sagittarium propter fulgura mensis ipsius 30 appellaverunt. Sagittarius vir equinis cruribus deformatus, cuius sagittam et arcum adiungunt, ut ex eo mensis ipsius fulmina demonstrarentur. Vnde et sagittarius est vocatus. Capricorni 31 5 figuram ideo inter sidera finxerunt, propter capr[ē]am Iovis nutricem; cuius posteriorem partem corporis in effigiem piscis ideo formaverunt, ut pluvias eiusdem temporis designarent, quas solet idem mensis plerumque in extremis habere. Porro Aqua 32 rium et Piscem ab imbris temporum vocaverunt, quod hieme, 10 quando in his signis sol vehitur, maiores pluviae profunduntur. Et miranda dementia gentilium, qui non solum pisces, sed etiam arietes et hircos et tauros, ursas et canes et cancros et scorpiones in caelum transtulerunt. Nam et aquilam et cignum propter Iovis fabulas inter caeli astra eius memoriae causa 15 conlocaverunt. Perseum quoque et uxorem eius Andromedam, 33 posteaquam sunt mortui, in caelum receptos esse crediderunt; ita ut imagines eorum stellis designarent, eorumque appellare nominibus non erubescerent. Aurigam etiam Ericthonium in 34 caeli astra conlocaverunt, propter quod vidissent eum primum 20 quadrigas iunxisse. Mirati sunt enim ingenium eius ad imitationem Solis accessisse, et propter hoc nomen eius post mortem inter sidera posuerunt. Sic Callisto, Lycaonis regis filia, dum 35 a Iove compressa et fabulose a Iunone in ursae fuisse speciem versa, quae Graece ἀρκτος appellatur, post interfectionem ipsius 25 nomen eius Iovis cum filio in stellis Septentrionalibus transtulit, eamque Arcton, filium autem eius Arctophylax appellavit. Sic 36

1 Scorpionum *T* prae fulgore *C¹K* (*non A*) ipsum *T* 2 deformatur *CK*: formatus *T* 3 adiungunt] decurrunt *T* ipsius *om.* *C¹K* (*non A*) fulmine *C¹* 4 demonstrentur *AB* 5 fixerunt *C* 6 figiem *T* 7 deformaverunt *C* temporibus *C¹* quem so. isdem (hi.) *C¹K* 8 in *om.* *C¹K* 9 pisces *C* yema *T* 10 in hisdem signis *T*: insignis *A* sol vehitur *A*: sol vertitur *BDHT*: sol veitur corr. solvit *K*: solvit *C¹* perfunduntur *C¹* 13 nam aq. *CK* 14 Io. pr. *C* (*non DH*) *K* ei. mem. cau. *om.* *CK* (*non A*) 15 locaverunt *C¹* Perseum] per eum *T* 16 postquam *C¹K* 17 eorum appellarent *C¹* 19 conlocarent *C¹K* 20 quadricam *K* ad] ut aut *C¹* 23 comprehessa *T* fabulose *om.* *C¹* arse *C¹* fu. sp. ver. *ABT*: sp. fu. versam (-sa) *CK* 24 gr. arcton dicitur *C¹K* 25 eius *om.* *C¹K* 26 arct. fil. au. eius *om.* *T* filio *C¹*

Lyra pro Mercurio in caelum locata ; sic Centaurus Chiron,
 propter quod nutrierit Aesculapium et Achillem, inter astra
 37 dinumeratus est. Sed quolibet modo superstitionis haec ab
 hominibus nuncupentur, sunt tamen sidera quae Deus in mundi
 principio condidit, ac certo motu distinguere tempora ordinavit. 5
 38 Horum igitur signorum observationes, vel geneses, vel cetera
 superstitionis, quae se ad cognitionem siderum coniungunt, id
 est ad notitiam fatorum, et fidei nostrae sine dubitatione con-
 traria sunt, sic ignorari debent a Christianis, ut nec scripta esse
 39 videantur. Sed nonnulli siderum pulcritudine et claritate per- 10
 lecti in lapsus stellarum caecatis mentibus conruerunt, ita ut
 per subputationes noxias, quae mathesis dicitur, eventus rerum
 praescire posse conentur : quos non solum Christianae religionis
 doctores, sed etiam gentilium Plato, Aristoteles, atque alii rerum
 veritate conmoti concordi sententia damnaverunt, dicentes con- 15
 40 fusionem rerum potius de tali persuasione generari. Nam sicut
 genus humanum ad varios actus nascendi necessitate preme-
 rentur, cur aut laudem mereantur boni aut mali legum percipi-
 ant ultionem ? Et quamvis ipsi non fuerint caelesti sapientiae
 dediti, veritatis tamen testimonio errores eorum merito percu- 20
 41 lerunt. Ordo autem iste septem saecularium disciplinarum ideo
 a Philosophis usque ad astra perductus est, scilicet ut animos
 saeculari sapientia implicatos a terrenis rebus abducerent, et in
 superna contemplatione conlocarent.

¹ pro] post *C¹*   ² inter] in *K*   ³ quodlibet *T*   ⁴ nuncupantur
ACK   ⁵ ac certo motu *ABT*: hec (haec *C¹*) ergo motu (-ta *C¹*) certo
C¹K tempore *C¹*   ⁶ geneses *ABT*: generes *C¹*: genera *K*   vel ce-
 sup.] vel ceteras res superstitionis *C¹*: et ctas (cetas *m.* ²) res suprae-
 stitionis *K*   ⁷ se om. *C¹* cognitionem] coiunctionem *K*: iunctionem
C¹   ⁸ debet *K*   a om. *T*   ⁹ nec] ne *K*   ¹⁰ lapsu *BK*: laudem *C*
 cecati *T*   ¹¹ per om. *C¹K* dicuntur *K*   eventum *CK*   ¹² nescire
T: praecipere *C*   conantur *C¹*   ¹³ aristotelesque (-lique *K*) *CK*
¹⁴ varietate *T*   concordi] cordis *C¹*   ¹⁵ sicut] si *C²(non DH)*: sicut
 dicunt *T* (*pro si*, ut dicunt)   ¹⁶ genus (gens *C¹*) hominum *CK*
 var. hiactos *T*   premitur *T*: promoverentur (-mob-) *C¹K*   ¹⁸ cur
 autem *C¹*   percipiunt *T*   ¹⁹ perductus est] pervenit *T*   ²⁰ ad-
 ducerent *T*: abducere *BC*: abducatur *K*   ²¹ conlocaret *ABC*: attollat
K *Phill.* 1831

LIBER IV

DE MEDICINA

DE MEDICINA. Medicina est quae corporis vel tuetur vel I restaurat salutem : cuius materia versatur in morbis et vulneribus. Ad hanc itaque pertinent non ea tantum quae ars eorum 2 exhibet, qui proprie Medici nominantur, sed etiam cibus et 5 potus, tegmen et tegumen. Defensio denique omnis atque munitio, qua [sanum] nostrum corpus adversus externos ictus casusque servatur.

DE NOMINE EIVS. Nomen autem Medicinae a modo, II id est temperamento, inpositum aestimatur, ut non satis, sed 10 paulatim adhibeatur. Nam in multo contrastatur natura, mediocriter autem gaudet. Vnde et qui pigmenta et antidota satis vel assidue biberint, vexantur. Inmoderatio enim omnis non salutem, sed periculum affert.

DE INVENTORIBVS MEDICINAE. Medicinae autem artis IIII 15 auctor ac repertor apud Graecos perhibetur Apollo. Hanc filius eius Aesculapius laude vel opere ampliavit. Sed postquam 2 fulminis ictu Aesculapius interit, interdicta fertur medendi cura; et ars simul cum auctore defecit, latuitque per annos pene 20 quingentos usque ad tempus Artaxerxis regis Persarum. Tunc eam revocavit in lucem Hippocrates Asclepio patre genitus in insula Coo.

DE TRIBVS HAERESIBVS MEDICORVM. Hi itaque tres viri IV totidem haereses invenerunt. Prima Methodica inventa est ab Apolline, quae remedia sectatur et carmina. Secunda Enpirica,

I quac] vel K 2 moribus C¹ (non DH) vulnera BCDT (non H)
fort. in morbos et vulnera 5 tegimen et tegumen T: tigmen et
tegumen K: tegmen et H (non D) 6 monitio (-cio) HK q. sanum
corpus nostrum C: q. nostrorum corpus B: q. sanum corpus K: q. no-
strum corpus TD Vercellensis 202: quantum corpus H 7 cursusque K
servetur T 9 est a temp. C ut... adhib. om. T¹ 10 in multum
BC natura om. K mediocri B¹ 13 effert K 15 ac repertor
repp-) BCDHT: aut inventor K hac C¹: ac T 18 pene om. T:
serc Vercelleusis 202

id est experientissima, inventa est ab Aesculapio, quae non
 indiciorum signis, sed solis constat experimentis. Tertia Logica,
2 id est rationalis, inventa ab Hippocrate. Iste enim discussis
 aetatum, regionum, vel aegritudinum qualitatibus, artis curam
 rationabiliter perscrutatus est, infirmitatum per quam causas 5
 ratione adhibita perscrutetur, [curam rationabiliter perscrutatus
 est]. Empirici enim experientiam solam sectantur: Logici ex-
 perientiae rationem adiungunt: Methodici nec elementorum
 rationem observant, nec tempora, nec aetates, nec causas, sed
 solas morborum substantias.

10

V DE QVATTVR HVMORIBVS CORPORIS. Sanitas est integritas
 corporis et temperantia naturae ex calido et humido, quod est
2 sanguis; unde et sanitas dicta est, quasi sanguinis status. Morbi
 generali vocabulo omnes passiones corporis continentur; quod
 inde veteres morbum nominaverunt, ut ipsa appellatione mortis 15
 vim, quae ex eo nascitur, demonstrarent. Inter sanitatem autem
 et morbum media est curatio, quae nisi morbo congruat, non
3 perducit ad sanitatem. Morbi omnes ex quattuor nascuntur
 humoribus, id est ex sanguine et felle, melancholia et phlegmate.
 [Ex ipsis enim reguntur sani, ex ipsis laeduntur infirmi. Dum 20
 enim amplius extra cursum naturae creverint, aegritudines
 faciunt.] Sicut autem quattuor sunt elementa, sic et quattuor
 humores, et unusquisque humor suum elementum imitatur:
 sanguis aerem, cholera ignem, melancholia terram, phlegma
 aquam. Et sunt quattuor humores, sicut quattuor elementa, 25
4 quae conservant corpora nostra. Sanguis ex Graeca etymologia
 vocabulni sumpsit, quod vegetetur et sustentetur et vivat.
 Choleram Graeci vocaverunt, quod unius diei spatio terminetur;
 unde et cholera, id est felicula, nominata est, hoc est, fellis

1 experimentissima *BDHK*: experimentis simul *T*   3 His etenim *T*
 4 regionum *om. K*   qualitatibus *om. K*   5 prescrutatus *TUC¹*
 infirm. . . . perscr. est *om. BCDH*   inf. p. q. c. *TUV*: p. q. c. inf. *K*
 6 prescrutetur *TU*   curam rationabiliter prescrutatus est *hab. UV*:
om. KT (*a n.l.*)   9 nec causas *om. T* (sed solas *in ras.*)   14 quod]
 quo *Schwarz*   16 quae] quod *K*   20 ex ipsis . . . faciunt (*ex § 7*) *hab.*
BCDH: *om. KMTU*   sa. et ex *C*   22 sic quat. *T*   25 et sunt] haec
 sunt *C*   hum. sic. quat. *om. C*   27 qui viget et sustinet *K*   28 col.
 enim gr. *T*   29 hoc est] hec *K*

effusio. Graeci enim fel χολὴν dicunt. Melancholia dicta eo 5
quod sit ex nigri sanguinis faece admixta abundantia fellis.
Graeci enim μέλαν nigrum vocant, fel autem χολὴν appellant.
Sanguis Latine vocatus quod suavis sit, unde et homines, quibus 6
5 dominatur sanguis, dulces et blandi sunt. Phlegma autem dixe- 7
runt quod sit frigida. Graeci enim rigorem φλεγμονήν appellant.
Ex his quattuor humoribus reguntur sani, ex ipsis laeduntur
infirmi. Dum enim amplius extra cursum naturae creverint,
aegritudines faciunt. Ex sanguine autem et felle acutae passio-
10 nes nascuntur, quas Graeci ὀξέα vocant. Ex phlegmate vero et
melancholia veteres causae procedunt, quas Graeci χρόνια dicunt.

DE ACVTIS MORBIS. Ὁξέα est acutus morbus qui aut cito VI
transit aut celerius interficit, ut pleurisis, phrenesis. Ὁξὲν enim
acutum apud Graecos et velocem significat. Χρονία est prolixus
15 corporis morbus qui multis temporibus remoratur, ut podagra,
pthesis. Χρόνος enim apud Graecos tempus dicitur. Quaedam
autem passiones ex propriis causis nomen acceperunt. Febris 2
a fervore dicta; est enim abundantia caloris. Frenesis appellata 3
sive ab impedimento mentis; Graeci enim mentem φρένας
20 vocant; seu quod dentibus infrendant. Nam frendere est
dentes concutere. Est autem perturbatio cum exagitatione et
dementia ex cholera vi effecta. Cardia(ca) vocabulum a corde 4
sumpsit, dum ex aliquo timore aut dolore afficitur. Cor enim
Graeci καρδίαν vocant. Est enim cordis passio cum formidabili
25 metu. Lethargia a somno vocata. Est enim oppressio cerebri 5
cum oblivione et somno iugi, veluti siertentis. Synanchis a con- 6
tinentia spiritus et praefocatione dicta. Graeci enim συνάγχειν
continere dicunt. Qui enim hoc vitio laborant, dolore faucium
praefocantur. Fleumon est fervor stomachi cum extensione 7

2 adm. et abund. K 4 vocatus BT: vocatur CK 5 du. ac bl. B
6 frigorem C 9 autem] enim B 11 veterae ausae B^t 12 qui] quae K
15 podagra tisis BCT: podagriscis K 16 post dicitur seq. § 7 in BCDH
18 app. ab in. K 19 gr. enim men. KT: quia gr. men. BC 22 Cardian
K 23 dum BCT: cum K 27 συνάγχειν] sinanis (-nac-) codd.:
συνέχειν Cael. Aurelianii edd. § 7 et post dicitur (§ 1) et hoc loco in BCDH,
sed priore loco ita Fleumon est (om. H) inquietum (qu. D) cum rubore
(ro- DH) et dolore et tensione (-nt- H) et duritia et vastitate. Nam cum
coepit fieri fleumone et inquietudo febris consequitur. Vnde... acceptit

atque dolore [sive φλεγμονὴ est inquietudo cum rubore et dolore et tensione et duritia et vastitate]. Quae cum coeperit fieri, et febris consequitur. Vnde et dicta est φλεγμονή, ἀπὸ φλέγει, id est inflammans. Sic enim sentitur et inde nomen accepit.

8 Pleurisis est dolor lateris acutus cum febre et sputo sanguino- 5 lento. Latus enim Graece πλευρὰ dicitur, unde [et] pleuritica

9 passio nomen accepit. Peripleumonia est pulmonis vitium cum dolore vehementi et suspirio. Graeci enim pulmonem πλεύμονα

10 vocant, unde et aegritudo dicta est. Apoplexia est subita effusio sanguinis, qua suffocati intereunt. Dicta autem apoplexia, quod 10 ex letali percussu repentinus casus fiat. Graeci enim percus-
sionem ἀπόπληξιν vocant. Spasmus Latine contractio subita partium aut nervorum cum dolore vehementi. Quam passionem a corde nominatam dixerunt, qui in nobis principatum vigoris habet. Fit autem duobus modis, aut ex repletione, aut ex 15

11 inanitione. Tetanus maior est contractio nervorum a cervice

12 ad dorsum. Telum lateris dolor est. Dictum autem ita a

13 medicis, quod dolore corpus transverberet, quasi gladius. Ileos dolor intestinarum: Vnde et ilia dicta sunt. Graece enim τιλιος† obvolvere dicitur, quod se intestinae p̄ae dolore in- 20 volvant. Hi et turminosi dicuntur, ab intestinarum tormento.

14 medicis, quod dolore corpus transverberet, quasi gladius. Ileos dolor intestinarum: Vnde et ilia dicta sunt. Graece enim τιλιος† obvolvere dicitur, quod se intestinae p̄ae dolore in- 20 volvant. Hi et turminosi dicuntur, ab intestinarum tormento.

15 Υδροφοβία, id est aquae metus. Graeci enim ὕδωρ aquam, φόβον timorem dicunt, unde et Latini hunc morbum ab aquae metu lymphaticum vocant. Fit autem [aut] ex canis rabidi morsu, aut ex aeris spuma in terra proiecta, quam si homo 25 vel bestia tetigerit, aut dementia repletur aut in rabiem vertitur.

16 Carbunculus dictus, quod in ortu suo rubens sit, ut ignis, postea

17 niger, ut carbo extinctus. Pestilentia est contagium, quod dum

¹ sive . . . vast. om. codd. (cf. supra)   ³ φλέγει] flegi CKT: flegi B
⁵ Fleoresis K: Fleoris M   ⁶ et hab. BK: om. CTU   pleorica K
⁷ accipit C   ¹⁰ qua] quia T^{C1}   ¹⁴ qui CK: quia B: que T
¹⁵ au. ex du. B   mo. et repl. C¹   ¹⁶ a om. T   ¹⁸ Yleos BC: Hyleos T: Ilius K   ¹⁹ enim om. B   ²⁰ ilea subvolvere K: εἰλένει obv. Otto: εἰλένει obv. Arev.: εἰλίσσειν obv. alii   ²² ὕδωρ] ydro (idro)
 CKT   ²³ φόβον] fobis KT: fobi B: fobin C   unde . . . vocant om.
 T (non V)   ob aque motum B   ²⁴ aut hab. BC: om. KT   ²⁵ fuma K
²⁸ et tinctus T

unum adprehenderit, celeriter ad plures transit. Gignitur enim ex corrupto aere, et in visceribus penetrando innititur. Hoc etsi plerumque per aerias potestates fiat, tamen sine arbitrio omnipotentis Dei omnino non fit. Dicta autem pestilentia, quasi 18
5 pastulentia, quod veluti incendium depascat, ut (Virg. Aen.
5, 683) :

Toto descendit corpore pestis.

Idem et contagium a contingendo, quia quemquem tetigerit,
polluit. Ipsa et inguina ab inguinum percussione. Eadem et 19
10 lues a labe et luctu vocata, quae tanto acuta est ut non habeat
spatium temporis quo aut vita speretur aut mors, sed repentinus
languor simul cum morte venit.

DE CHRONICIS MORBIS. Chronia est prolixus morbus qui VII
multis temporibus remoratur, ut podagra, pthesis. Χρόνος enim
15 apud Graecos tempus dicitur. Cephalea ex causa vocabulum 2
habet. Capitis enim passio est, et Graeci caput κεφαλὴν vocant.
Scothomia ab accidenti nomen sumpsit, quod repentinae tenebras 3
ingerat oculis cum vertigine capitis. Vertigo autem est quo-
tientuscumque ventus consurgit, et terram in circuitum mittit.
20 Sic et in vertice hominis arteriae et venae ventositatem ex 4
resoluta humectatione gignunt, et in oculis gyrum faciunt.
Vnde et vertigo nuncupata est. Epilepsia vocabulum sumsit, 5
quod mentem adpendens pariter etiam corpus possideat. Graeci
enim adpensionem ἐπιληψίαν appellant. Fit autem ex melan-
25 cholico humore, quotiens exuberaverit et ad cerebrum conversus
fuerit. Haec passio et caduca vocatur, eo quod cadens aeger
spasmos patiatur. Hos etiam vulgus lunaticos vocant, quod 6
per lunae cursum comitetur eos insidia daemonum. Item et

1 enim KT: autem BC 4 omnino om. K 7 non om. C¹ qu.
postulentia C¹: qu. postulantia B 8 idem BT; ideo C¹K conti-
nendo K 9 quemquem K: quemque CT: quem B 9 ead, lues B
10 labe BCT: leue T tantum K 13 Cronica K prolixius T
14 pod. tisis BCT: podagrasis K χρόνος] cronon codd. 16 et . . .
vocant om. K 17 accidente K: accidendo T 18 autem om. Ti
21 gignent K 23 adprehendens . . . adprehensionem dett. 26 pas.
cad. K [voc.] dicitur C 27 patitur K 28 insidia BCD: insidiac
H: insania T: insandia K item CK: idem BT

larvatici. Ipse est et morbus comitialis, id est maior et divinus, quo caduci tenentur. Cui tanta vis est ut homo valens concidat
 7 spumetque. Comitialis autem dictus, quod apud gentiles cum comitiorum die cuiquam accidisset, comitia dimittebantur. Erat autem apud Romanos comitiorum dies sollennis in kalendis 5
 8 Ianuarii. Mania ab insania vel furore vocata. Nam Graecorum vetustas furorem *μανικήν* appellabant, sive ab iniquitate, quam Graeci + manie + vocaverunt, sive a divinatione, quia divinare 9 Graece *μανεῖν* dicitur. Melancholia dicta est a nigro felle. Graeci enim nigrum *μέλαν* vocant, fei autem *χολὴν* appellant. 10 Epilepsia autem in phantasia fit; melancholia in ratione; 10 mania in memoria. Typi sunt frigidae febres, qui abusive tipi appellantur ab herba quae in aqua nascitur. Latine forma atque status dicitur. Est enim accessionum vel recessionum revolutio 11 per statuta temporum intervalla. Reuma Graece, Latine eruptio 15 sive fluor appellatur. Catarrhus est fluor reumae iugis ex naribus, quae dum ad fauces venerit, *βράγχος* vocatur; dum ad thoracem 12 vel pulmonem, *πτύος* dicitur. Coryza est quotiens infusio capitinis in ossa venerit narium, et provocationem fecerit cum 13 sternutatione; unde et coryza nomen accepit. Branchos est 20 praefocatio faucium a frigido humore. Graeci enim guttur *βράγχος* dicunt, circa quem fauces sunt, quas nos corrupte 14 brancias dicimus. Raucedo amputatio vocis. Haec et arterias vocatur, eo quod vocem raucam et clausam reddat ab arteriarum iniuria. Suspirium nomen sumpsit, quia inspirationis difficultas 25 15 est, quam Graeci *δύσπνοιαν* dicunt, id est praefocationem. Peripleumonia a pulmonibus nomen accepit. Est enim pulmonis 16 tumor cum spumarum sanguinearum effusione. Haemoptois

¹ barbatici ipse *C¹*: larvaticipse *K*: larvatio ipse *B*: barbatio ipse *T* idem *Arev.* diutinus *CT* ² quod *T* ³ dicitur *C* ⁴ accedisset *codd.* ⁵ comitialis *K* ¹¹¹ Kal. *Arev.* ⁶ greci *K* ⁷ *μαντικήν* *Arev.*: *μανιαν* Otto (*cum Cael. Aurelianu edd.*) appellant *K* ab inanitate *Arev.* ⁹ an *μανῆν* voc?: ¹¹ irrationale *T* ¹² ma, in me, *om.* *T¹* Typi *C*: Tipi *BKT* ¹³ appellabantur *BC* forme *T* ¹⁸ *πτύος* *Arev.*: *tisis codd.* (*i.e. φθίσις*) ¹⁹ praefocationem *dett.* (*non DH*) ²¹ enim autem *T* ²² qua nos *T* ²³ dicitur *C¹* vo. est hanc et *T¹* ²⁴ ab art. ini. *om.* *T* ²⁵ spirationis *T* ²⁶ disnoan (*-ain?*) *T*: dissonam *C¹K* (*B¹ n. l.*): disnam *Bern.* ²²⁴ vocant *K* ²⁷ enim *om.* *C¹*

emissio sanguinis per ora, unde et nomen accepit. *Άλμα* enim sanguis dicitur. Tisis est ulceratio et tumor in pulmonibus, ¹⁷
qui in iuvenibus facilius venire solet. *Φθίσις* autem apud Graecos dicta, quod sit consumtio totius corporis. Tussis ¹⁸
5 Graece ab altitudine vocatur, quod a profundo pectoris veniat.
Cuius contraria est superior in faucibus, ubi uva titillat. Apo- ¹⁹
stoma a collectione nomen accepit. Nam collectiones Graeci apostomas vocant. Enpiis dicta ab apostoma intrinsecus vel ²⁰
in latere vel in stomacho cum dolore et febribus et tussi et
10 abundantibus spumis et purulentis. Hepaticus morbus e ²¹
iecoris passione nomen accepit. Graeci enim iecur *ἡπαρ* vocant.
Lienosis ab splene vocabulum sumpsit. Graeci enim *σπλήν* ²²
lien dicunt. Hydropis nomen sumpsit ab aquoso humore cutis. ²³
Nam Graeci *ὑδωρ* aquam vocaverunt. Est enim humor subcu-
15 taneus cum inflatione turgente et anhelitu foetido. Nefresis ²⁴
a renum languore nomen accepit. Renes enim Graeci *νεφροὺς*
dicunt. Paralesis dicta a corporis inpensatione, facta ex multa ²⁵
infrigidatione, aut in toto corpore, aut in parte. Cacexia nomen ²⁶
sumpsit a corporis iniuria [vel habitu]. *Καχεξίαν* enim malam
20 vexationem Graeci vocaverunt. Fit autem haec passio intem-
perantia aegrotantis, vel curatione mala medicaminis; aut post
aegritudinem tarda resumptio. Atrofia nomen accepit a dimi- ²⁷
nutione corporis. Nam Graeci nutrimenti cessationem *ἀτροφίαν*
dicunt. Est enim tenuitas corporis ex causis latentibus et
25 paulatim convalescentibus. Sarcia est superfluum carnis incre- ²⁸
mentum, quo ultra modum corpora saginantur. Graeci enim

1 per ora] pectorum *K* accepit] sunxit *T* emath (-at) *codd.*
3 *φθίσις*] tisis *codd.* 4 consummatio *KT* 6 superius *K* titillat
BCK: distillat *T* Apostuma *K* 8 apostumas *K*: *ἀποστηματα* *codd.*
apostuma *K* vel lat. *K* 9 vel stom. *B* 10 spumis] sputis
Ἄρεν. purulentis *T*: putulentis *K* Ipaticus *T*: Ypaticus *BCK*
11 *ἡπαρ*] ipaten (-em) *codd.* 13 dicunt] vocant *C* 14 nam . . . voc.
om. *K* *ὑδωρ*] ydros (id-) *BCTU* est enim] nam est *K* 15 inflammatione
K 16 languore] dolore *K* *νεφροὺς*] nefretin *codd.*
17 Par. . . facta om. *K* inspezione *T* 19 iniuria *C* *T*: habitu *K*:
iniuria vel habitu *BCK*: in. alambitu *D*: in. ambitu *H* 21 cur, male *T*:
mala curatione *C* 22 egritudinis *C* tarda] danda *K* 24 in-
tentibus *T* 25 Sarcian *BCK*: Sarcina *T*

ISIDORI

29 carnem σάρκα vocant. Sciasis vocata a parte corporis, quam
 vexat. Nam vertebrorum ossa, quorum summitas iliorum initio
 terminatur, Graeci ἵσχια vocant. Fit autem de phlegma quotiens
 30 descenderit in recta ossa, et efficitur ibi glutinatio. Podagram
 Graeci a retentione pedum dicunt nominatam, et a ferali dolore. 5
 Siquidem omne, quod inmite fuerit, abusive agreste vocamus.
 31 Artriticus morbus ab articulorum passione vocabulum sumpsit.
 32 Caculus petra est quae in vesica fit, unde et nomen accepit.
 33 Gignitur autem ex materia phlegmatica. Stranguria dicta est,
 34 eo quod stringat urinarum difficultatem. Satiriasis iuge deside- 10
     rium Veneris cum extensione naturalium locorum. Dicta passio
 35, 36 a Satyris. Diarria iugis ventris cursus sine vomitu. Disinteria
     est divisio continuationis, id est ulceratio intestini. Dis enim
     divisio est, intera intestina. Fit autem antecedente fluore, quem
 37 Graeci διάρροιαν vocant. Lienteria dicta, quod cibum tamquam 15
 38 per lenia intestinae nullis obstantibus faciat prolabi. Colica
     passio nomen sumpsit ab intestino, quem Graeci κῶλον appell-
 39 lant. Ragadiae dicuntur, eo quod fissurae sint rugis collectae
     circa orificium. Haec et emorroidae a sanguinis fluore dictae.
 Graeci enim sanguinem αἷμα dicunt. 20

VIII DE MORBIS QVI IN SUPERFICIE CORPORIS VIDENTVR. Alo-
     pacia est capillorum fluor circumscriptis pilis fulvis, aeris quali-
     tatem habentibus: vocata hoc nomine a similitudine animalis
 2 vulpeculae, quam Graeci ἀλώπεκα vocant. Parotidae sunt
     duritiae vel collectiones, quae ex febribus aut ex aliquo alio 25
     nascuntur in aurium vicinitates, unde et παρωτίδες sunt appell-
     tus.

1 σάρκα] sarcian *BT*: sargian *K*: sarcinan *C*   2 verteblorum *C*:
 verteblorum *T*   quorum] quam *C*   3 ἵσχια] scia *BC*: socian *T*:
 ascia *K*   4 ibi *om.* *K*   5 retentione *C*   et fer. *C*   7 Artericus
BCT: Artiticus *K*   8 accepit] sumsit *T*   10 eo *om.* *K*   quo
 distingat *C*   § 34 quae hic in familia tertia codicium inserta sunt require
 ad IX. II. 88   12 veneris *K*   currus *C*: fluxus *TV*   Dis.
 div. *K*   13 intestinis *BT*   14 intera *B*: intra *T*: terra *C*: enteria *K*:
 ἔντερα *edd.*   15 dic. est qu. *K*   16 lenia *BCET*: lineam *K*   intestinae
BCK: intestina *T*: intestini *E*   obrestantibus ut vid. *K*   20 αἷμα]
 emat (-ath) *codd.*   22 circumscriptis *C* fulvis] fulvi salvi *B*   23 anim-
 alium *T*   24 ἀλώπεκα] alopiciam (-cium *B*, -giam *T*) *codd.*   25 ali-
 quo alio *C*: alio aliquo *K*: aliquid aliud *BE*: aliquid aut *T*   26 vicinitate
K   παρ.] parotidas *BCE*: ·da *T*: -de *K*   sunt app.] appellantur *K*

latae. ³*Ωτα enim Graece auricula dicitur. Lentigo est vestigia ³
 macularum parvula in rotunditatem formata, ab specie lenti-
 culae dicta. Erisipela est quem Latini sacrum ignem appellant, ⁴
 id est execrandum per antiphrasim. Siquidem in superficie
⁵ rubore flammeo cutes rubescunt. Tunc mutuo rubore quasi ab
 igni vicina invaduntur loca, ita ut etiam febris excitetur. Ser- ⁵
 pedo est rubor cutis cum pustularum extantia, et nomen sumpsit
 a serpendo, eo quod serpiat membra. Inpetigo est sicca ⁶
 scabies prominens a corpore cum asperitate et rotunditate
¹⁰ formae. Hanc vulgus sarnam appellant. Prurigo vocata est ⁷
 a perurendo et ardendo. Nyctalmos est passio, quae per diem ⁸
 visus patentibus oculis denegatur et nocturnis inruentibus tene-
 bris redhibetur, aut versa vice, ut plerique volunt, die redditur,
 nocte negatur. Verrucae aliud sunt: satiriasis aliud. Verru- ⁹
¹⁵ cae singulatim sunt, satiriasis vero una fortior, et circa ipsam
 plures inveniuntur. Scabies et lepra. Vtraque passio asperitas ¹⁰
 cutis cum pruritu et squamatione, sed scabies tenuis asperitas
 et squamatio est. Hinc denique nomen accepit, quae ita veluti
 purgamenta amittat. Nam scabies quasi squamies. Lepra ¹¹
²⁰ vero asperitas cutis squamosa lepidae herbae similis, unde et
 nomen sumpsit: cuius color nunc in nigredinem vertitur, nunc
 in alborem, nunc in ruborem. In corpore hominis ita lepra
 dinoscitur: si variatim inter sanas cutis partes color diversus
²⁵ appareat, aut si ita se ubique diffundat, ut omnia unius coloris
 quamvis adulteri faciat. Elefantiacus morbus dicitur ex simili- ¹²
 tudine elephanti, cuius naturaliter dura pellis et aspera nomen
 morbo in hominibus dedit; quia corporis superficiem similem
 facit elephontorum cuti, sive quia ingens passio est, sicut animal

3 dicte *T*   quam *K*   5 rubor flammeus cutes *BD*: ruborem
 flammeus cute *C¹*: rubor flammeus cute *T*: rubor flammam eius cutes *H*
 mutuo] motu *C¹K*: moto *C¹T*: multo *B*   7 stantia *C¹*   8 serpat
 per membra *C*   10 sarnam *BCET*: sarnam *KM*   appellat *EK*
 11 pereundo *B*   qua *C*   12 visu *T*: visum *B*: visibus *K*   denegat *B*
 13 redibitur (ret-) *CKT*   14 Ver. alia s. *C*   19 amittit *K*:
 admittat *BT*   scamies (-ani-) *BCT*   20 sutis *C¹*   i.e. lepidi (-dii):
 alepide *T*: lapide *C¹*   23 varietatem *K*   div. col. *K*   24 aut si] ut *T*
 25 adulterini dett.   26 elefantis *CT*   27 in omnibus *T*   quia] quam *K*
 similem om. *K*

ISIDORI

13 ipsud ex quo derivatum dicit nomen. Hicteris Graeci appellant a cuiusdam animalis nomine, quod sit coloris fellei. Hunc morbum Latini arcuatum dicunt, a similitudine caelstis arcus. Auriginem vero Varro appellari ait a colore auri. Regium autem morbum inde aestimant dictum, quod vino bono et s
 14 regalibus cibis facilius curetur. Cancer a similitudine maritimi animalis vocatum. Vulnus sicut medici dicunt nullis medicamentis sanabile. At ergo praecidi solet a corpore membrum, ubi nascitur, ut aliquantum diutius vivat: tamen inde mortem,
 15 quamlibet tardius, adfuturam. Furunculus est tumor in acutum 10
     surgens, dictus quod fervet, quasi fervunculus; unde et Graece
 16 ἄνθραξ dicitur, quod sit ignitus. Ordeolus est parvissima ac
     purulenta collectio in pilis palpebrium constituta, in medio
     lata et ex utroque conducta, hordei granum similans: unde et
 17 nomen accepit. Oscedo est qua infantum ora exulcerantur,
 18 dicta ex languore oscitantium. Frenusculi ulcera circa rictum
     oris, similia his quae fiunt iumentis asperitate frenorum.
 19 Ulcus putredo ipsa; vulnus, quod ferro fit, quasi vi. Et ulcer,
 20 quod olet, quasi olcus, unde et ulcera. Pustula est in super-
 21 ficie corporis turgida veluti collectio. Papula est parvissima 20
     cutis erectio, circumscripta cum rubore; et ideo papula, quasi
 22 pupula. Syringio. Sanies dicta, quia ex sanguine nascitur.
     Excitato enim calore vulneris sanguis in saniem vertitur. Nam
     sanies non fit in quocumque loco, nisi ubi sanguis advenerit;
     quia omne, quod putrescit, nisi calidum et humidum fuerit,
 25 quod est sanguis, putrefieri non potest. Sanies autem et tabes
     sibi differunt. Fluere enim sanie vivorum est, tabe mortuorum.

1 dirivatur C   nomen om. T   2 a om. K   3 dicunt om. K
 4 auriconem K: auruginem B   appellare K   a om. B   calore C
 5 existimant T   6 regali K   8 at K: aut BCT   9 ut] aut T
     diutius om. B   11 dicitur K   ferveat BC   ferineculus T
     graeci T   § 16 post § 7 K: ante § 15 BCDH   13 pilis CK: capillis BT
     palsebrarum C   14 utraque T   similis K   16 c. ictum T: c. ictu BD:
     circitu H   17 qui T   18 Vulnus putrido K   sit B   vim K
 19 dolet K   Pust. . . . corp. om. B Bern. 224   20 turgit C Bern. 224:
     turgit B   21 et ideo . . . pupula om. B Bern. 224   22 Sirimpio BT
     Rem. Mon.: om. CK: corr. Schwarz   quia] quod C   25 fuerit]
     sieret ex fierit K ut vid.

Cicatrix est obductio vulneris, naturalem colorem partibus 23 servans : dicta quod obducat vulnera atque obcaecat.

DE REMEDIIS ET MEDICAMINIBVS. Medicinae curatio IX
spernenda non est. Meminimus enim et Esaiam Ezechiae
5 languenti aliquid medicinale mandasse, et Paulus apostolus
Timotheo modicum vinum prode esse dixit. Curatio autem 2 morborum tribus generibus constat : Pharmacia, quam Latini
medicamina vocant : Chirurgia, quam Latini manuum opera-
tionem appellant ; manus enim apud Graecos $\chi\epsilon\rho$ vocatur :
10 Diaeta, quam Latini regulam nuncupant ; est enim observatio
legis et vitae. Sunt autem omni curationi species tres : primum
genus diaeticum, secundum pharmaceuticum, tertium chirurgi-
cum. Diaeta est observatio legis et vitae. Pharmacia est 3
medicamentorum curatio. Chirurgia ferramentorum incisio ;
15 nam ferro exciduntur quae medicamentorum non senserint
medicinam. Antiquior autem medicina herbis tantum et sucis 4
erat. Talis enim medendi usus coepit, deinde ferro et ceteris
medicamentis. Omnis autem curatio aut ex contrariis aut ex 5
similibus adhibetur. Ex contrariis, ut frigidum calido, vel
20 humido siccum ; sicut et in homine superbia sanari non potest,
nisi humilitate sanetur. Ex similibus vero, sicut ligamentum 6
vulneri rotundo rotundum, vel oblongo oblongum adponitur.
Ligatura enim ipsa non eadem membris et vulneribus omnibus,
sed similis simili coaptatur, quae duo etiam ipsa adiutoria
25 nominibus suis significant. Nam antidotum Graece, Latine 7
ex contrario datum dicitur. Contraria enim contrariis medicinae
ratione curantur. At contra ex simili, ut $\pi\kappa\rho\alpha$, quae interpre-

2 obducet K: abducatur BC¹ obsecat B 4 enim om. T eze-
chiel B 6 dixerunt C¹ 7 latinae med. K 9 manus . . . voc.
om. K $\chi\epsilon\rho$] ciros (cy-) BCETU vocantur B 10 dictam CKT
11 omnes curationes K 13 legis acutae K 14 ferr.] medicamen-
torum K 15 exciditur T 16 medicinam BCET: disciplinam K
§ 4 post § 11 K 18 contrario K aut . . . contrariis om. K ex his
milibus C¹ 19 frigida calidis T 20 sanare BC¹ 21 sanet C¹
Ex similitudinis vero T 22 vulneri rotundo K: vel rotundo T: vel
rotundo vulneri (-re H: -rum C¹) BCHV: vulnere D 23 edem T:
cadem de K 25 Graec om. C¹K¹: quod gr. TK² 27 ratione
om. K similibus B

tatur amara, quia gustus eius amarus est. Ex convenienti enim nomen accepit, quia amaritudo morbi amaritudine solvi solet.

8 Omnia autem medicamenta ex propriis causis habent vocabula. Hiera enim dicta quasi divina. Arteriaca, quod apta sint guttulis meatui, et tumores faucium et arteriarum leniant. **5** Tiriaca est antidotum serpentinum quo venena pelluntur, ut pestis peste solvatur. Catartica Graece, Latine purgatoria **9** dicuntur. Catapotia, eo quod modicum potetur, seu inglutiat. Diamoron a suco morae nomen sumpsit, ex quo conficitur; sicut diacodion, quia ex codia, id est ex papavere fit; **10** sicut diaspermaton, quia ex seminibus conponitur. Electuarium vocatum eo quod molle sorbeatur. Trociscos dictus quia in modum rotulae deformatur; $\tau\rho\chi\delta\sigma$ enim Graece rota dicitur. Collyria Latinum sonat, quod vitia oculorum detergant. Epitima, eo quod superponatur aliis adiutoriis praecedentibus. **15**

11 Cataplasma, eo quod inductio sola sit. Inplastrum, eo quod inducatur. Malagma, quod sine igne maceretur et comprehendatur. Enema Graece, Latine relaxatio dicitur. Pessaria **12** dicta quod intus iniciantur. Medicinam iumentorum Chiron quidam Graecus invenit. Inde pingitur dimidia parte homo, **20** dimidia equus. Dictus autem Chiron $\Delta\pi\delta\tau\theta\tau\omega\chi$ $\chi\epsilon\rho\iota\zeta\sigma\theta\tau\omega\chi$, quia chirurgus fuit. Creticos dies medici vocant, quibus, credo, ex iudicio infirmitatis hoc nomen inpositum est, quod quasi iudicent hominem, et sententia sua aut puniant aut liberent. **25**

X DE LIBRIS MEDICINALIBVS. Aforismus est sermo brevis, **2** integrum sensum propositae rei scribens. Prognostica praevisio aegritudinum, vocata a praenoscendo. Oportet enim

1 gurdus C^1 : gurtus *ut vid. K¹* eius] est K **2** qui C^1 morbi *om. B* **4** Hiera] Gera BCK et *ipse Isid.*: Genera T diurna T acta C^1 sit KT **5** liniat K **6** serpentium B quo] quae BC^1 **8** dicunt B **9** ex quo vinum conf. K : eo quod conf. T **10** qui ex co. K **11** similibus (*ex simili-*) K **12** trociscus est d. K dictos BCT **13** deformantur BCT **15** precentibus ut T **19** inlecliantur K : imitantur B **20** pingitur *om. K* **21** dicta C^1 $\chi\epsilon\pi.$] cirizeite $BCET$: cyrise id est K **22** fuisse B : fuit dicitur appellatus K *i.e.* Criticos: Credicos K **24** puniat B

medicum et praeterita agnoscere, et praesentia scire, et futura praevidere. Dinamidia, potestas herbarum, id est vis et pos-
sibilitas. Nam in herbarum cura vis ipsa δύναμις dicitur;
unde et dinamidia nuncupatur, ubi eorum medicinae scri-
5 buntur. Butanicum herbarum dicitur quod ibi herbae
notentur.

DE INSTRVMENTIS MEDICORVM. Enchiridion dictum quod XI
manu adstringatur, dum plurima contineat ferramenta; χείρ enim
Graece manus vocatur. Phlebotomum ab incisione vocatum;
10 nam incisio Graece τομή dicitur. Similaria. Angistrum.
Spatomele. Guva, quae a Latinis a similitudine cucurbita,
a suspirio ventosa vocatur. Denique animata spiritu per igni-
culum, dehinc praeciso corpori superposita omne, quod intra
15 cutem vel altius aestuat, sive humorem, sive sanguinem,
evocat in superficiem. Clistere. Pila a pisendis seminibus,
id est terendis. Hinc et pigmenta, eo quod in pila et pilo
aguntur, quasi pilimenta. Est enim pila vas concavum et
medicorum aptum usui, in quo proprie ptisanae fieri et pig-
menta concidi solent. Varro autem refert Pilumn[i]um quandam
20 in Italia fuisse, qui pinsendis praefuit arvis, unde [et] pilum
et pistores. Ab hoc igitur pilum et pilam inventam, quibus
far pinsitur, et ex eius nomine ita appellata. Pilum autem est
unde contunditur quidquid in pila mittitur. Mortarium, quod
ibi iam semina in pulverem redacta et mortua condiantur.

¹ cognoscere *B*   ² Dinamedia *codd.*   pot. est herb. *C*   id
est] idem *B*   ³ earum *Schwarz*   ⁴ dinamedia *BCK*   ⁵ But. autem
h. T   erbarium *C*   ⁸ contineant *B*   χείρ] ciron *ET*:
chiron *K*: cyro *B*: cyron *C*   ⁹ vocatur *BCET*: dicitur *K*   Fle-
botomum *B*: Fleuthomum *C¹*: Fleotomum *K*: Fleotomum *T*   ¹⁰ τομή]
tomum (tho-) *codd.*   ¹¹ spatomele *B*: spatumele *C*: spathumele *K*:
sapatomelie *T*   guva *BET*: gura *C¹*: cura *K*   cocurbitc *K*   ¹² anima
K   ¹³ prociso *K*   corporis *C¹*   ¹⁴ aestuat] aest *K¹*   ¹⁵ vocat
B: evacuat *T*   clisterem *T*   pisendi *K*   ¹⁷ qu. pilimenta *T*
enim *BCET*: autem *K*   ¹⁸ abtu *T*   qua *BCE*   et om. *K*
²⁰ pensendis *BC¹E*: pisendi *K*: pinsandis *T*   et hab. *BCE*: om. *KT*
²¹ pila inventa est quis *K*   ²² far pisetur *K*: far pinsatur *T*: per-
pinsitur *E*   appellatur *T*   est om. *K*   ²³ quidquid] quod *K*
²⁴ seminum *T*   condiantur *BCT*: conterantur *K*

ISIDORI

7 Coticula est in qua circumducta collyria resolvuntur. Erit enim lenis. Nam aspera frangi potius quam resolvi collyrium facit.

XII DE ODORIBVS ET VNGVENTIS. Odor vocatus ab aere.

2 Thymiama lingua Graeca vocatur, quod sit odorabile. Nam 5 thymum dicitur flos qui odorem refert. De quo Vergilius (Georg. 4, 169) :

Redolentque thymo.

3 Incensum dictum quia igne consumitur, dum offertur. Te-
4 traidos formulae incensi in longitudinem porrectae, quae 10 fiunt ex quattuor pigmentis. Quattuor enim Graece *τέτταρα*,
5 formula *εἴδος* dicitur. Stacten est incensum quod ex pressura manat, dictum a Graecis *παρὰ τὸ στάζειν στακτή*, id est obtritum.
6 Mirobalanum, quia sit ex glande odorata. De quo Horatius
(C. 3, 29, 4) : 15

Et

Pressa tuis balanus capillis.

Oleum est purum nullique rei admixtum. Vnguentum vero est omne quod ex communi oleo confectum aliarum specierum commixtione augetur, odoris iucunditatemi sunens et longius 20
7 redolens. Vnguenta autem quaedam dicuntur a locis, ut telinum, cuius Iulius Caesar meminit, dicens :

Corpusque suavi telino unguimus.

Hoc conficiebatur in insula Telo, quae est una ex Cycladibus.
8 Sunt et quaedam ab inventorum nomine, ut amaracinum. 25
Nam quidam tradunt regium quendam puerum Amaracum nomine complura unguentorum genera ferentem casu pro-

1 Conticula *K*: Criticula *BCT*   circumdata *K*   2 frangit *B*
 3 fit *D* (*non E*)   5 odorabilis *B* (*non DE*)   6 thimum *K*: timo
BDET: thymo *C*   de quo . . . thymo *om. K* (*non DE*)   11 *τέτταρα*
 tetra *codd.*   12 forma *idos T*: *idos* formula *K*   13 obtritum *TUV*:
 optimum (opt-) *BCDEK*   16 et pressa] expressa *T*   17 tui *BC*: ui *T*
 §§ 7-10 post XIII. 5 *CDE Rem.*¹ (*non Mon.*)   21 au. et qu. *K* (*non DE*)
 dicantur *C*¹   23 suabi *MTUV*: suatina *B*   teli non *U* (*non VX*)
 unguemus *K* (*non L*): unguinus *M*   24 hoc ex ho *T*: haec *DE* con-
 ficebatur *K*: conficiebantur *DETUV*   in insula *om. KL*   teio
BCDETUV: tela *KL*   ex cicladibus insulis *K* (*non DE*)   26 quidam]
 quaedam *DE*

lapsum esse, et maiorem ex commixtione odorem creasse. Vnde nunc optima unguenta amaracina dicuntur: sunt autem ex genere florum. Item alia quae [a] materiae suae qualitate dicuntur, ut rosaceum a rosa, quiprinum a flore quipro; 5 unde et propriae materiae odorem referunt. Ex his quae-dam simplicia unguenta sunt, quae ex una tantum specie existunt, unde et sui nominis referunt odoratum, ut anetinum: est enim sincerum ex oleo et aneto tantum. Composita autem sunt quae pluribus admixtis fiunt; unde et nominis 10 sui odorem non habent, quia obtinentibus aliis, quae admissentur, incertum odorem ducunt. Cerotum. Calasticum. Marciatum.

DE INITIO MEDICINAE. Quaeritur a quibusdam quare XIII inter ceteras liberales disciplinas Medicinae ars non contineatur. 15 Propterea, quia illae singulares continent causas, ista vero omnium. Nam et Grammaticam medicus scire debet, ut intellegere vel exponere possit quae legit. Similiter et Rhetoricam, ut veracibus argumentis valeat definire quae tractat. Necnon et Dialecticam propter infirmitatum causas ratione 20 adhibita perscrutandas atque curandas. Sic et Arithmeticam propter numerum horarum in accessionibus et periodis dierum. Non aliter et Geometriam propter qualitates regionum et 3 locorum situs, in quibus doceat quid quisque observare oporteat. Porro Musica incognita illi non erit, nam multa sunt 25 quae in aegris hominibus per hanc disciplinam facta leguntur; sicut de David legitur, qui ab spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Asclepiades quoque medicus phreneticum quandam per symphoniam pristinae sanitati restituit. Postremo et Astronomiam notam habebit, per quam contem- 4

2 s. au. gen. T: s. ex gen. B: sicut au. ex gen. C¹ 3 florum om. C¹
 a hab. BCE: om. KT qualitatis C¹T 4 i.e. cypro: quae propriae
 K 5 unde om. K 7 unde . . . odoratum om. T 8 ol. anetum K
 9 admixti K 10 quia] qui C 11 dicunt C¹ cirotum C¹K clasti-
 cum K 12 martiacum K: martiatum BC 16 debetur B¹: iubetur C
 17 legel K 21 numer. hor.] numerorum B 22 pr. numerum qual.
 T et] vel K 23 oporteat BCT: debeat K 25 quae] qui B
 29 habel K contemplatur C

pletur rationem astrorum et mutationem temporum. Nam sicut ait quidam medicorum, cum ipsorum qualitatibus et 5 nostra corpora commutantur. Hinc est quod Medicina secunda Philosophia dicitur. Vtraque enim disciplina totum hominem sibi vindicat. Nam sicut per illam anima, ita per 5 hanc corpus curatur.

1 mutationes *BC* nam . . . medicorum *omn. T*

doctum *TV* 6 hanc *BCDET*: ista *K*

4 totum *BCK*:

LIBER V

DE LEGIBVS ET TEMPORIBVS

DE AVCTORIBVS LEGVM. Moyses gentis Hebraicae primus I omnium divinas leges sacris litteris explicavit. Phoroneus rex Graecis primus leges iudiciaque constituit. Mercurius Trime- 2 gistus primus leges Aegyptiis tradidit. Solon primus leges 5 Atheniensibus dedit. Lycurgus primus Lacedaemoniis iura ex Apollinis auctoritate confinxit. Numa Pompilius, qui Romulo 3 successit in regno, primus leges Romanis edidit; deinde cum populus seditiosos magistratus ferre non posset, Decemviro 10 legibus scribendis creavit, qui leges ex libris Solonis in Latinum sermonem translatas duodecim tabulis exposuerunt. Fuerunt 4 autem hi: Appius Claudius, Genucius, Veterius, Iulius, Manlius, Sulpicius, Sextius, Curatius, Romilius, Postumius. Hi Decem- 15 viri legum consribendarum electi sunt. Leges autem redigere 5 in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non 15 perseveravit obrectatorum metu. Deinde Caesar coepit [id] facere, sed ante interfectus est. Paulatim autem antiquae leges 6 vetustate atque incuria exoleverunt, quarum etsi nullus iam usus est, notitia tamen necessaria videtur. Novae a Constantino 7 Caesare cooperunt et reliquis succendentibus, erantque per-

1-XXVII *De fontibus et verbis Isidori in hac parte libri cf. Kuebler (Herm. 25, pp. 505 sqq.)* 1 hebreicæ C: aebraicæ K: hebreæ B: ebree 7 2 legis KM 3 iudiciaque (-iti-) BTU Bern.: iudicia KM: iudicavit C 4 legem At. B 5 atheniensium C¹ lac. ABT: lacedemonibus CKM ex] legum regis KM (non A) 6 apollonis B: apollonii K (non M) 7 Rom. le. CKM (non A Bern.) 8 populos A: populis T: se populus (-pul-) KM 9 seditiosus B possit BKM 9 creavit (-bit) AB ante corr. T: decrevit (-bit) B ex corr. CMK (ex decre- 10 vit ut vid.) 10 Solomoni] salomonis T 11 vicerius KM: Veturius edd. 11 Iul. Cur. Rom. Post. Man. Sulp. Sex. CKM manilius BCT 12 sectius B: sextus CKM curatus CM: curatus K: Curiatius edd. romelius BM: rumelius CK (non UV) 13 potamius CK: putamius M 13 autem om. CKM 14 constituere C 15 id B: ita T: om. CKM 17 exsoluerunt CKT et fort. Isid. 18 videt K Novem C¹ 19 erant queppe (qui-) mixtae KM: crant quippe perm. C¹

mixtae et inordinatae. Postea Theodosius minor Augustus ad similitudinem Gregoriani et Hermogeniani codicem factum constitutionum a Constantini temporibus sub proprio cuiusque imperatoris titulo disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocavit.

5

II DE LEGIBVS DIVINIS ET HVMANIS. Omnes autem leges aut divinae sunt, aut humanae. Divinae natura, humanae moribus constant; ideoque haec discrepant, quoniam aliae ² aliis gentibus placent. Fas lex divina est, ius lex humana. Transire per alienum fas est, ius non est.

10

III QVID DIFFERVNT INTER SE IVS, LEGES ET MORES. Ius generale nomen est, lex autem iuris est species. Ius autem dictum, quia iustum [est]. Omne autem ius legibus et moribus ² constat. Lex est constitutio scripta. Mos est vetustate probata consuetudo, sive lex non scripta. Nam lex a legendu ¹⁵ ³ vocata, quia scripta est. Mos autem longa consuetudo est de moribus tracta tantudem. Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex: nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio ⁴ commendet. Porro si ratione lex constat, lex erit omne iam ²⁰ quod ratione constituerit, dumtaxat quod religioni congruat, quod disciplinae conveniat, quod saluti proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est usu.

IV QVID SIT IVS NATVRALE. Ius autem naturale [est], aut civile, aut gentium. Ius naturale [est] commune omnium ²⁵

² factarum *Schwarz*   ³ propriq] priori *C¹M*   ⁴ depositu *C¹M*
⁶ autem] enim *KM* (*non A*)   ⁷ divina n. *B*   ⁸ naturae *KM*   ⁹ humanis
B   ¹⁰ constat *B*   ¹¹ est post *Fas CKM* (*non A*)   ¹² aliena *M*: aliam
C¹K (*non A*)   ¹³ fas ius *K* (*non AM*)   ¹⁴ ius gen. nom. est *om. B*
¹⁵ ¹⁶ ius] iustum *K* (*non M*)   ¹⁷ autem] ad *C¹*   ¹⁸ est *hab. CKM*: *om. BT*
¹⁹ § 2 (*cf. II. x. 1*)   ²⁰ sive] vel *KM* (*non A*: *C¹ n. l.*)   ²¹ vocata
om. C¹KM (*non A Bern*)   ²² § 3 (*cf. II. x. 2*)   ²³ monuribus *C¹*   ²⁴ tractata
T tandem *C¹*   ²⁵ quoddam] que *Bern.*: quod *KM*: *om. C¹*   ²⁶ defecit
CKM   ²⁷ ratione] ratio *C¹*   ²⁸ commendat *CKM*   ²⁹ § 4 (*cf. II. x. 3*:
³⁰ quid disc. *T*   ³¹ quia *BT Bern.*: quod *CKM*   ³² autem] ad *C¹*:
aut *AKMUX*: *om. D*: autem aut *Bern.*   ³³ est *hab. B Bern. TUX*:
om. ACKM   ³⁴ naturae] naturae (-re) *CM*   ³⁵ est *hab. A¹ Bern.*
CKT²: *om. A²BDT¹M*   ³⁶ com. om. nat. *BDI Bern. TUX*: com. om.
rationum *A ut vid. Rem.*: communi ratione *C¹KM*, fort. *recte*:
communium (*ut vid.*) rationum *Mon.*¹

nationum, et quod ubique instinctu naturae, non constitutione aliqua habetur; ut viri et feminae coniunctio, liberorum successio et educatio, communis omnium possessio, et omnium una libertas, adquisitio eorum quae caelo, terra marique 5 capiuntur. Item depositae rei vel commendatae pecuniae **2** restitutio, violentiae per vim repulsio. Nam hoc, aut si quid huic simile est, numquam iniustum [est], sed naturale aequumque habetur.

QVID SIT IVS CIVILE. Ius civile est quod quisque populus **V** vel civitas sibi proprium humana divinaque causa constituit.

QVID SIT IVS GENTIVM. Ius gentium est sedium occupatio, aedificatio, munitio, bella, captivitates, servitutes, postliminia, foedera pacis, industiae, legatorum non violandorum religio, conubia inter alienigenas prohibita. Et inde ius **VI** gentium, quia eo iure omnes fere gentes utuntur.

QVID SIT IVS MILITARE. Ius militare est belli inferendi **VII** sollemnitas, foederis faciendi nexus, signo dato egressio in hostem vel commissio. Item signo dato receptio; item flagitii militaris disciplina, si locus deseratur; item stipendiorum modus, dignitatum gradus, praemiorum honor, veluti cum corona vel torques donantur. Item praedae decisio, et [pro] personarum qualitatibus et labori iusta divisio; item principis portio.

QVID SIT IVS PVBLICVM. Ius publicum est in sacris et **VIII** sacerdotibus, in magistratibus.

I et quod *ITU*: atque *Bern.*: eo quod *BCDKMX* instinctu naturae (-re) *BDITUX*: instinctum naturale est *C¹K*: instructu naturales *M*: institutum natura *Bern.*, non con. om. *C¹KM* (*non A Bern. DI Rem.*) **2** aliaque (-ae) habetur (*hau-*) *C¹KM*: naturam aliquam habet *Bern.* aut vi, aut fe. *M* iunctio *K* (*non AM*) succ. educ. *KM*: susceptio et educ. *Arev.* **4** qui *CKM* **5** capiunt *K*: cupiunt *M* (*non A Bern.*) Item] id *C¹* **6** pervenire pulsio *M* hoc *BT*: haec (hec) *C¹KM* **7** est *hab.* *CKM*: om. *BT* ac quacumque *M* **9** quo [*corr. quod*] **10** quique populis (*corr. -lus*) *T* **10** sibi] sive *C¹* **11** occupatum *C¹* **12** servitutes om. *T* **13** paces *T* **14** convibia (-via) *C¹KM* **15** quia *BT*: quod *CKM* **17** fatiendi *K*: patiendi *C¹*: spatiendi *M* signo dato (*prins*) om. *CKM* **18** vel incommissio iter *C¹M* praeceptio *CKM* iter *C¹* flagelli *BCK*: flagellis *M* (*non D*) **20** honorum uti *KM*: honorum utique *C¹* **21** pro *hab.* *T*: om. *BCK* **22** qualitas *B ex corr.* labori *T*: laboris *BCK* item *BT*: aut *CK* **23** sacr. sace. *K* **24** in *BT*: et *CK*

ISIDORI

- IX QVID SIT IVS QVIRITVM. Ius Quiritum est proprie Romano-
rum, quo nulli tenentur nisi Quirites, id est Romani, tamquam
de legitimis hereditatibus, de cretionibus, de tutelis, de
usuacaptionibus; quae iura apud alium nullum populum repe-
riuntur, sed propria sunt Romanorum et in eosdem solos 5
2 constituta. Constat autem ius Quiritum ex legibus et plebi-
scitis, constitutionibus principum et edictis, sive prudentium
responsis.
- X QVID SIT LEX. Lex est constitutio populi, qua maiores
natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt. 10
- XI QVID SCITA PLEBIVM. Scita sunt quae plebes tantum
constituunt; et vocata scita quod ea plebs sciatur, vel quod
sciscitatur et rogatur ut fiat.
- XII QVID SENATVS CONSVLTVM. Senatusconsultum, quod tan-
tum senatores populis consulendo decernunt. 15
- XIII QVID CONSTITUTIO ET EDICTVM. Constitutio vel edictum,
quod rex vel imperator constituit vel edicit.
- XIV QVID RESPONSA PRVDENTVM. Responsa sunt quae
iurisconsulti respondere dicuntur consulentibus; unde et
responsa Pauli dicta. Fuerunt enim quidam prudentes et 20
arbitri aequitatis, qui institutiones civilis iuris compositas edide-
runt, quibus dissidentium lites contentionesque sopirent.
- XV DE LEGIBVS CONSVLARIBVS ET TRIBVNITIIS. Quaedam
etiam leges dicuntur ab his qui condiderunt, ut consulares,
tribuniciae, Iuliae, Corneliae. Nam [et] sub Octaviano 25

2 quo n. tenentur *T*: quo n. teneantur *V*: quod (quae *C*) nulli tenent
BCKHD (*seg. spat.*) tamquam *TH*: quam *ABD*: qui *C¹ Bern.* : *om. K*
3 creditonibus *C¹K* (*non Bern.*) 4 alium *om. A*: post nullum *B* (*non
Bern.*) *TUV* 6 constitutum *T* plebis (-vis) scitis *BUV*: plebium
scitis *M*: plebibus scitis *T*: plebibus sanctis *K*: plebibus sicut *C¹*:
plebibus *Bern.* : plebiscitis senatusconsultis *Kuebler* (*ex Gai. Inst. 1, 2*
9 qua] quo *KT*: qui *B* 10 nati *K* 12 et voc. *ABT*: vocataque *CK*
quod . . . quod] que . . . que *C¹* 13 sciscitat (-ssi-) *BT*: rogatur fiat
C¹K: rogat ut f. *BDT*: corr. *Kuebler*. 15 consolendum *K*: consolendum
C¹ decernunt *BDTUV*: decerunt *A* *ut vid.* : dedicarunt decernunt *K*:
dederunt decernunt *C* 16 ed. est quae *C* 17 constituunt et vel edicet *T*
19 unde . . . dicta *om. CKM* (*non ADU*) 21 arbitrii *T*: arbitres *C¹K*
veritatis *K* iure *C¹K* reddiderunt *C¹* 22 desidentium *C¹K*
sopirentur *CK* 24 consules *B* 25 et hab. *BT*: *om. CK* octavio
(-bio) *B¹C¹* *ut vid. T*

Caesare suffecti consules Papius et Poppaeus legem tulerunt,
quae a nominibus eorum appellatur Papia Poppaea, continens
patrum praemia pro suscipiendis liberis. Sub eodem quoque ²
imperatore Falcidius tribunus plebis legem fecit, ne quis plus
5 [in] extraneis testamento legaret quam ut quarta pars superesset
heredibus. Ex cuius nomine lex Falcidia nuncupata est.
Aquilus quoque [legem condidit, quae hactenus Aquilia
nuncupatur.]

DE LEGE SATVRA. Satura vero lex est quae de pluribus ^{XVI}
10 simul rebus eloquitur, dicta a copia rerum et quasi a saturitate;
unde et saturas scribere est poemata varia condere, ut Horatii,
Iuvenalis et Persii. Lex novella.

DE LEGIBVS RHODIIS. Rhodiae leges navalium conmer- ^{XVII}
ciorum sunt, ab insula Rhodo cognominatae, in qua antiquitus
15 mercatorum usus fuit.

DE PRIVILEGIIS. Privilegia autem sunt leges privatorum, ^{XVIII}
quasi privatae leges. Nam privilegium inde dictum, quod in
privato feratur.

QVID POSSIT LEX. Omnis autem lex aut permittit aliquid, ^{XIX}
20 ut: 'Vir fortis petat praemium,' aut vetat, ut: 'Sacrarium
virginum nuptias nulli petere liceat,' aut punit, ut: 'Qui
caudem fecerit, capite plectatur.' Eius enim praemio aut
poena vita moderatur humana.

QVARE FACTA EST LEX. Factae sunt autem leges ut ^{XX}
25 earum metu humana coercentur audacia, tutaque sit inter
inprobos innocentia, et in ipsis inpiis formidato supplicio
refrenetur nocendi facultas.

¹ appius C Poppaeus] pompeius *codd.* ² Poppaea] pompeia
^{CK} ³ patrum ^K ⁵ in *hab.* *BT Bern.* : om. ^C^I^K ⁶ Falcidia]
placida T ⁷ Aq. qu. . . . nuncup. *Bern.* *Rem.* : Aq. qu. varia . . . persii
ex xvi) TUV: alii (aliqui ^C) qu. caria . . . pe. *CKL* : om. *AB^I Mon.*¹
⁹ est om. *T (non U)* ¹⁰ et qu. om. *CK*: et quos *Bern.* a om. *B*
¹¹ u. et satra ser. *BCT*: u. traietur (*ex tratur*) scripta *Bern.* ut . . .
novella om. K (non AD Bern.) ¹⁵ suis] est *CT* ut vid. ¹⁷ quod]
quae C ^{xix (cf. II. x. 4)} ¹⁹ premitit *T (non U)* : premitit *KM*
²¹ aut (*ult.*) *BCTU*: et *KM* ²³ moderetur *T* ^{xx (g. II. x. 5)}
²⁵ coercentur *BT* tutaque] *tantaque CK* ²⁶ probos *dett.* inpiis]
inprobis BCT

ISIDORI

XXI QVALIS DEBEAT FIERI LEX. Erit autem lex honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco tempore conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

XXII DE CAVSIS. Πρᾶγμα Graecum est, quod Latine dicitur causa, unde et pragmatica negotia dicuntur, et actor causarum et negotiorum pragmaticus nuncupatur.

XXIII DE TESTIBVS. Testes [sunt quibus veritas quaeritur in iudicio]. Hos quisque ante iudicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum aut dissimulare aut subtrahere se; unde et alligati appellantur. Item testes dicti quod testamento adhiberi solent; sicut signatores, quod testamentum signant.

XXIV DE INSTRVMENTIS LEGALIBVS. Voluntas generale nomen omnium legalium instrumentorum; quae quia non vi, sed voluntate procedit, ideo tale nomen accepit. Testamentum vocatum quia, nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari potest nec sciri quid in eo scriptum sit, quia clausum et obsignatum est; et inde dictum testamentum, quia non valet nisi post testatoris monumentum, unde et Apostolus (Hebr. 9, 17), 'Testamentum,' inquit, 'in mortuis confirmatur.' Testamentum sane in Scripturis sanctis non hoc solum dicitur, quod non valet nisi testatoribus mortuis, sed omne pactum et placitum testamentum vocabant. Nam Laban et Iacob testamentum fecerunt, quod utique etiam inter vivos valeret, et in Psalmis legitur (82, 6): 'Adversum te testamentum disposue-

xxi (cf. II. x. 6) 5 contingat K nullo ex nullu K: nulli B communi] omni K xxii post xxiii T¹ 7 quod] quae C¹ 8 pragmatia T: pragmata CK neg. et caus. K 10 Testes (-tis) quisque AB¹DH: Hos quisque TU: Testes (-te M) sunt... iudicio (-cium C) hos quisque CKM 11 sibi] sive M placidis K (non M) alligant T (non U) 12 insimulare T: insimula U detrahere C¹ 13-14 testes . . . sig.] (cf. X. 265) 14 adhibere C testamenta T 16 quae om. CK 18 quia (prim.) quod K: que C¹ 20 dict. est test. B 21 post] per C 24 quod] quae C¹ 25 vocabant ABT: vocatur CK nam et Lab, et K (non A) 26 quod] quae C¹ valeret CKT: valuerit AB 27 adversum BT: sus ACK te om. ACK test, tuum disp. K

runt,' hoc est, pactum; et innumerabilia talia. Tabulae 4
testamenti ideo appellatae sunt, quia ante chartae et membranarum usum in dolatis tabulis non solum testamenta, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur; unde et portatores 5 earum tabellarii vocabantur. Testamentum iuris civilis est 5
quinque testium subscriptione firmatum. Testamentum iuris 6
praetorii est septem testium signis signatum: sed illud apud cives fit, inde civile; istud apud praetores, inde iuris praetorii. 7
Testamentum autem signare notare est, id est ut notum sit
10 quod scriptum est. Holographum testamentum est manu 7
auctoris totum conscriptum atque subscriptum; unde et notum accepit. Graeci enim ὄλον totum, γραφή litteram dicunt. In ritum testamentum est, si is qui testavit capite 8
diminutus est, aut si non rite factum sit. In officiosum testa- 9
15 mentum est, quod frustra liberis exheredatis sine officio naturalis pietatis in extraneas personas redactum est. Ruptum 10
testamentum inde vocatur, eo quod nascente postumo, neque exheredato nominatim, neque herede instituto, disrumpitur. 11
Suppressum testamentum est, quod in fraude heredum vel 11
20 legatariorum seu libertorum non est palam prolatum: quod si non latet, tamen si praedictis personis non proferatur, supprimi tamen videtur. Nuncupatio est, quam in tabulis cerisque 12
testator recitat, dicens: 'Haec ut in his tabulis cerisque scripta sunt, ita dico, ita lego: itaque vos, cives Romani, 13
25 testimonium mihi perhibete,' et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare et confirmare. Ius 13
liberorum est coniugum sine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterna conscriptio. Codicillum, ut veteres aiunt, 14

2 ideo CKT: inde B 3 testamentum C 4 scribebantur ABCT:
habebantur K 5 tabularii AC (non D): tabularios II vocantur
ABD: vocabant II civile T 9 id est om. B 10 quod] quae C¹
12 enim om. T ὄλον olo codd. 13 qui testatus est aut (om. cap.
dim.) C¹ 14 recte KC²: recta C¹ factus K 15 quae fr. lilucris C¹
exhereditatis K 16 reductum T 17 vocatum B 18 exhereditato
C¹K 21 non feratur (-er?) subpraemitt non videtur C¹ 23 reci-
tat . . . cerisque om. B¹ in om. CK (non DH) 24 dico] do Gaius
Inst. 2, 104 25 praebete CK 27 coniugium K 28 Codice
illum est ut C¹

ISIDORI

sine dubio ab auctore dictum, qui hoc scripturae genus instituit. Est autem scriptura nullam indigens sollemnitatem verborum, sed solam testatoris voluntatem qualicumque scripturae significatione expressam. Cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum sollemnium, ita ut qui scribit titulum eiusdem scripturae codicillum vocet. Sicut autem codicillus fit vice testamenti,
 15 ita epistola vice codicillorum. Cretio est certus dierum numerus, in quo institutus heres aut adit hereditatem, aut 10 finito tempore creationis excluditur, nec liberum illi est ultra
 16 capienda hereditatis. Cretio autem appellata quasi decretio, id est decernere vel constituere, ut puta: 'ille heres mihi esto': additurque, 'cernitoque infra dies tot.' Adeundarum autem hereditatum centesimus statutus erat dies, quibus non esset 15
 17 cretio addita. Fideicommissum dictum, ut fiat quod a defuncto committitur. Nam fides dicta eo quod fiat; quod tamen non in directis verbis, sed precativis exposcitur.
 18 Pactum dicitur inter partes ex pace conveniens scriptura, legibus ac moribus conprobata; et dictum pactum quasi ex 20
 19 pace factum, ab eo quod est paco, unde et pepigit. Placitum quoque similiter ab eo, quod placeat. Alii dicunt pactum esse quod volens quisque facit; placitum vero etiam nolens conpellitur, veluti quando quisque paratus sit in iudicio ad respondendum; quod nemo potest dicere pactum, sed placi- 25
 20 tum. Mandatum dictum, quod olim in commissio negotio

1 qui] quia *C¹K*   2 nulla ind. sollemnitate *CK*   4 sign.] pronuntiatione *C* expressa (-prae-) *BCK*   7 ita autem et qui *T* scribet tit. *CT*: scribit et tit. *B* scripturae *om.* *T* 10 adit] ad *C¹K*
 11 secluditur *A* illie *K¹*: illis *K²* (*non A*): *fort.* illi ius 12 quasi] id est *K* 13 id est] quasi *K* mihi *om.* *T* 14 auditorque *C* intra
edd. 15 statutis *C¹* 16 quod] quae *C¹* a] ad *T¹* 17 nam . . .
 exposcitur *om.* *C¹L* 18 in *om.* *T* 19 Partum *C¹* (*non L*) 21 paco
BT: pago *D*: pango *CKL* pepigit foedus *CKL* (*non D*) Placidum *K*
 (*non L*) 22 quoque *om.* *CKL* qu. pl. *CKL*: quod placet *B*: quo
 placet *T* 23 quisque *CKLT*: quis *B* vero *om.* *CKL* 25 quod]
 quae *C¹* (*non L*) 26 quod] quae *C¹* (*non L*) commissio *om.*
CKL (*non A*)

alter alteri manum dabat. Ratum vero, quasi rationabile et **21**
rectum, unde et qui pollicetur dicit: ‘Ratum esse profiteor’;
hoc est, firmum atque perpetuum. Rite autem esse non recte, **22**
sed ex more. Chirographum. Cautio. Emtio et venditio **23**
5 est rerum commutatio atque contractus ex convenientia veniens.

Emtio autem dicta, quod a me tibi sit: venditio quasi venun- **24**
datio, id est a nundinis. Donatio est cuiuslibet rei transactio. **25**
Dictam autem dicunt donationem quasi doni actionem, et
dotem quasi do item. Praecedente enim in nuptiis donatione,
10 dos sequitur. Nam antiquus nuptiarum erat ritus quo se **26**
maritus et uxor invicem emebant, ne videretur uxor ancilla,
sicut habemus in iure. Inde est quod praecedente donatione
viri sequitur dos uxor. Donatio usufructuaria ideo dicitur, **27**
quod donator ex ea usum fructum adhuc retinet, servato cui
15 donatum est iure. Donatio directa ideo nuncupatur, quia et **28**
iure et usu statim transit in alterum, nec ultra aliquid inde ad
ius donatoris retrahetur. Condiciones proprie testium sunt, **29**
et dictae condiciones a condicendo, quasi condiciones, quia
non ibi testis unus iurat, sed duo vel plures. Non enim in
20 unius ore, sed in duorum aut trium testium stat omne verbum.

Item condiciones, quod inter se conveniat sermo testium, quasi
condiciones. Stipulatio est promissio vel sponsio; unde et **30**
promissores stipulatores vocantur. Dicta autem stipulatio ab
stipula. Veteres enim, quando sibi aliquid promittebant,
25 stipulam tenentes frangebant, quam iterum iungentes sponsio-
nes suas agnoscebant [sive quod stipulum iuxta Paulum iuridi-

2 qui] que *T*   **3** est enim fir. *C¹* (*non L*)
recte] certe *T*   **4** mo.] more captio *C¹* (*pro m. Cautio, § 23*) (*non L*)
5 *Cautio hab. ABKTUV Bern.*: *om. DLC* (*sed vide supra*)   **6** ve-
nundinatio *B*   **7** cuilibet *BT*   **8** actio *T*   **9** praecedentem *B*
10 antiquitus *C¹KL*   **11** mar. inv. et ux. *CKL*   **12** sicut] sed *B*
in *om. L*   **13** quod] queae *C¹* (*non L*)   **14** done *L*   **15** servat *L*
15 recta *C¹KL*   **16** qu. condiciones *T* (*i.e. condiciones!*): qu.
condiciones *K²*: qu. condiciones *B¹C¹K¹*   **19** sed vel duo vel *CT* en.
un. *C*   **20** sed du. *K*   aut] ad *C¹*   **21** quod] queae *C¹*   qu. condi-
tiones *BC*   **22** vel sponsio *om. K* (*non A*)   **23** promissores *ABTU*:
sponsores *CK*   **24** voc.] dicuntur *K*   **25** sive . . . app. add. in marg.
BT: *om. D*   **26** quod] per *C*   stipulam *CKU* (*non M*)   iuxta
Paulum *om. T* (*non U*)   Paulum *om. K* (*non M*)   Ioriticum *C*

ISIDORI

31 cum firmum appellaverunt]. Sacramentum est pignus sponsionis ; vocatum autem sacramentum, quia violare quod quisque promittit perfidiae est.

XXV DE REBUS. Hereditas est res quae morte alicuius ad quempiam pervenit, vel legata testamento, vel possessione 5 retenta. Dicta autem hereditas a rebus aditis, sive ab aere, 2 quia qui possidet agrum et censum solvit ; tinde et res.^t Res sunt quae in nostro iure consistunt. Iura autem sunt quae 3 a nobis iuste possidentur nec aliena sunt. Dicta autem res a recte habendo, ius a iuste possidendo. Hoc enim iure possi- 10 detur quod iuste, hoc iuste quod bene. Quod autem male possidetur, alienum est. Male autem possidet qui vel sua male utitur vel aliena praesumit. Possidet autem iuste qui non inretitur cupiditate. Qui autem cupiditate tenetur, 4 possessus est, non possessor. Bona sunt honestorum seu 15 nobilium, quae proinde bona dicuntur, ut non habeant turpem 5 usum, sed ea homines ad res bonas utantur. Peculum propriæ minorum est personarum sive servorum. Nam peculum est quod pater vel dominus filium suum vel servum pro suo tractare patitur. Peculum autem a pecudibus dictum, in 20 6 quibus veterum constabat universa substantia. Bonorum possessio est ius possessionis, certo ordine certoque titulo 7 adquisita. Intestata hereditas est quae testamento scripta non 8 est, aut, si scripta sit, iure tamen nequaquam est adita. Caduca 9 inde dicitur, quia eius heredes ceciderunt. Familia herciscunda 25 est divisio hereditatis inter heredes. Herciscunda enim apud 10 veteres divisio nuncupabatur. Communis dividendo est inter eos quibus communis res est, quae actio iubet postulantibus his arbitrum dari, cuius arbitratu res dividatur. Finium

4 more C¹ 5 quodpiam C¹ legato *codd.* 7 possesiones et emta C¹ 6 additis K ab aere] habere CT 7 inde et heres Arev. Res on. K 9 iuste] iure K (etiam A¹?) (non D) Res au. dic. K (non A) 11 iuste . . . iuste] recte . . . recte BCD 18 servorum] servum C¹ 19 suo iure tr. CK 20 pec. alium au. T 24 sit] est T adita K (*teste Kueblero*): edita BCT 25 dicuntur BCT 26 heres K Familiae K erciscunde CT: heriscundae K 26 erciscunde BCT: heriscundae K 27 nuncupatur T 28 iubat C¹ 29 arbitrium CT²

regundorum actio dicta eo quod per eam regantur fines utriusque, ne dissipentur, dummodo non angustiore quinque pedum loco ea controversia sit. Locatio est res ad usum data cum definitio. ¹²
 tione mercedis. Conductio est res in usum accepta cum constituta ¹³
 mercede. Res credita est quae in obligationem ita deducta ¹⁴
 est, ut ex tempore, quo contrahebatur, certum sit eam
 deberi. Vsura est incrementum fenoris, ab usu aeris crediti ¹⁵
 nuncupata. Commodum est id quod nostri iuris est et ad alterum ¹⁶
 temporaliter translatum est cum modo temporis, quamdiu apud eum sit, unde et commodum dictum est. Precarium ¹⁷
 est dum prece creditor rogatus permittit debitorem in possessione fundi sibi obligati demorari, et ex eo fructus capere. Et dictum precarium quia prece aditur, quasi precadium, R pro D littera commutata. Mutuum appellatum est quia id, quod ¹⁸
¹⁵ a me tibi datur, ex meo tuum fit. Depositum est pignus ¹⁹
 mendatum ad tempus, quasi diu positum. Deponere autem quis videtur, cum aliquid metu furti, incendii, naufragii, apud alium custodiae causa deponit. Interest autem in loquendi ²⁰
 usu inter pignus et arram. Nam pignus est quod datur propter rem creditam, quae dum redditur, statim pignus aufertur. Arra vero est, quae primum pro re bonae fidei contractu empta, ex parte datur, et postea completur. Est enim arra complenda, ²¹
 non auferenda; unde qui habet arram non reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem; et dicta arra a re, pro qua traditur.

²⁵ Item inter pignus, fiduciam et hypothecam hoc interest. Pignus enim est quod propter rem creditam obligatur, cuius rei possessionem solam ad tempus consequitur creditor. Ceterum

¹ regundorum <i>ex</i> regum duorum <i>T</i>	<i>regnantur K</i>	utriusque
<i>T</i> ⁵ obligatione <i>BCK</i>	⁶ eam d. <i>Arev.</i> : eam (<i>ea teste Kueblerij</i>)	
debere <i>K</i> : eas deferre (<i>i.e.</i> differre?) <i>BCDT</i> : eam deferri <i>A</i> ⁷ cris		
credita <i>T</i> : crescere <i>K</i> (<i>non A</i>) ⁸ <i>Commodum codd.</i> : corr. <i>Arev.</i>		
est id est quod <i>A</i> : est quod <i>K</i> ⁹ <i>nostre T</i> ⁹ alterum <i>CKT</i> : alios		
<i>ABDH</i> com modo (<i>commodo</i>) <i>CT</i> (<i>A ex corr. ?</i>) : <i>commodum ABK</i>		
quamdiuo <i>T</i> ¹⁰ <i>commodum codd.</i> ¹² et (<i>alt.</i>) <i>om.</i> <i>C</i> ¹³ <i>quia</i>] quod		
<i>K</i> audiatur <i>K</i> ¹⁴ <i>precedium BCT</i> : <i>praecaedium K</i> ¹⁴ <i>quia</i>]		
quando <i>K</i> ¹⁸ <i>causae C</i> ¹ loquendo <i>T ante corr.</i> ²⁰ quod dum <i>K</i>		
²¹ bono <i>T</i> ²³ reddet <i>C ex corr.</i> <i>T</i> (<i>i.e.</i> -dit ?) ²⁴ a re pro qua		
re tr. <i>T</i> ²⁵ <i>pig. et fid. B</i> ²⁶ enim <i>om.</i> <i>K</i>		

ISIDORI

23 dominium penes debitorem est. Fiducia est, cum res aliqua
 sumenda mutuae pecuniae gratia vel mancipatur vel in iure
 24 ceditur. Hypotheca est, cum res commodatur sine depositione
 25 pignoris, pacto vel cautione sola interveniente. Momentum
 dictum a temporis brevitate, ut [quam cito] quam statim salvo 5
 negotio reformatur, nec in ullam moram produci debeat quod
 repetitur; sicut nec ullum spatium est momenti, cuius tam
 brevis est temporis punctus ut in aliquam moram nullo modo
 26 producatur. Instrumentum est unde aliquid construimus, ut
 27 cultrus, calamus, ascia. Instructum, quod per instrumentum 10
 28 efficitur, ut baculus, codex, tabula. Vsus, quem in re instructa
 utimur, ut in baculo innitere, in codice legere, in tabula ludere;
 sed et ipse fructus agrorum, quia eo utimur, usus vocatur. Haec
 29 sunt illa tria. Vsusfructus autem vocatus quia solo usu habe-
 30 tur eius fructus, manente apud alium iure. Vsucapio est adeptio 15
 dominii per continuationem iustae possessionis, vel biennii aut
 31 alicuius temporis. Mancipatio dicta est quia manu res capitur.
 Vnde oportet eum, qui mancipio accipit, comprehendere id
 32 ipsum, quod ei mancipio datur. Cessio est propriae rei con-
 cesso, sicut est illud: 'Cedo iure propinquitatis.' Cedere enim 20
 dicimus quasi concedere, id est, quae propria sunt; nam aliena
 restituimus, non cedimus. Nam cedere proprie dicitur, qui
 contra veritatem alteri consentit, ut Cicero (*Ligar.* 7,22): 'Cessit'
 33 inquit 'amplissimi viri auctoritati, vel potius paruit.' Inter-
 dictum est quod a iudice non in perpetuum, sed pro reformando 25
 momento ad tempus interim dicitur, salva propositione actionis
 34 eius. Preimum vocatum eo quod prius eum damus, ut pro eius

1 debitores *K* 3 creditur *CDK* commendatur *C¹T* 5 quam
 cito *hab.* *BDHKT*: *om.*, *C* salvo] solo *K* 6 in nullam *KT* 7 nec
 nullum *KT* huic *K* 10 cultrus *etiam M* arcia *C¹* 11 quem
B: que *T*: quod *K*: qua *C* 13 quia in eo *B*: ex quo *K* vocatur
KT 15 ademptio (-mt-) domini *codd.* 17 quia manus *T*: quae manus
K 18 unde et op. *T* mancipium *BKT* accepit *K* id *om.*, *C¹*
 19 e manc. *C* 20 propinq.] proprietas *Schwarz* 21 concedere] con-
 dere *T¹* id quea pr. s. nam *C¹*: idque proprie nam *T¹* nam si al.
CK 22 quia *B* 23 alter *K* 24 auctoritate *BKT* Int. enim
 est *A* ex corr. 25 quod *ABKT*: quia *C* pro *om.*, *K* (*non A*)
 27 vocatum *om.*, *T*

vice rem, quam adpetimus, possidere debeamus. Commercium 35
dictum a mercibus, quo nomine res venales appellamus. Vnde
mercatus dicitur coetus multorum hominum, qui res vendere
vel emere solent. Integri restitutio est causae vel rei reparatio. 36
5 Causa redintegratur, quae vi potestatis expleta non est. Res 37
redintegratur, quae vi potestatis ablata atque extorta est.

DE CRIMINIBVS IN LEGE CONSCRIPTIS. Crimen a carendo XXVI
nomen: ut furtum, falsitas et cetera, quae non occidunt, sed
infamant. Facinus dictum a faciendo malum, quod noceat 2
10 alteri. Flagitium a flagitando corruptelam libidinis, qua noceat 3
sibi. Haec sunt duo genera omnium peccatorum. Vis est 4
virtus potestatis, per quam causa sive res vel aufertur vel ex-
torquetur. Vis privata est, si quisque ante iudicium armatis 5
hominibus quemquam a suo deiecerit vel expugnaverit. Vis 6
15 publica est, si quis civem ante populum vel iudicem vel regem
appellantem necaverit, aut torserit sive verberaverit vel vinxerit.
Dolus est mentis calliditas, ab eo quod deludat. Aliud enim 7
agit, et aliud simulat. Petronius aliter existimat dicens: 'Quid
est, iudices, dolus? Nimirum ubi aliquid factum est quod legi
20 dolet. Habetis dolum, accipite nunc malum.' Calumnia est 8
iurgium alienae litis, a calvendo, id est decipiendo dicta. Fal- 9
sitas appellata a fando aliud quam verum est. Iniuria est 10
iniustitia. Hinc est apud Comicos (?Plaut. Mil. 436): 'Iniuria's;
qui audet aliquid contra ordinem iuris. Seditio dicitur dis- 11
25 sensio civium, quod seorsum alii ad alios eunt. Nam hi
maxime turbatione rerum et tumultu gaudent. Sacrilegium 12
propre est sacrarum rerum furtum. Postea et in idolorum

2 unde et merc. C 3 coitus T em. vel vend. B 4 Integris B
5-6 vi (bis) om. B¹ res (cras.) redintegrantur T 6 exhorta C¹:
exorta BK 9 ad faciendum B 12 sive] si vi B 13 quisque] quis
B¹ 16 negaverit K aut torserit om. T¹: add. in fine T² aut vinx. K
17 est om. B eludat K alia enim K ev corr. 18 existimans dicit K
19 lege B 20 nunc] non K 21 est a diciendo K 22 alium quam
versum est T 23 iniuria's] iniurias AC¹TUV Rem. Mon.¹: iniurias
iniustitia Bern.: iniuria est BDKM: iniurius I codd. Servii ad Aen. 9, 107
24 audit AM Bern.: tudit D ordinis D (non A Bern.) 25 eunt] sc
aiunt B 27 est ABCT: esse K sacram T idol. cul. om. K (non A)

ISIDORI

13 cultu haesit hoc nomen. Adulterium est inlusio alieni coniugii,
 quod, quia alterius torum commaculavit, adulterii nomen ac-
 14 cepit. Stuprum. Raptus proprie est inlicitus coitus, a conrum-
 15 pendo dictus ; unde et qui ‘rapto potitur,’ stupro fruitur. Homi-
 cidii vocabulum compositum est ex homine et caede. Qui enim 5
 caedem in hominem fecisse conpertus erat, homicidam veteres
 16 appellabant. Parricidii actio non solum in eum dabatur qui
 parentem, id est vel patrem vel matrem interemisset, sed et in
 eum qui fratrem occiderat ; et dictum parricidium quasi paren-
 17 tis caedem. Internecivum iudicium in eum dabatur qui falsum 10
 testamentum fecerat et ob id hominem occiderat. Accusa-
 torem eius possessio bonorum sequebatur. Internecivi autem
 significatio est, quasi quaedam hominis enactio. Nam prae-
 positionem inter pro e ponebant. Naevius (trag. 52) : ‘Mare
 interbibere’ ; et Plautus (frag. 87) : ‘Interluere mare’ : id est, 15
 18 ebibere et eluere. Furtum est rei alienae clandestina con-
 trectatio, a furvo, id est fusco vocatum, quia in obscuo fit.
 Furtum autem capitale crimen apud maiores fuit ante poenam
 19 quadrupli. Pervasio est rei alienae manifesta praesumptio.
 Furtum autem earum rerum fit, quae de loco in locum trans- 20
 ferri possunt : pervasio autem et earum quae transferuntur et
 20 earum quae inmobilia sunt. Inficiatio est negatio debitae rei,
 cum a creditore depositur. Idem et abiuratio, id est rei cre-
 21 ditiae abnegatio. Ambitus iudicium in eum est, qui largitione
 honorem capit et ambit, amissurus dignitatem, quam munere 25

1 inhesit K : cultum esset A : cultaesit C¹   2 adulterii -rium K (-rii
 teste Kueblero)   nomen] non C   3 Stuprum. Lenocinium. Raptus T
 (non UV)   est om. T   inlicitus ex -tis T : -ti BK   4 dictum K
 petitur BT   5 ex nomine T   8 id est vel pa. vel ma. T : vel pa. vel
 ma. K : id est qui pa. A : id est qui pa. vel ma. BD : id est qui paren-
 tem aut ma. C   9 fratrem] parentem A   10 Internecium K : -civi
 BT : -cii C   codd. Pauli Fest. 114, 8 partim internecibum test., partim
 internecidum test. praebent   11 testimonium B (non D)   12 bonorum
 operum seq. C¹K   internecium CK   13 enactio T : enecatio (-ega-)
 C¹ ut vid. K : necatio B Bern.   14 in. praeponebant BC¹K   neus T :
 ne huius K   16 contractio K   17 furvo] furum T   furco C¹   sit K
 19 Prevasio T   al. rei K (non A)   20 earundem (-md-) rer. fit ABC:
 om. K   21 prevasio T   autem ear. A : vero et ear. K   22 immo-
 biles A   23 cum] quam C¹   item B   id est] idem K   24 Ab-
 25 ambitus T   qui a larg. B   25 ambita amissuris T   quam om. K

invadit. Peculatus iudicium in eos datur qui fraudem aerario **22**
 faciunt, pecuniamque publicam intervertunt. Nam a pecunia
 peculatum esse dictum. Non autem sic iudicatur furtum rei
 publicae, sicut rei privatae. Nam ille sic iudicatur ut sacrilegus,
5 quia fur est sacrorum. Repetundarum accusatur, qui pecunias **23**
 a sociis cepit. In hoc iudicio reus si ante moriatur, in bona
 eius iudicium redditur. Incesti iudicium in virgines sacratas vel **24**
 propinquas sanguine constitutum est. Qui enim talibus mi-
 scuntur incesti, id est incasti habentur. Maiestatis reatu tenentur **25**
10 hi qui regiam maiestatem laeserunt vel violaverunt, vel qui
 rempublicam prodiderunt vel cum hostibus consenserunt. Piacu- **26**
 lum dictum pro eo quod expiari potest; commissa sunt enim
 quae erant quoquo ordine expianda.

DE POENIS IN LEGIBVS CONSTITVTIS. Dupliciter malum **XXVII**
15 appellatur: unum, quod homo facit, alterum, quod patitur.
 Quod facit, peccatum est; quod patitur, poena. Malum autem
 tunc plenum est, cum et praeteritum est et inpendet, ut sit et
 dolor et metus. Poena dicta quod puniat. Est autem epithetum **2**
 nomen, et sine adiectione non habet plenum sensum: adicis
20 poena carceris, poena exilii, poena mortis, et inplies sensum.
 Supplicium proprio dictum non qui quoquo modo punitur, sed **3**
 ita damnatur ut bona eius consequentur et in publico redigantur.
 Nam supplicia dicebantur supplicamenta. Et supplicium dici-
 tur, de cuius damnatione delibatur aliquid Deo; unde et sup-
25 plicare. Octo genera poenarum in legibus contineri Tullius **4**
 scribit: id est damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam,
 exilium, servitutem et mortem. His namque poenis vindicatur
 omne perpetratum peccatum. Damnum a diminutione rei voca- **5**

1 eo <i>K¹</i>	eratio <i>T</i>	2 a <i>om.</i> <i>T¹K</i> (<i>non A</i>)	3 pec. est <i>ABT</i> :
publica pec. est <i>K</i>	dicta <i>K</i> : dictum iudicium <i>A</i>	rei publ. . . .	
iudicatur <i>add. in marg.</i> <i>T</i>	5 pecuniam <i>K</i>	6 in hoc <i>om.</i> <i>C¹</i>	
oriatur <i>T¹</i>	10 vel voluerunt <i>K</i>	12 commissa	
om. <i>K</i> (<i>non A</i>) enim <i>om.</i> <i>T</i>	qui <i>om.</i> <i>K</i>	17 plenum	
quum <i>T</i>	13 expiandi <i>K</i> (<i>non A</i>)	19 adice <i>K</i>	
sit dolor et <i>B¹</i> ; sit hodorem <i>U ut vid.</i>			
20 p. mortis <i>om.</i> <i>K</i> (<i>teste Kueblero</i>)	inplenscensum <i>T</i>	21 dicitur <i>T</i>	
quomodo <i>BKT ante corr.</i>	punitur] patitur <i>C¹</i>	22 redicantur <i>K</i>	
23 supplicitor cuius damnatio <i>K</i> (<i>non A</i>)		24 <i>Deo</i>] de eo <i>TK</i> (<i>non</i>	
24 <i>1</i>)	25 continere <i>K</i>	26 <i>a om.</i> <i>T</i>	

ISIDORI

6 tum. Vincula a vinciendo, id est artando dicta, eo quod con-
 7 stringant atque retineant; vel quia vi ligant. Conpedes dicti
 8 quia continent pedes. Peducae sunt laquei quibus pedes in-
 9 laqueantur, dictae a pedibus capiendis. Catenae autem, quod
     capiendo teneant utraque vestigia, ne progrediantur. Item 5
 10 catenae, quod se capiendo teneant plurimis nodis. Manicae
     sunt vincula quibus manus capiuntur; licet et manicae tuni-
 11, 12 caruin sunt. Nervi. Boia est torques damnatorum, quasi iugum
 13 in bove ex genere vinculorum est. Carcer, in quo custodiuntur
     noxii. Et dictus carcer quod eo homines coercentur inclu-
     danturque, quasi arcer, ab arcendo scilicet. Locum autem in
     quo servantur noxii, carcerem dicimus numero tantum singulari;
     unde vero emittuntur quadrigae, carceres vocamus numero tan-
 14 tum plurali. Verbera dicta, quia cum agitantur, aerem ver-
     berant. Hinc flagra et plagae et flagella, quia cum flatu et 15
     strepu in corpore sonant. Nam plagae, quasi flagae; sed
     plagae et flagra primae positionis sunt, flagella autem per diminu-
 15 tionem dicta. Anguilla est qua coercentur in scholis pueri,
 16 quae vulgo scotica dicitur. Fustes sunt quibus iuvenes pro
     criminibus feriuntur, appellati quod praefixi in fossis stent; 20
 17 quos palos rustici vocant. Vectes dicti quod manibus vecten-
     tut, unde ostia saxaque velluntur; sed hi ad poenas legum non
 18 pertinent. Virgae sunt summitates frondium arborumque, dictae
     quod virides sint, vel quod vim habeant arguendi; quae si lenis
     fuerit, virga est; si certe nodosa vel aculeata, scorpio rectissimo 25
 19 nomine, quia arcuato vulnere in corpus infigitur. Ictus proprie-

1 vincendo <i>K</i>	2 constringat <i>B</i>	2 quia vigilant vel sciunt <i>K</i>	
dictae <i>C</i>	3 Peduces <i>BCK</i>	4 Catena . . . teneat <i>C</i>	6 Mani-
		8 Nervi <i>om.</i> <i>C</i>	Boia
<i>BC</i>	7 manus] manicae <i>K</i>	9 est <i>om.</i> <i>K</i>	sive nervicula est <i>C</i>
	iugus <i>BTV¹</i> : iuga <i>C</i>	10 quo eo <i>T</i>	in quo . . . carcer <i>om.</i> <i>K</i> (<i>non A</i>)
		11 arcer] a carcere	11 <i>A</i>
		12 diximus <i>B</i>	<i>K</i> (<i>non A</i>)
		tant. num. sing. <i>T</i> : num.	si licet <i>T</i>
	14 agitatur <i>C</i>	15 plage corr. in ras. <i>T</i>	14
	verberent <i>T</i>	18 scola <i>K</i>	15
17 sed plage <i>T²</i> : set flage <i>ut vid.</i> <i>T¹</i>	per dirivationem <i>K</i>	19 inscotica <i>C</i>	19 <i>inscotica</i> <i>C</i>
	20 astent <i>C</i>	20 astent <i>C</i>	20 astent <i>C</i>
		22 ostea <i>CT</i> : et ostea <i>U</i> :	22 ostea <i>CT</i>
		osteae (ho-) vectea <i>KM</i> (<i>non A</i>), unde <i>Kucblerus versum fingit</i> ostea vecte	osteae (ho-) vectea <i>KM</i> (<i>non A</i>), unde <i>Kucblerus versum fingit</i> ostea vecte
		Saxaque velluntur	Saxaque velluntur
		hi <i>om.</i> <i>T</i>	hi <i>om.</i> <i>T</i>
		24 viride <i>T</i>	24 viride <i>T</i>
		sunt <i>B</i>	sunt <i>B</i>
		habent <i>T</i>	habent <i>T</i>
		urguendi <i>Schwarz</i>	urguendi <i>Schwarz</i>
		qui si <i>B</i>	qui si <i>B</i>
		25 urga <i>T</i>	25 urga <i>T</i>
		certe	certe
<i>BCT</i> : autem <i>K</i>	26 acuato <i>K</i>		

flagellorum sunt, ab agitando vocati. Vngulae dictae quod **20**
 effodian. Haec et fidiculae, quia his rei in eculeo torquentur,
 ut fides inveniatur. Eculeus autem dictus quod extendat. Tor- **21**, **22**
 menta vero, quod torquendo mentem inveniant. Est et latomia **23**
5 supplicii genus ad verberandum aptum, inventum a Tarquinio
 Superbo ad poenam sceleratorum. Iste enim prior latomias,
 tormenta, fustes, metalla atque exilia adinvenit, et ipse prior
 regibus exilium meruit. Talio est similitudo vindictae, ut tali- **24**
 ter quis patiatur ut fecit. Hoc enim et natura et lege est insti-
10 tutum, ut ‘laedentem similis vindicta sequatur.’ Vnde et illud
 est legis (Matth. 5, 38) : ‘Oculum pro oculo, dentem pro dente.’
 Talio autem non solum ad iniuriam referendam, sed etiam pro
 beneficio reddendo ponitur. Est enim communis sermo et
 iniuriae et beneficentiae. Ignominium, eo quod desinat habere **25**
15 honestatis nomen is qui in aliquo crimine deprehenditur. Di-
 cтum est autem ignominium quasi sine nomine, sicut ignarus sine
 scientia, sicut ignobilis sine nobilitate. Hoc quoque et in- **26**
 famium, quasi sine bona fama. Fama autem dicta quia fando,
 id est loquendo, pervagatur per traduces linguarum et aurium
20 serpens. Est autem nomen et bonarum rerum et malarum.
 Nam fama felicitatis interdum est, ut illud, ‘inlustris fama,’
 quod laus est : malarum, ut Vergilius (Aen. 4, 174) :

Fama, malum qua non aliud velocius ullum.

Fama autem nomen certilocum non habet, quia plurimum men- **27**
25 dax est, adiciens multa vel demutans de veritate : quae tamdiu
 vivit, quamdiu non probat. At ubi probaveris, esse cessat, et

1 vocata <i>T ante corr.</i>	2 fuculae <i>C¹</i>	3 aculeo <i>BK</i>
4 inveniat <i>K</i>	5 La. est sup. <i>K</i>	6 lautumnum <i>BKT</i> :
lautumium <i>C</i> : lautumnum <i>A</i>	7 poenas <i>BC</i>	lautumnas <i>CK</i> : latu- mnas <i>T</i> : lautumna <i>B</i>
8 met. fus. <i>K</i>	9 prior regibus <i>ABT</i> : prior ex regibus <i>C</i> : prior regum <i>K fort. recte</i>	10 et naturae lege <i>K (teste Kueblero)</i>
11 unde ill. <i>T</i>	12 legis <i>om. K</i>	13 autem <i>om. K</i>
14 Ign. dictum eo <i>T</i>	15 aliquo crimen <i>KT</i> : aliquod crimen <i>BC</i>	16 nam fame <i>T</i>
17 sci. et sicut <i>T</i>	18 b. fame <i>C¹</i>	19 provocatur <i>B</i>
20 et <i>om. T</i>	21 felicitatis <i>K²</i> (<i>K¹ n. l.; sed felicius teste Kueblero</i>)	22 malorum et virg. <i>K</i>
23 quo <i>B</i> : quia <i>T</i>	24 Fama <i>K</i> : Famae (-me) <i>BCT</i>	25 illum <i>T</i> : illud <i>C¹</i>
26 ubi probavit, cessat esse <i>Tertull.</i>	Fama, nomen incerti, locum non habet <i>Tertull. Apolog. 7</i>	27 ubi probavit, cessat esse <i>Tertull.</i>

ISIDORI

28 exinde res nominatur, non fama. Exilium dictum quasi extra
 solum. Nam exul dicitur qui extra solum est. Vnde postli-
 minium redeuntibus, hoc est de exilio reducendis, qui sunt electi
 in iniuria, id est extra limen patriae. Dividitur autem exilium in
 29 relegatis et deportatis. Relegatus est, quem bona sua sequun- 5
 30 tur : deportatus, quem non sequuntur. Proscriptio exilii procul
 damnatio, quasi porro scriptio. Item proscriptus, quia palam
 31 scriptus. Metallum est ubi exules depo(r)tantur ad eruendam
 32 venam marmoraque secanda in crustis. Servitus a servando
 vocata. Apud antiquos enim qui in bello a morte servabantur, 10
 servi vocabantur. Haec est sola malorum omnium postrema,
 quae liberis omni supplicio gravior est ; nam ubi libertas perit,
 33 una ibi perierunt et omnia. Mortuum vero diversi casus, ex
 quibus crux vel patibulum, in quo homines adpensi cruciantur
 34 vel patiuntur ; unde et nomina habent. Patibulum enim vulgo 15
 furca dicitur, quasi ferens caput. Suspensum enim et stranguli-
 latum ex eo exanimat ; sed patibuli minor poena quam crucis.
 Nam patibulum adpensos statim exanimat, crux autem subfixos
 diu cruciat ; unde et in Evangelio latronibus, ut morerentur
 et de ligno ante sabbatum deponerentur, crura confracta sunt, 20
 35 quia ligno suspensi cito mori non poterant. In ipso quoque
 genere necis differt. Crudelius est enim in aqua spiritum tor-
 quentes extingui, ignibus uri, frigore et fame necari, canibus et
 bestiis exponi. Nam ferro mori aetas quoque maior optavit.
 Gladius enim sine graviore cruciatu compendiosa morte vitam 25
 36 finire novit. Culleum est parricidale vasculum ab occulendo,

1 Ex. autem dic. K   2 sol. est nam K ante corr.   qui] quia C
 postliminio BT   3 reducentibus K (non A)   sint T   electis
 T ante corr.   4 in iniuriam B (non A) : iniuria C¹   6 dep. . .
 seq. om. C¹   exilio C   7 qu. por. scr. om. T   scripto K
 quia] quasi C   8 depotantur K : deputantur BCT : corr. dett.
 9 Ser. a vocando K ante corr.   11 servi voc. om. T   sola om. T¹ :
 summa K (non A)   13 pereunt omnia C   div. sunt ca. C   in q.
 CK (ex ex q.)   14 omnes T   16 str. ex eo K : str. haec ex eo BD :
 instr. et ex eo C¹ : str. eo T   17 examinat CT   18 examinat C¹T¹
 22 spiritu (spū) B : ipsum C   torquebit Arev.   23 negari C¹K
 24 aetas] et has T   aptavit K : optaverit Tertull. Apol. 9   25 graviore
 (-ri) BCK : maiore T   26 masculum ut vid. T

id est claudendo dictum. Est autem uter ex corio factus, in quo parricidae cum simio et gallo et serpente inclusi in mare praecipitantur. Omnium autem istarum mortium genus animadversio nominatur. Animadversio enim est, quando iudex **37**
5 reum punit; et dicitur animadvertere, id est animum illuc adverte, intendere utique ad puniendum reum, quia iudex est. Ideo **38** autem Romani aquam et ignem interdicebant quibusdam damnatis, quia aer et aqua cunctis patent et omnibus data sunt; ut illi non fruerentur quod omnibus per naturam concessum est.

10 DE CHRONICAE VOCABVLO. Chronica Graece dicitur quae **XXVIII** Latine temporum series appellatur, qualem apud Graecos Eusebius Caesariensis episcopus edidit, et Hieronymus presbyter in Latinam linguam convertit. *Xpόvος* enim Graece, Latine tempus interpretatur.

15 DE MOMENTIS ET HORIS. Tempora autem momentis, horis, **XXIX** diebus, mensibus, annis, lustris, saeculis, aetatibus dividuntur. Momentum est minimum atque angustissimum tempus, a motu siderum dictum. Est enim extremitas horae in brevibus inter- **2** vallis, cum aliquid sibi cedit atque succedit. Hora Graecum **20** nomen est, et tamen Latinum sonat. Hora enim finis est temporis, sicut et ora sunt finis maris, fluviorum, vestimentorum.

DE DIEBVS. Dies est praesentia solis, sive sol supra terras, **XXX** sicut nox sol sub terris. Ut enim dies aut nox sit, causa est aut supra terram sol, aut sub terris. Dies legitimus viginti quattuor **25** horarum, usque dum dies et nox spatia sui cursus ab oriente usque ad alium orientalem solem caeli volubilitate concludat. Abusive autem dies unus est spatium ab oriente sole usque ad occidentem. Sunt autem diei spatia duo, interdianum atque **2**

4 est (*prīns*) *om.* *T* 6 ad *om.* *T* 7 aquam et ignem *C¹K²*:
aqua et ignem K¹: *aqua et igni BT* quibus dam. *B* 8 et *om.* *C¹*
patet BCT data est *BT* 10 quae *ABKT*: quia *C¹*: *om.* *L*
x¹⁷ minimum C¹K a mo. si. dic. *om.* *KL* (*non A*. 21 *ora*] *ora*
dett. *finis BKL*: *fines CT* 22 *prescientia T* *supra*] *super*
(corr. e.v sup?) T 23 *si. non sol C*: *si. nox B¹T* 24 *legimus T¹*:
legitimus est B 25 *hor. est us. K* 26 *orientalem ex orientem K*
vol. concl.] volventem K¹ (L n. l.) 27 *abusive . . . sole om.* *K¹* (*non*
AD) (*L n. l.*)

ISIDORI

nocturnum; et est dies quidem horarum viginti quattuor, spa-
 3 tium autem horarum duodecim. Vocatus autem dies a parte
 meliore. Vnde et in usu est ut sine commemoratione noctis
 numerum dicamus dierum, sicut et in lege divina scriptum est
 4 (Genes. 1, 5): 'Factum est vespera et mane dies unus.' Dies 5
 secundum Aegyptios inchoat ab occasu solis: secundum Persas
 ab ortu solis: secundum Athenienses a sexta hora diei; secun-
 dum Romanos a media nocte. Vnde et tunc gallicinium est,
 quorum vox diei ostendit praeconium, quando et mesonyctius
 5 afflatus fit. Dies dicti a diis, quorum nomina Romani quibusdam 10
 sideribus sacraverunt. Primum enim diem a Sole appellaverunt,
 qui princeps est omnium siderum, sicut et idem dies caput est
 6 cunctorum dierum. Secundum a Luna, quae Soli et splendore
 et magnitudine proxima est, et ex eo mutuat lumen. Tertium
 ab stella Martis, quae Vesper vocatur. Quartum ab stella 15
 7 Mercurii, quam quidam candidum circulum dicunt. Quintum
 ab stella Iovis, quam Phaethontem aiunt. Sextum a Veneris
 stella, quam Luciferum asserunt, quae inter omnia sidera plus
 lucis habet. Septimus ab stella Saturni, quae sexto caelo locata
 8 triginta annis fertur explere cursum suum. Proinde autem ex 20
 his septem stellis nomina dierum gentiles dederunt, eo quod
 per eosdem aliquid sibi effici existimarent, dicentes habere a
 Sole spiritum, a Luna corpus, a Mercurio ingenium et linguam,
 a Venere voluptatem, a Marte sanguinem, a Iove temperantiam,
 a Saturno humorem. Talis quippe extitit gentilium stultitia, 25
 9 qui sibi finxerunt tam ridiculosa figmenta. Apud Hebraeos
 autem dies prima una sabbati dicitur, qui apud nos dies dominici
 est, quem gentiles Soli dicaverunt. Secunda sabbati se-

1 spatium] spatia K 5 factum est om. T¹ 8 tunc om. K
 9 quando... fit om. K 10 sit BV §§ 5-7 iterum in fine lib. xv hab. D
 quib. Rom. T 12 quia Isid. nat. rer. 3, 2. cap. cunct. K 13 soli et
 C.K: solis et B: solis est T 15 Vesp[er] vespa T 16 quidam] quam B
 19 septimum BC sexto] septimo dett. 20 fertur] ferunt K (L n. l.)
 suum om. K (L n. l.) 21 dicrum BCT: diebus K (L n. l.) 22 ali-
 quid om. K (L n. l.) a sole habere B 24 a Mar. sang. ante
 a Merc. K 27 dicibatur K (non D) 28 quem... dic. om. KL
 quam T ut vid. (non U) secunda feria om. K (non L)

cunda feria, quem saeculares diem Lunae vocant. Tertia sabbati tertia feria, quem diem illi Martis vocant. Quarta sabbati quarta feria, qui Mercurii dies dicitur a paganis. Quinta sabbati quinta feria est, id est quintus a die dominico, qui apud **10** gentiles Iovis vocatur. Sexta sabbati sexta feria dicitur, qui apud eosdem paganos Veneris nuncupatur. Sabbatum autem septimus a dominico dies est, quem gentiles Saturno dicaverunt et Saturni nominaverunt. Sabbatum autem ex Hebreo in Latinum requies interpretatur, eo quod Deus in eo requievisset **10** ab omnibus operibus suis. Melius autem in vocabulis dierum **11** de ore Christiano ritus loquendi ecclesiasticus procedit. Tamen si quem forte consuetudo traxerit, ut illud exeat ex ore quod inprobat corde, intellegat illos omnes, de quorum nominibus appellati sunt hi dies, homines fuisse: et propter beneficia quae-**15** dam mortalia, quia plurimum potuerunt et eminuerunt in hoc saeculo, delati sunt eis ab amatoribus suis divini honores et in diebus et in sideribus; sed primum a nominibus hominum sidera nuncupata, et a sideribus dies sunt appellati. A fando **12** autem feriae nuncupatae sunt, quod sit in eis nobis tempus **20** dictionis, id est in divino vel humano officio fari. Sed ex his festos dies hominum causa institutos, feriatos divinorum sacrorum. Partes diei tres sunt: mane, meridies et suprema. Mane **13**, **14** lux matura et plena, nec iam crepusculum. Et dictum mane a mano; manum enim antiqui bonum dicebant. Quid enim **25** melius luce? Alii mane aestimant vocari a Manibus, quorum conversatio a luna ad terram est. Alii putant ab aere, quia

1 quem . . . vocant *om.* *KL*   dies *A* (*non D*)   **tertia . . .** (§ **10**)
 nuncupatur] sic **tertia** **quarta** et (*om.* *L*) **quinta** et **sexta** sabbati **sexta** feria *KL*   **3** qui mercuris *T*: quemororis *U*: qui mercoris *B*: qui mercores *A*   dicitur *om.* *A* (*non D*)   **6** Sabbatus *K* (*non L*)   **7** dies est *CU*: die est *ABDT*: id est *KL*   quem . . . autem] a primo qui *KL*   quam *C*   **8** et Sat. nom. *om.* *T*   saturnis *ABCDU*   **9** Deus *om.* *K*   **13** de quorum] decorum *B*   **14** propter beneficia *CK*: per ben. *D*: pro ben. *T* (*et fort. Isid.*): pro beneficiis *B* **15** eminuerunt *BCDT*: invenerunt *K*   **16** ei *K*   divino honore sed in *T*   **17** a nom. *] hominibus K*   **18** app.] nuncupati *K*   **19** appellatae *K*   eos *T*   **21** causas *K*   **24** mano] manu *codd.*   **25** aestimant *K*: existimant (*ext.*) *B* *T*: existimant *C*   **26** conversio *B*   a terra *B* ab ea re *K*: habere *C* *T*

15 manus, id est rarus, est atque perspicuus. Meridies dicta quasi medidies, hoc est medius dies; vel quia tunc purior dies est. Merum enim purum dicitur. In toto enim die nihil clarius meridie, quando sol de medio caelo rutilat et omnem orbem 16 pari claritate inlustrat. Suprema est postrema pars diei, quando 5 sol cursum suum in occasum vertit: dicta quod superest ad 17 partem ultimam diei. Serum vocatum a clausis seris, quando 18 iam nox venit, ut unusquisque somno tutior sit. Hodie quasi 19 hoc die; et quotidie, non cotidie, ut sit quot diebus. Cras quod 20 est postea. Hesternum est pridie; et dictum hesternum ab 10 eo quod iam dies ipse sit a nobis extraneus et praetereundo 21, 22 alienus. Pridie autem quasi priori die. Perendie, id est per ante diem, vel in antecessum, id est prius.

XXXI DE NOCTE. Nox a nocendo dicta, eo quod oculis noceat. Quae idcirco lunae ac siderum lucem habet, ne indecora esset, 15 et ut consolaretur omnes nocte operantes, et ut quibusdam animantibus, quae lucem solis ferre non possunt, ad sufficien- 2 tiam temperaretur. Noctis autem et diei alternatio propter vicissitudinem dormiendi vigilandi effecta est, et ut operis 3 diurni laborem noctis requies temperet. Noctem autem fieri, 20 aut quia longo itinere lassatur sol, et cum ad ultimum caeli spatium pervenit, elanguescit ac tabefactus efflat suos ignes; aut quia eadem vi sub terras cogitur qua super terras pertulit lumen, et sic umbra terrae noctem facit. Vnde et Vergilius (Aen. 2, 250):

25

Ruit Oceano nox,

involvens umbra magna terramque polumque.

4 Noctis partes septem sunt, id est vesper, crepusculum, conti-

1 vel *pavos* rarus *BT*: clarus *CK* 2 hoc . . . dies *om.* *K* (*non A*)
purius *K*: prior *T* est *om.* *B* 4 de medio *KT*: medio *B*: in
medio *C* et . . . inl. *om.* *K* (*non A*) 6 a parte ultima *T*
7 clausis *ex claris K* 8 ut] et *T* Hodie] Die *T* 9 non cot.
om. *T* sit *om.* *C* 10 postera *Arev.* (*cf. Aug. loc. hept.* 3, 12,
p. 572, 29) Externum *codd.* (*et Isid.*) externum (-no) *ABCT*: sternum
K 13 in *om.* *B* 14 eo *om.* *T* 15 inde contra *T* 16 con-
solarentur *CK* 20 temperaret *CK* 21 lassatus *C* 22 per-
venierit *C²K*: pervenient *C¹* labefactus *dett.*: labefactos *Arev.* (*ex*
Lucr. 5, 651) 23 qui *C¹* vis *K* quia *C¹*: qui *T* protulit *K*

cinium, intempestum, gallicinium, matutinum, diluculum. Ve- 5
sperum ab stella occidentali vocatum, quae solem occiduum
sequitur et tenebras sequentes praecedit. De qua Vergilius
(Aen. 1, 374) :

5 Ante diem clauso conponit vesper Olympo.

Tenebras autem dictas, quod teneant umbras. Crepusculum 6, 7
est dubia lux. Nam creperum dubium dicimus, hoc est
inter lucem et tenebras. Conticinium est quando omnes 8
silent. Conticescere enim silere est. Intempestum est medium 9
10 et inactuosum noctis tempus, quando agi nihil potest et omnia
sopore quieta sunt. Nam tempus per se non intellegitur, nisi per
actus humanos. Medium autem noctis actum caret. Ergo intem- 10
pesta inactuosa, quasi sine tempore, hoc est sine actu, per quem
dinoscitur tempus; unde est: ‘Intempestive venisti.’ Ergointem-
15 pesta dicitur quia caret tempora, id est actum. Gallicinium pro- 11
pter gallos lucis praenuntios dictum. Matutinum est inter absces- 12
sum tenebrarum et aurorae adventum; et dictum matutinum
quod hoc tempus inchoante mane sit. Diluculum quasi iam inci- 13
piens parva diei lux. Haec et aurora, quae solem praecedit.
20 Est autem aurora diei clarescentis exordium et primus splendor 14
aeris, qui Graece ἡλίος dicitur; quam nos per derivationem auroram
vocabus, quasi eororam. Vnde est illud (Virg. Aen. 2, 417) :
et laetus Eeos
Eurus equis.

25 et (Virg. Aen. 1, 489) :

Eoasque acies.

DE HEBDOMADA. Hebdomada dicta a numero septem XXXII
dierum, quorum repetitione et menses et anni et saecula pera-

² quae] quod *B*   ³ sequuntur *B*   ⁵ clausum *K*   conponet *Virg.*
(et *Isid.*?)   § 7 ante § 5 *BDT* (et *Isid.*)   8 omnia *C*   9 silet *C*
¹⁰ o. sapore *C*: omni opere *A*   ¹¹ nisi act. *B*¹   ¹² caret actum *K*
(non *A*)   intempestas *C*: tempes- *B*   ¹³ hacc est *B*   ¹⁴ intem-
pestiva *K*¹   ergo . . . actum *om.*, *K*   in tempestate *T*   ¹⁵ quia]
quae *A*   tempore *B*   Gallicinius . . . dictus *K*   ¹⁶ est *om.*, *K*
accessum *T*   ¹⁷ aurorae] lucis *K* (non *A*)   ¹⁸ in quo ante *C* maniscit
K   ¹⁹ precidit *T*   ²¹ quam] quem *CK*   ²² qu. eurorum *K*
²³ eos *BDT*: eos *KT*²: cois *C*   ²⁴ eusus *C*   ²⁵ et] et iterum
CK: *om.*, *BDT*

ISIDORI

guntur; ἐπτά enim Graeci septem dicunt. Hanc nos septimanam vocamus, quasi septem luces. Nam mane lux est. Octavus autem dies idem primus est, ad quem redditur et a quo rursus hebdomadae series orditur.

- XXXIII DE MENSIBVS.** Mensis nomen est Graecum de lunae 5 nomine tractum. Luna enim μήνη Graeco sermone vocatur; unde et apud Hebraeos menses legitimi non ex solis circulo, sed ex lunae cursu enumerantur, quod est de nova ad novam.
- 2 Aegyptii autem primi propter lunae velociorem cursum, et ne error computationis eius velocitate accideret, ex solis cursu 10 diem mensis adinvenerunt; quoniam tardior solis motus facilius 3 poterat comprehendi. Ianuarius mensis a Iano dictus, cuius fuit a gentilibus consecratus; vel quia limes et ianua sit anni. Vnde et bifrons idem Ianus pingitur, ut introitus anni et exitus 4 demonstraretur. Februarius nuncupatur a Februo, id est Plu- 15 tone, cui eo mense sacrificabatur. Nam Ianuarium diis superis, Februarium diis Manibus Romani consecraverunt. Ergo Februarius a Februo, id est Plutone, non a febre, id est aegritudine 5 nominatus. Martius appellatus propter Martem Romanae gentis auctorem, vel quod eo tempore cuncta animantia agantur ad 20 6 marem et ad concubendi voluptatem. Idem appellatur et mensis novorum, quia anni initium mensis est Martius. Idem et novum ver ab indicis scilicet germinum, quia in eo viridan- 7 tibus fructibus novis transactorum probatur occasus. Aprilis pro Venere dicitur, quasi Aphrodis; Graece enim Ἀφροδίτη Venus 25 dicitur; vel quia hoc mense omnia aperiuntur in florem, quasi 8 Aperilis. Maius dictus a Maia matre Mercurii; vel a maioribus

1 enim *om.* *K* grece s. dicitur *T* 3 oct. . . . ord. *om.* *C* prim. ad *K* 4 ebdomadis *T* 5 gr. no. est *C*: no. gr. *A* de . . . trac. *om.* *T* 6 grece *C* 7 circulos *C* 8 numerantur *K* qui est *dett.* 11 dies *K*: duodecim *Schwarz* 12 cui *CK* 13 gentibus *K* (*non A*) 14 biformis *K* (*non A*) et *om.* *T* 15 demonstretur *BT* a februa *codd.* (*etiam Trin.*) 16 cui neominiae sacrificabantur *K* 17 februarius *K* cons. Rom. *K* 18 a februa *codd.* (*etiam Trin.*) febre egr. *T* 20 actorem *T* 21 marem] martem *C* concubendi *KT* 22 initio *K* 23 novum ver *T*: november *BDT* *A* (*ex-bris*) *Trin.*: primum (*ex-us* *C* ver *CK* 24 praebetur *K* 25 afrodis *CK*: afrodis *ABT* greci *K* enim *om.* *A* [*Ἀφροδίτη*] afrodis *codd.* 26 hoc in mense *K* (*non A*) aperiuntur *K* (*non A*) 27 a moribus maioris na. *K* (*non A*)

natu, qui erant principes reipublicae. Nam hunc mensem
 maioribus, sequentem vero minoribus Romani consecraverunt.
 Vnde et Iunius dicitur. Antea enim populus in centurias 9
 seniorum et iuniorum divisus erat. Iulius vero et Augustus 10
 5 de honoribus hominum, Iulii et Augusti Caesarum, nuncupati
 sunt. Nam prius Quintilis et Sextilis vocabantur: Quintilis,
 quia quintus erat a Martio, quem principem anni testantur
 esse Romani; Sextilis similiter, quod sextus. September nomen 11
 habet a numero et imbre, quia septimus est a Martio et imbre
 10 habet. Sic et October, November atque December ex numero
 et imbris acceperunt vocabula; quem numerum decurrentem
 December finit, pro eo quod denarius numerus praecedentes
 numeros claudit. Kalendas autem, Nonas et Idus propter festos 12
 dies Romani instituerunt; vel propter officia magistratum. In
 15 his enim diebus conveniebatur in urbibus. Quidam autem 13
 Kalendas a colendo appellari existimant. Apud veteres enim
 omnium mensuum principia colebantur, sicut et apud Hebraeos.
 Idus autem plerique Latinorum ab edendo dictum putant, quod
 14 hi dies apud veteres epularum essent. Nonae a nundinis
 20 vocatae. Nundinae enim sunt publicae conventiones sive
 mercimonia.

DE SOLSTITIIS ET AEQVINOCTIIS. Solstitium dictum quasi XXXIV
 solis statio, quod tunc sole stante crescent dies vel noctes.
 Aequinoctium appellatum quod tunc dies et nox horarum
 25 spatio aequali consistunt. Duo sunt autem solstitia: unum 2
 aestivum, VIII Kal. Iul, de quo tempore remeare sol ad
 inferiores incipit circulos; aliud hiemale, VIII Kal. Ian., quo
 tempore sol altiores incipit circulos petere. Vnde hiemalis
 solstitii dies minimus, sicut aestivi maximus invenitur. Item 3

³ ante <i>CT ex corr.</i> <i>C¹</i> <i>K (non A)</i> <i>18 dictos K</i> <i>nonae C</i> <i>21 meteimonia C¹</i> <i>24 nox] noctes KT ante corr.</i> <i>26 estuum C¹</i> : est iunium <i>T</i> ... minores . . .	centuria <i>CKT</i> ^{8 romanis} <i>C¹</i> quod sit se. <i>K</i> 11 decurrente decembre <i>K</i> 19 apud] quod <i>B</i> <i>23 statium K</i> <i>crescat C</i> : crescent <i>K</i> <i>25 spatia aequalia K</i> <i>solicia K¹</i> <i>28 temp. alt. K</i> <i>29 solistiis T</i>	⁴ div. est <i>K</i> ^{9 et imb. ha.} sic et <i>om.</i> ^{12 num.} <i>praec. om.</i> <i>T</i> <i>Nonas K</i> : non (<i>del.</i>) ea (<i>del.</i>) <i>21 meteimonia C¹</i> <i>23 statium K</i> <i>crescat C</i> : crescent <i>K</i> <i>25 spatia aequalia K</i> <i>solicia K¹</i> <i>28 temp. alt. K</i> <i>29 solistiis T</i>
--	---	---

duo sunt aequinoctia, unum vernale et aliud autumnale, quae Graeci ἡσημερίας vocant. Sunt autem haec aequinoctia die VIII Kal. Apr. et VIII Kal. Oct., quia annus olim in duas tantum partes dividebatur, hoc est in aestivum et hiemale solstitium, et in duo hemisphaeria.

5

XXXV DE TEMPORIBVS ANNI. Tempora anni quattuor sunt: ver, aestas, autumnus et hiems. Dicta sunt autem tempora a communionis temperamento, quod invicem se humore, siccitate, calore et frigore temperent. Haec et curricula dicuntur, quia non stant, sed currunt. Constat autem post factum mundum ex qualitate cursus solis tempora in ternos menses fuisse divisa. Quorum temporum talem veteres faciunt discretionem, ut primo mense ver novum dicatur, secundo adultum, tertio praeceps. Sic [et] aestas in suis tribus mensibus, nova, adulta et praeceps. Sic [et] autumnus, novus, adultus et praeceps. Item hiems, nova, adulta et praeceps sive extrema. Vnde est illud (Virg. Georg. I, 340):

Extremae sub casu hiemis.

Ver autem dictum quod viret. Tunc enim post hiemem vestitur tellus herbis, et in florem cuncta rumpuntur. Aestas dicitur ab aesti, id est a calore; et aestas quasi usta, id est exusta et arida. Nam calor aridus est. Autumnus a tempestate vocatus quando et folia arborum cadunt et omnia maturescunt. Hiemem ratio hemisphaerii nuncupavit, quia tunc breviori sol volvitur circulo. Vnde et hoc tempus bruma dicitur, quasi βράχυς, id est brevis; vel a cibo, quod maior sit tunc vescendi appetitus. Edacitas enim Graece βρῶμα appellatur; unde et inbrumarii dicuntur

2 octabo kalendarum octubrium et octabo kalendarum aprilium T¹
3 tan. ol. in du. T 4 in hiem. BC 6 sunt qu. C 7 aut. hi. K
autem om. K 8 quod] quo K 11 fuisset T 12 tales K discr.
fac. B primum mensem K 13 secundum . . . tertium BK 14 et
hab. BK: om. ACT 15 et hab. BT: om. ACK adul. praec. K
(non A) item . . . praec. om. A 16 adul. praec. K unde et
illud A: unde et est illud B: om. K 18 caso K: casum C 19 vertitur
B 21 usta id est om. K: id est exusta om. T 22 Aut. autem a K
vocabatur C 25 βράχυς] brachin C: braxin B: bracin K: brasin T
quasi βράχυς id est brevis dies Serv. ad Aen. 2, 472 27 βρῶμα]
bruma (-mo C) codd. inbrumari C¹: inbruniarii ut vid. T:
brumarii K: brumatici B: brumati Gloss.